

अध्याय - एक

पृष्ठभूमि

१.१ शोधशीर्षक

यस शोध पत्रको शीर्षक “जाजरकोटी भाषिका र स्तरीय नेपाली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण” रहेको छ ।

१.२. शोध प्रयोजन

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र संकायअन्तर्गत नेपाली भाषा शिक्षण विभाग, स्नातकोत्तर तह (एम. एड.) दोस्रो वर्षको नेपा. शि. ५९८ पत्रको प्रयोजनको लागि तयार पारिएको हो ।

१.३ समस्या कथन

नेपालमा विभिन्न चार भाषा परिवारका वक्ताहरू रहेका छन् । जसमध्ये भारोपेली भाषा परिवारका वक्ताहरूको बाहुल्यता अधिक मात्रामा रहेको छ । यहाँ एउटै भाषाका पनि विभिन्न क्षेत्रीय भेदहरू रहेका पाइन्छन् । त्यसैगरी एउटै भाषिकाका पनि स्थानैपिच्छे विभिन्न भाषिक भेद तथा उपभेदहरू रहेका छन् । यिनै भाषिक भेद तथा उपभेदहरूले राष्ट्रभाषाको उन्नयनमा महत्वपूर्ण भूमिका खेलेका छन् । त्यसैले यही भाषा, भाषिका र उपभाषिका भित्रको एकता नै राष्ट्रभाषा नेपाली हो र यही नै सम्पूर्ण नेपालीको पहिचान हो भनेर हामीले निर्धक्कसँग भन्न सक्छौं ।

नेपाली भाषा नेपालमा बोलिने चार भाषापरिवारमध्ये भारोपेली भाषापरिवारअन्तर्गतको शतम् वर्गभित्र पर्ने आर्य इरानेली शाखाका विभिन्न आर्य भाषाहरूमध्येको एक प्रमुख भाषा हो । हाल यसको क्षेत्रविस्तार वृहत् एवम् व्यापक भएको छ । नेपालीहरू रहने क्षेत्रभरि नेपाली भाषाको प्रयोगमा विविधता पाइन्छ । बालकृष्ण पोखरेलको भाषिका वर्ग विभाजनअनुसार पूर्वेली भाषिकाको खसानी उपवर्गमा पर्ने जाजरकोटी भाषिका स्तरीय नेपालीकै एक भेदको रूपमा औल्याइएको छ । जाजरकोट जिल्ला जुम्ला जिल्लाको सिंजाक्षेत्रको नजिक पर्ने हुँदा यहाँ भाषा र संस्कृति उक्त स्थानीय भाषासँग मिल्दोजुल्दो छ । यहाँका वक्ताहरूको बोलिचाली सिंजाली भाषाकै पूर्वरूप भए पनि जाजरकोट जिल्लाभरि एकैनासको भाषिक प्रयोग भएको पाइँदैन । स्पष्टतः लवज, ध्वनी, उच्चारण, शब्दभण्डार एवम् वाक्य व्यवस्थामा यस जिल्लामा बोलिने भाषिका र स्तरीय नेपालीबीच भिन्नता पाइन्छ । यसकारण अहिलेको स्तरीय नेपाली र जाजरकोटी भाषिकामा के कस्ता भिन्नताहरू रहेका छन् , तिनको अध्ययन हुनु आवश्यक छ । जाजरकोटीहरूले मातृभाषाको रूपमा नेपाली नै सिक्ने भए पनि स्तरीय नेपालीका सापेक्षतामा जाजरकोटी भाषिकाका उच्चारण, रूपायन, कारक-विभक्तिको प्रयोग आदिको स्थिति के-कस्तो छ भनेर अध्ययन, अनुसन्धान नहुनु नै यस शोधको मूल समस्या हो । स्तरीय नेपाली भाषा सिक्दा जाजरकोटी भाषी विद्यार्थीहरूले कहाँ-कहाँ के -कस्ता त्रुटिहरू गर्न सक्छन् भनी सम्भावित त्रुटिक्षेत्रहरू पहिचान गर्नु यस शोधको थप समस्या रहेको छ । अतः यस शोधका समस्याहरूलाई निम्नलिखित बुँदामा उल्लेख गर्न सकिन्छ :

- क) जाजरकोटी भाषिका र स्तरीय नेपाली भाषाका बीच के-कस्ता समानता र भिन्नता छन् ?
- ख) जाजरकोटी भाषीले स्तरीय नेपाली भाषा सिक्दा गर्ने त्रुटिक्षेत्रहरू के-के हुन् ?
- ग) स्तरीय नेपालीका सापेक्षतामा जाजरकोटी भाषिकाका विशेषताहरू के -कस्ता छन् ?
- घ) जाजरकोटी भाषी विद्यार्थीहरूलाई स्तरीय नेपाली भाषाको सिकाइमा आइपर्ने समस्याहरू के -कस्ता छन् ?

१.४. शोधको उद्देश्य

यस शोधको उद्देश्यहरू निम्नलिखित छन् :

- क) जाजरकोटी भाषिका र स्तरीय नेपाली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण गर्नु,
- ख) जाजरकोटी भाषिका र स्तरीय नेपाली भाषाका विशेषताहरू पहिल्याउनु,
- ग) जाजरकोटी भाषिका र स्तरीय नेपाली भाषाको प्रयोगमा गर्ने त्रुटिक्षेत्रहरू पहिल्याउनु

१.५. पूर्वकार्यको समीक्षा

शोधकार्य गर्नुभन्दा अगाडि विगतमा तत्सम्बन्धी भएका अध्ययन अनुसन्धानको समीक्षा गर्नु उपयुक्त हुन्छ । पूर्वकार्यको अध्ययनबाट नै आफूले गर्न लागेको कार्यमा अगाडि त्यस्ता कार्य भए नभएको र भएका भए कतिसम्म र कसरी भएका छन् भन्ने बुझ्न सहयोग पुऱ्याउँदछ । यस क्रममा शोधकर्ताले प्रस्तुत गरेको शीर्षकमा कुनै पनि अध्ययन भएको पाइँदैन तापनि राष्ट्रभाषा नेपालीको अध्ययनका क्रममा नेपालीका केही अन्य भाषिका तथा उपभाषिकासम्बन्धी अध्ययनहरू भएका पाइँन्छन् । यस्ता अध्ययनहरू प्रायः तुलनात्मक अध्ययनसँग मात्र सम्बन्धित छन् । त्यस्तै गरी नेपाली भाषाको पूर्वीय वर्गको खसानी भेदसँग भने तिनको केही पक्ष विशेषमा मात्र अध्ययनहरू भएका भेटिनाले यस्तो अध्ययनलाई नगण्य नै मान्न सकिन्छ । यिनै भए गरेका अध्ययनहरूलाई आधार बनाएर पूर्वकार्य समीक्षालाई नेपाली भाषा र अन्य भाषा तथा भाषिकाको अध्ययन र जाजरकोटी भाषिकासम्बन्धी अध्ययन गरी समीक्षा गर्नु उपयुक्त देखिन्छ ।

१.५.१ नेपाली भाषा र अन्य भाषा तथा भाषिकासँग सम्बन्धित तुलनात्मक तथा

व्यतिरेकी अध्ययन

जवाहरलाल यादव (२०५४) द्वारा “नेपाली र मैथिली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण” शीर्षकको शोधपत्र प्रस्तुत गरिएको पाइँन्छ । उक्त शीर्षकमा गरिएको अध्ययनमा शोधकर्ता यादवले नेपाली भाषाका लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदरसँग सम्बद्ध रही मैथिली भाषासँग व्यतिरेकी अध्ययन गर्ने कार्य गरेको पाइँन्छ । व्याकरणिक कोटिका सबै पक्षलाई नसमेटेर गरिएको उक्त अध्ययनमा मैथिलीमा लिङ्ग, भेदको व्यवस्था रहेको, आदरार्थीमा तहगत भिन्नता रहेको, नेपालीमा जस्तो मैथिलीमा वचनव्यवस्था नभएको निष्कर्ष निकालिएको छ ।

मञ्जु उप्रेती (२०५५) ले “नेपाली र राजवंशी भाषाका व्याकरणिक कोटिहरूको तुलनात्मक अध्ययन” शीर्षकमा आधारित भई शोधकार्य गरेकी छिन् । उक्त शीर्षकमा गरिएको अध्ययनमा शोधकर्ता

उप्रेतीले लिङ्ग, वचन, पुरुष, आदर, काल, भाव, पक्ष र वाक्य करण जस्ता विभिन्न व्याकरणिक कोटिका आधारमा नेपाली भाषासँग राजवंशी भाषाको तुलना गर्ने उद्देश्य निर्धारण गरिएको पाइन्छ ।

उक्त अध्ययनमा शोधकर्ता उप्रेतीले राजवंशी र नेपाली दुवै एउटै परिवारका भाषा भए पनि राजवंशी बगाली भाषासँग निकट रहेको र उक्त दुवै भाषामा समान किसिमका व्याकरणिक कोटिहरू उपलब्ध भए तापनि प्रयोगगत भेद कायम रहेको कुरा औल्याएकी छिन् । यस शीर्षकको शोधको औचित्य शैक्षणिक पक्षसँग सम्बन्धित रहेको बताएकी छिन् , तापनि उक्त भाषाका वक्ताहरूले नेपाली भाषा सिक्दा गर्न सक्ने त्रुटिक्षेत्रहरू के के हुन् ? जस्ता महत्वपूर्ण सवालको उत्तर खोजेको पाइदैन ।

सिद्धिबहादुर महर्जन (२०५३) द्वारा 'नेपाली र नेवारी भाषाका वाक्यसङ्गतिको व्यतिरेकी अध्ययन' शीर्षकमा शोधपत्र प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ । उक्त शोधमा शोधकर्ता महर्जनले नेवारी र नेपाली भाषाको वाक्यगठनको व्यतिरेकी विश्लेषण गर्नु, नेवारी मातृभाषी वक्ताले नेपाली भाषाका वाक्यगठनमा गर्ने सम्भावित त्रुटि क्षेत्रहरू पहिल्याउनु जस्ता उद्देश्य निर्धारण गरेका छन् ।

थीरकुमार पोखरेल (२०५७) द्वारा "खोटाङ्गमा बोलिने मगरभाषा र नेपाली भाषाको तुलनात्मक अध्ययन" शीर्षकमा शोधपत्र प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ । मगर भाषाको सामान्य परिचय दिनु, मगरभाषाका आधारभूत क्षेत्रका शब्द संकलन गर्नु, मगर भाषाका प्रमुख व्याकरणिक कोटि औल्याउनुका साथै उक्त दुई भाषाको तुलनात्मक अध्ययन गर्नु जस्ता उद्देश्यहरू निर्धारण गरी खोटाङ्ग जिल्लाको खार्पा गा.वि.स. लाई केन्द्रविन्दु बनाएर शोधपत्रमा मगर भाषाका शब्दवर्ग र व्याकरणात्मक कोटिको नेपाली भाषासँग तुलनात्मक अध्ययन गरिएको पाइन्छ ।

खेमनाथ पोखरेल (२०५७) ले "मेचे र नेपाली भाषाको तुलनात्मक अध्ययन" शीर्षकमा शोधपत्र प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ । मेचे भाषाको सामान्य परिचय दिनु, मेचे भाषाका प्रमुख व्याकरणात्मक कोटि औल्याउनु, मेचे र नेपाली भाषाका नामको वर्गीकरण गर्नु र मेचे भाषाका आधारभूत क्षेत्रका शब्दहरू संकलन गर्नु जस्ता उद्देश्यहरू उक्त शोधले राखेको पाइन्छ । मेचे र नेपाली भाषा विषम-पारिवारिक भाषा भए पनि उक्त दुवैमा समान व्याकरणात्मक कोटिहरू पाइने कुरा उक्त शोधपत्रमा उल्लेख गरिएको छ ।

श्रीप्रसाद कँडेल (२०५७) ले 'चुरेटी र नेपाली भाषाको तुलनात्मक अध्ययन' शीर्षकमा अध्ययन गरेको पाइन्छ । यस शोधपत्रमा शोधकर्ता कँडेलले चुरेटी भाषाको सामान्य परिचय दिनु, चुरेटी भाषाका आधारभूत क्षेत्रका शब्दहरूको परिचय दिनु, चुरेटी भाषाका प्रमुख व्याकरणात्मक कोटि औल्याउनुका साथै चुरेटी र नेपाली भाषाको तुलनात्मक अध्ययन गर्नुजस्ता उद्देश्यहरू निर्धारण गरिएका छन् ।

रामकुमार अधिकारी (२०५७) ले "कछ्याडिया र नेपाली भाषाको तुलनात्मक अध्ययन" शीर्षकमा शोधकार्य गरेको पाइन्छ । वर्षौंदेखि चुरे पहाडको फेदीको खोंचमा जीवन बिताइरहेका कछ्याडिया जातिको भाषाको सामान्य परिचय दिनु, समीपवर्ती भाषिकाहरूमध्ये मैथिली, दनुवारी, थारू भाषासँग कछ्याडिया भाषाको तुलना गर्नु तथा वाक्यतत्त्व र कारक-विभक्तिको विशेषता औल्याउनुका साथै उक्त भाषाको सङ्कथनसामग्री प्रस्तुत गर्ने जस्ता उद्देश्यहरू निर्धारण गरेको पाइन्छ । उक्त अध्ययनमा कछ्याडिया

मातृभाषी वक्ताले लक्ष्य भाषाका रूपमा नेपाली सिक्दा गर्न सक्ने सम्भावित त्रुटि क्षेत्रहरू भने औल्याएको पाइँदैन ।

खगराज जोशी (२०५७) ले 'डोटेली भाषिका र नेपाली भाषाका व्याकरणात्मक कोटिको तुलनात्मक अध्ययन' शीर्षकमा आधारित भई शोधकार्य पूरा गरेको पाइन्छ । डोटेली भाषिकाका विशेषताहरू पहिल्याउने, डोटेली भाषिका र नेपालीका व्याकरणात्मक कोटिका तुलनात्मक अध्ययन गर्ने जस्ता उद्देश्यहरू रहेको उक्त शोधलाई शोधकर्ताले डोटी जिल्लाको बछैन गा.वि.स.लाई मूल केन्द्रविन्दु र त्यसका आसपासका गडसेरा, घाडल र निरौला जस्ता गा.वि.स.लाई अध्ययनको परिधीय क्षेत्र निर्धारण गरिएको पाइन्छ ।

विप्रहरि दाहाल (२०५९) द्वारा "नेपाली र भोजपुरी भाषाको वाक्यगठनको व्यतिरेकी विश्लेषण" शीर्षकमा शोधकार्य पूरा भएको पाइन्छ । भोजपुरी भाषाको सामान्य परिचय दिनु, उक्त दुई भाषाको वाक्यगठनको व्यतिरेकी विश्लेषण गर्नु र भोजपुरी मातृभाषी विद्यार्थीले नेपाली भाषाको वाक्यगठनमा गर्ने सम्भावित त्रुटिक्षेत्रहरू पहिल्याउनुका साथै उक्त अध्ययनको निष्कर्ष दिनु जस्ता उद्देश्यहरू उक्त शोधपत्रमा निर्धारण गरिएको पाइन्छ ।

उक्त अध्ययनमा एउटै भाषा परिवारका नेपाली र भोजपुरीबीच केही असमानताहरू देखिएको कुरा औल्याएका छन् । त्यसैगरी शोधकर्ता दाहालले उक्त शोधपत्रमा पुरुष र कारक जस्ता महत्वपूर्ण व्याकरणिक कोटिहरूको व्यतिरेकी विश्लेषण अन्य व्याकरणिक कोटिहरूको तुलनामा ओभेल नै परेको पाइन्छ ।

मानबहादुर भण्डारी (२०६०) द्वारा "नेपाली र मगर भाषाका वाक्यसङ्गतिको व्यतिरेकी अध्ययन" शीर्षकमा शोधकार्य भएको पाइन्छ । उक्त शोधमा मगर र नेपाली भाषाका वाक्यगठनका विशेषताहरू पहिल्याउने र उक्त दुई भाषाका शिक्षणका क्रममा हुने त्रुटिक्षेत्रहरू पत्ता लगाउने जस्ता उद्देश्यहरू राखेको पाइन्छ । उक्त शोधमा शोधकर्ता भण्डारीले व्यतिरेकी विश्लेषणलाई लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदरको तहमा मात्र सीमित गरी अध्ययन गरेको पाइन्छ ।

कुमारी तारा वडु (२०६१) द्वारा "दार्चुलेली स्थानीय भाषिका र नेपाली भाषाबीचको तुलनात्मक अध्ययन" शीर्षकमा शोधकार्य भएको पाइन्छ । दार्चुलेली भाषिकाको सामान्य परिचय दिनु, दार्चुलेली भाषिकाका शब्दको रूपायन प्रस्तुत गर्नु, दार्चुलेली भाषिकाको वाक्यतत्व र कारक-विभक्तिको विशेषता औल्याउनु र दार्चुलेली भाषिका र नेपाली भाषाबीच गरिएको तुलनात्मक अध्ययनको निष्कर्ष दिनु जस्ता उद्देश्यहरू उक्त शोधमा निर्धारण भएको पाइन्छ ।

उक्त अध्ययनमा व्याकरणात्मक दृष्टिले दार्चुलेली भाषिका नेपाली भाषाभन्दा भिन्न नभए पनि ध्वन्यात्मक दृष्टिले केही भिन्न भएको तथा व्याकरणात्मक कोटिहरूको रूपायनमा र प्रत्ययहरूको चयनमा रूपगत भिन्नता रहेको निष्कर्ष निकालिएको छ ।

गणेशबहादुर बोगडी (२०६२) द्वारा "बभाङ्गी भाषिका र स्तरीय नेपाली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण" शोधकार्य भएको पाइन्छ । शोधकर्ताले उक्त शोध अध्ययनमा बभाङ्गी भाषिका र स्तरीय

नेपाली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण गर्नु, बभाङ्गी भाषिका र स्तरीय नेपाली भाषिकाका विशेषता पहिल्याउनु, बभाङ्गी भाषीले स्तरीय नेपाली भाषाको प्रयोगमा गर्ने त्रुटिक्षेत्रहरू पहिल्याउनु जस्ता उद्देश्यहरू निर्धारण गरिएको छ । उक्त अध्ययनमा शोधकर्ताले बभाङ्ग जिल्लाको स्याँडी गा.वि.स.लाई मूल केन्द्रविन्दु र यसका परिधीय गा.वि.स.लाई समेत समेट्ने गरी भाषिकाको उच्चारण प्रक्रिया, शब्द-रूपायन प्रक्रिया र कारक-विभक्ति प्रयोगका स्थितिलाई स्तरीय नेपाली भाषासँग तुलनात्मक ढंगले प्रस्तुत गरी दुवै भाषाबीच ध्वन्यात्मक र रूपात्मक प्रत्यय चयनमा विविधता रहेको बताइएको छ ।

सुरेन्द्रकुमार बम (२०६२) ले 'बैतडेली भाषिका र स्तरीय नेपाली भाषिकाको व्यतिरेकी विश्लेषण' शीर्षकमा शोधकार्य गरेको पाइन्छ । शोधकर्ता बमले उक्त शोधमा बैतडेली भाषिकाको परिचय दिने, बैतडेली भाषिकाका विशेषताहरू पहिल्याउने, बैतडेली भाषिका र स्तरीय नेपाली भाषिकाका विशेषताहरू पहिल्याउने, बैतडेली भाषिका र स्तरीय नेपाली भाषिकाको व्यतिरेकी विश्लेषण गर्ने, बैतडेली भाषीले स्तरीय नेपालीको प्रयोगमा गर्न सक्ने त्रुटिक्षेत्रहरू पहिल्याउने, बैतडेली भाषीलाई स्तरीय नेपाली भाषिकामा सिकाइमा आइपर्न सक्ने समस्याहरू पहिल्याउने उद्देश्यहरू निर्धारण गरी शोधकार्य पूरा गरेको पाइन्छ । बैतडी जिल्लाको महादेवस्थान गा.वि.स. लाई मूल केन्द्र विन्दु र आसपासका अरू गा.वि. स. लाई परिधीय क्षेत्रको रूपमा लिई उक्त शोधकार्यलाई पूरा गरेको पाइन्छ ।

१.५.२ जाजरकोटी भाषिकाका सम्बन्धमा भएको पूर्वकार्यको सिंहावलोकन

नेपाली भाषिकाको वर्गीकरणमा पूर्वेली वर्गअन्तर्गतको खसानी उपवर्गमा पर्ने जाजरकोटी भाषिका जुम्लाको सिजा क्षेत्रको भाषासँग बढी नजिक रहेको देखिन्छ । त्यसैले माझाली र ओरपश्चिम भाषिकाबाट प्रभावित जाजरकोटी भाषिकाको अध्ययन अनुसन्धानहरू निकै कममात्रामा भएको पाइन्छ ।

प्रकाशराज पाण्डे (२०३४) को रा.वि.से कार्यक्रममा तयार गरिएको भिलेजप्रोफाइल 'जाजरकोटी भाषिकाको एक झलक' भन्ने शोधपत्रले जाजरकोटी भाषिकाको खोज अनुसन्धानको क्षेत्रमा महत्वपूर्ण योगदानका रूपमा लिन सकिन्छ । उक्त भाषिक अनुसन्धानमा जाजरकोट जिल्लाको खलंगा गाउँ पञ्चायतकै सीमित क्षेत्रलाई अध्ययन स्थल माने पनि त्यस जिल्लाको भाषिक अनुसन्धानको लागि पहिलो प्रयासका रूपमा लिन सकिन्छ । अनुसन्धानमा खलंगा गा.वि.स. र त्यसका वरपरका क्षेत्रमा बोलिने भाषिकाहरूको विस्तृत व्याख्या गरिएको छ । यो अध्ययन विशेष गरी भेरी क्षेत्रीय नेपाली भाषिकासँग निकट छ जसले भेरी नदीको सेरोफेरोको भाषालाई अंगालेको पाइन्छ, तर पनि समग्र जाजरकोटी भाषिक व्यवस्थासँग मेल खान्छ । यस अध्ययनमा वर्णव्यवस्था, उच्चारण स्थान, शब्द व्यवस्था, वाक्य व्यवस्था आदि विविध भाषिक क्षेत्रको वर्णन गरिएको छ । यसका साथै जाजरकोटी भाषिका सिंजाली भाषाकै विविध भेदमध्ये एक उपभेद भएको स्वीकार गरिएकोले जाजरकोटी भाषिका पनि स्तरीय नेपालीकै एक महत्वपूर्ण वर्ग भएको प्रष्ट हुन्छ । यस अध्ययनमा जाजरकोटी भाषिकाको स्तरीय नेपालीसँग तुलना गर्ने कार्य भएको छ ।

राजुराजा सिंह (२०५५) को कृति "जाजरकोट दर्पण भाग - १" भाषिक अनुसन्धानको लागि महत्वपूर्ण कृतिको रूपमा लिन सकिन्छ । उक्त कृतिमा थोरै मात्रामा भए पनि जाजरकोट जिल्लाका

विभिन्न क्षेत्रका भाषिकाका शब्द भण्डारहरू (क्रिया, विशेषण, नाम, सर्वनाम, क्रियायोगी विष्मयादिवोधक र निपात) संकलन गरी समग्र जिल्लाकै भाषिक उन्नयनमा थप टेवा दिएको पाइन्छ ।

शेरबहादुर अधिकारी (२०६०) द्वारा “ जाजरकोट जिल्लाको मध्यपश्चिमी भेक (पजारू गा.वि.स) मा बोलिने स्थानीय भाषिक भेद र स्तरीय नेपाली भाषाबीचको तुलनात्मक अध्ययन” शीर्षकमा शोधकार्य भएको पाइन्छ । यस शोधपत्रमा शोधकर्ता अधिकारीले जाजरकोटी भाषिक भेदमा प्रयोग हुने विभिन्न शब्दहरूको सूची तयार गर्नु, जाजरकोटी भाषिक भेदको शब्द व्यवस्था खुट्याउनु, उक्त भाषिक भेदको वाक्य व्यवस्थाको पहिचान गर्नुका साथै नेपाली भाषाको उत्थानका लागि जाजरकोटी भाषिक भेदका उपयोगी सामग्रीहरू संकलन गरी अध्ययन विश्लेषण गर्नु र उक्त दुई भाषाका बीच रहेका भिन्नताहरूका बारेमा जानकारी लिनु जस्ता उद्देश्यहरू निर्धारण गरिएको पाइन्छ ।

उक्त शोधपत्रमा शोधकर्ता अधिकारीले स्तरीय नेपालीसँग जाजरकोटको पजारू गा.वि.स. मा बोलिने स्थानीय भाषाका शब्द व्यवस्था र वाक्य व्यवस्थाको तुलना गरेको पाइन्छ । शोधलाई विश्वसनीय र उद्देश्योन्मुख बनाउन स्थानीय तहमा बोलिने भाषिक भेदलाई त्यही भाषा बोल्ने साक्षर र निरक्षर सूचकहरूद्वारा रूजु गरिएको पाइन्छ । उक्त शोधमा जाजरकोटको समग्र भाषिक भेदलाई नसमेटिएको र शिक्षणको क्रममा जाजरकोटी मातृभाषी विद्यार्थीले स्तरीय नेपाली भाषा सिक्दा गर्न सक्ने त्रुटिक्षेत्रहरूको बारेमा उल्लेख गरिएको छैन ।

यसरी नेपाली भाषा र अन्य भाषा तथा भाषिकासम्बन्धी भएका पूर्वकार्यको सिंहावलोकन गर्दा जाजरकोटी भाषिका र स्तरीय नेपाली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषणसम्बन्धी अध्ययन नभएकोले जाजरकोटी भाषाप्रति चासो राख्ने जो कोहीका लागि पनि प्रस्तुत अध्ययन महत्वपूर्ण एवम् उपलब्धिपूर्ण हुने विश्वास गरिएको छ ।

१.६. अध्ययनको औचित्य

नेपाली भाषिकाहरूको विभाजनअनुसार पूर्वेली वर्गको खसानी उपवर्गमा पर्ने जाजरकोटी भाषिका पनि नेपाली भाषाकै एक क्षेत्रीय भेद हो । कुनै पनि भाषाको स्वरूपको बारेमा थाहा पाउन त्यसको प्राचीन स्वरूपको पनि अध्ययन हुनु आवश्यक मानिन्छ । जाजरकोटी भाषिकामा पनि प्राचीन नेपाली भाषाका विशेषताहरू भेटिने र अहिले पनि यो केही मात्रामा माझाली एवम् ओरपश्चिमा वर्गसँग निकट रहेको कुरा ती भाषाका शब्द व्यवस्था वाक्यव्यवस्था र कारक विभक्तिको प्रयोगगत अवस्थाको समानताबाट थाहा हुन्छ । त्यसैले जाजरकोटी भाषिकामा प्राचीन नेपाली भाषाका विशेषताहरू निहित रहेका छन् भन्ने कुराको यस भाषाको अध्ययनबाट जानकारी लिन सकिन्छ । यस विशाल संसारमा अन्दाजी तीन हजार जति भाषा अस्तित्वमा रहेका छन् (उपाध्याय, रेग्मी २०४७ पृ. ४,५) । जसमध्ये नेपालमा मात्रै ७५ वटा (प्रज्ञा, अंक ७९ पृ. ३१) भाषाहरू अस्तित्वमा रहेको कुरा औल्याइएको छ । नेपालमा सबैभन्दा बढी भाषाहरू पश्चिम नेपालमा बोलिन्छन् जहाँ स्थानैपिच्छे भिन्न भिन्न भाषिक भेदहरू तथा उपभेदहरू देख्न सकिन्छ । तर यो सम्पूर्ण भाषिका तथा उपभाषिकाहरूको अध्ययन हुन

सकेको छैन । यस स्थितिमा यस जाजरकोटी भाषिकाको अध्ययनले केही मात्रामा भए पनि सहयोग पुऱ्याउने विश्वास यो शोधकर्ताले राखेकोले पनि यो अध्ययन औचित्यपूर्ण ठानिएको छ ।

अन्तरक्रियाको विस्तार, वर्तमान परिवेश र भौगोलिक विविधता भएको राष्ट्रमा एकता खोज्नु असम्भव छ । यस्तै विविधताले युक्त राष्ट्रभाषा हाम्रो देश नेपालमा जाति, धर्म, परिवार, काल आदि विभिन्न आधारमा पनि एउटै भाषाका विविध भाषिक भेदको स्वरूप निर्धारण भएको पाइन्छ । यस्तो स्थितिमा राष्ट्रभाषा नेपालीको उन्नयन र सम्बर्द्धनका लागि पनि ती भाषिकाहरूको अध्ययन आवश्यक भएकाले पनि प्रस्तुत शीर्षकको अध्ययनलाई महत्वपूर्ण ठानिएको छ । सं. २०५८ को जनगणना अनुसार नेपाली मातृभाषीको संख्या ४८.६१% रहे तापनि यसका साथै भेदले गर्दा 'स्तरीय नेपाली र ती भेदहरूका बीच विविधता रहेको पाइन्छ । यस्ता विविधताले गर्दा जाजरकोटी भाषिका बोल्नेहरूलाई स्तरीय नेपाली सिक्न कतिपय स्थितिमा कठिनाई परिरहेको देखिन्छ । यस्तो अवस्थामा प्रस्तुत अध्ययनले जाजरकोटी भाषिकाको उच्चारण, रूपायन, कारक र विभक्ति प्रयोग आदि पक्ष हेरी स्तरीय भाषाका सापेक्षतामा जाजरकोटी भाषिकाका समानता र भिन्नताहरूको खोजी गर्ने भएकोले जाजरकोटी भाषिकाका विशेषता थाहा पाउन पनि महत्वपूर्ण ठानिएको छ । यसका साथै शैक्षणिक दृष्टिले जाजरकोटी भाषीलाई स्तरीय नेपाली सिक्दा कहाँ-कहाँ कठिनाई आइ पर्न सक्छन् भनी खोजी गरेर तिनको समाधानार्थ सम्भावित उपायहरूको सम्बन्धमा सुझाव समेत दिइने हुँदा प्रस्तुत अध्ययन महत्वपूर्ण ठानिएको छ ।

नेपालको संवैधानिक विकासको क्रममा २०४७ सालमा लागू भएको नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ मा समेत नेपालका विभिन्न भागमा बोलिने मातृभाषाका सबै भाषाहरूलाई राष्ट्रिय भाषाको मान्यता दिइएको र प्राथमिक तहसम्मको शिक्षा मातृभाषामा नै दिन सकिने व्यवस्था गरेको हुँदा जाजरकोटी भाषिकामा शिक्षा दिँदा पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक एवं शैक्षिक सामग्रीहरूको निर्माण गर्दा प्रस्तुत शोध महत्वपूर्ण हुने हुँदा यो अध्ययन औचित्यपूर्ण ठहरिएको छ । यसका साथै सञ्चारमाध्यममा जाजरकोटी भाषिकाको सही रूप प्रयोग गर्न पनि प्रस्तुत अध्ययन महत्वपूर्ण हुनेछ ।

भाषावैज्ञानिक दृष्टिले सबै भाषाहरूको महत्व उतिकै हुन्छ । भाषाशास्त्रीहरू भाषालाई बोली मानेर यसको स्वरूप त्यसको स्थानीय रूपबाट निर्धारण हुने कुरा बताउँछन् । त्यसैले जाजरकोटी भाषिका र स्तरीय नेपाली भाषाका बीचमा समयक्रममा के-कस्ता परिवर्तनहरू देखिन्छन् भनेर जान्न पनि प्रस्तुत अध्ययन महत्वपूर्ण हुने ठानिएको छ ।

यसरी जाजरकोटी भाषिका र स्तरीय नेपालीका बीच उच्चारण, रूपायन, कारक-विभक्तिका प्रयोग तहमा व्यतिरेकी विश्लेषण गरी यी दुवै भाषा तथा भाषिकाका विशेषता ठम्याउन जाजरकोटी भाषीले स्तरीय नेपाली सिक्दा गर्न सक्ने त्रुटिको क्षेत्र पहिल्याउन र शैक्षणिक प्रयोजनका रूपमा यसअघि यस्तो अध्ययन नभएको हुँदा प्रस्तुत अध्ययन औचित्यपूर्ण हुने ठानिएको छ । यसको साथै जाजरकोटी भाषिकासँग सम्बन्धित भावी अध्ययन अनुसन्धान गर्नेहरूका लागि पनि प्रस्तुत अध्ययन महत्वपूर्ण हुने मानिएको छ ।

१.७. अध्ययन विधि

प्रस्तुत शीर्षकको शोधकार्यलाई पुरा गर्ने क्रममा प्राथमिक र गौण सामग्रीको अंगीकार गर्दै संकलित सामग्रीलाई वर्णानात्मक र तुलनात्मक पद्धति अवलम्बन गरी विश्लेषण गरिएको छ ।

क) प्राथमिक सामग्री

प्रस्तुत “जाजरकोटी भाषिका र स्तरीय नेपाली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण” शीर्षकमा आधारित भई शोधकार्य गर्नका लागि सामग्री संकलनको मुख्य स्रोत शोधकर्ता स्वयं यस भाषिकाको मुलवक्ता भएकोले सामग्री संकलनका लागि आफैलाई सूचक मानी यस अध्ययनको मूलकेन्द्रको रूपमा रहेको पुन्मा गा. वि. स. र आसपासका गा. वि. स. मा भाषिक व्यवहारमा प्रयोग हुने आधारभूत शब्द र वाक्यहरू संकलन गरिएका छन् । यस क्रममा सम्बन्धित क्षेत्रमा बसोबास गर्ने मूल भाषी वक्ताहरूको क्षेत्रीय प्रतिनिधित्व हुने गरी छनौट गरेर संकलित सामग्रीको रूजु गरिएको छ । उक्त संकलित सामग्रीलाई रूजु गराउँदा आवश्यकताअनुसार आफूले लेखेको सामग्रीलाई पढन लगाइएको छ भने कतिपय सन्दर्भमा आफूले पढेर सुन्न लगाई रूजु गरिएको छ । यसो गर्दा स्थानीय भाषिक भेदमा विभिन्न सन्दर्भमा बोलिएका बोलीहरूलाई टेपबद्ध गरिएको छ । यसमा सकभर शुद्धतामा जोड दिइनेछ र आधिकारिकताका लागि नेपाली बृहत् शब्दकोश र प्रयोगात्मक नेपाली शब्दकोशलाई आधार मानिएको छ ।

ख) गौण सामग्री

प्राथमिक स्रोतबाट संकलित सामग्रीको अध्ययन विश्लेषणका लागि गौण सामग्रीका रूपमा पुस्तकालयीय विधिको अवलम्बन गरिएको छ । यसका साथै शोधकार्यलाई निष्कर्षमा पुऱ्याउनका लागि शोधकार्यको निश्चित परिणाममुखी डोरेटो पहिल्याउन पूर्ववर्ती शोधकर्ताहरूका मिल्दा-जुल्दा शीर्षक र विषयका शोधपत्रहरूको अध्ययन गरी संकलित सामग्रीलाई पनि आवश्यकतानुसार उपयोग गरिएको छ ।

१.८. अध्ययनको सीमाङ्कन

प्रस्तुत शोधलाई निम्नानुसार सीमाङ्कन गरिएको छ :

- क) प्रस्तुत शोधको अध्ययन क्षेत्र भेरी अञ्चल, जाजरकोट जिल्ला शोधकर्ता स्वयम्को बासस्थान पुन्मा गा.वि.स. मूल केन्द्रविन्दु र भुर, कार्कीगाउँ, जगतिपुर आदि गा.वि.स.हरू परिधीय क्षेत्रका रूपमा रहेका छन् ।
- ख) प्रस्तुत अध्ययन केवल क्षेत्रीय भेदमा मात्र सीमित रहेको छ ।
- ग) यस शोधमा जाजरकोटी भाषिकाको शब्दवर्गको रूपायन प्रक्रिया, उच्चारण व्यवस्था र कारक-विभक्ति प्रयोगको मात्र विवेचना गरी तिनको स्तरीय नेपालीसँग व्यतिरेकी विश्लेषण गरिएको छ ।
- घ) यस शोधमा जाजरकोटी मातृभाषी विद्यार्थीले लक्ष्य भाषाका रूपमा नेपाली सिक्दा गर्ने त्रुटि क्षेत्रको पहिचान गरिएको छ ।

१.९. अध्ययनको रूपरेखा

यस शोध अध्ययनको रूपरेखा यसप्रकार रहेको छ :

क) अध्याय - एक

यस अध्यायमा शोधशीर्षक, शोध प्रयोजन, समस्याकथन, शोधको उद्देश्य, पूर्वकार्यको समीक्षा, अध्ययनको औचित्य, अध्ययन विधि, अध्ययनको सीमाङ्कन र अध्ययनको रूपरेखालाई समावेश गरिएको छ ।

ख) अध्याय - दुई

यस अध्यायमा व्यतिरेकी विश्लेषणको सैद्धान्तिक आधार र अवधारणा, व्यतिरेकी विश्लेषणको विकास, व्यतिरेकी विश्लेषण प्रक्रिया र पद्धति, व्यतिरेकी विश्लेषणको उपयोगिता र व्यतिरेकी विश्लेषणको सीमा रहेका छन् ।

ग) अध्याय - तीन

यस अध्यायमा जाजरकोट जिल्लाको संक्षिप्त परिचय, भाषा र भाषिकाको संक्षिप्त चिनारी, जाजरकोटी भाषिकाको परिचय र यसका भेदहरू, अध्ययनस्थलको भाषा परिचय र जाजरकोटी भाषिकाका विशेषताहरू, नेपाली र जाजरकोटी भाषिकाको उच्चारण प्रक्रियाको व्यवस्थाको व्यतिरेकी विश्लेषणलाई समावेश गरिएको छ ।

घ) अध्याय - चार

यस अध्यायमा नेपाली र जाजरकोटी भाषा एवम् भाषिकाका नाम, सर्वनाम, विशेषण र क्रियावर्गका शब्दहरूको रूपायन प्रक्रियाको व्यतिरेकी विश्लेषण समावेश गरिएको छ ।

ङ) अध्याय - पाँच

यस अध्यायमा नेपाली भाषा र जाजरकोटी भाषिकाका कारक, विभक्ति र तिनको प्रयोगको व्यतिरेकी विश्लेषण समावेश गरिएको छ ।

च) अध्याय - छ

यस अध्यायमा उपसंहार, अध्यायगत निष्कर्ष, समग्र निष्कर्ष, शैक्षणिक उपयोग र सम्भाव्य अध्ययन सम्बन्धी दिग्दर्शन प्रस्तुत गरिएको छ ।

अध्याय - दुई

व्यतिरेकी विश्लेषणको सैद्धान्तिक आधार

२.१ व्यतिरेकी विश्लेषणको अवधारणा

दुई वा दुईभन्दा बढी भाषाहरूका व्यवस्था वा उपव्यवस्थाहरूको समता तथा भिन्नतासम्बन्धी तुलनात्मक अध्ययनसँग व्यतिरेकी विश्लेषण सम्बन्धित छ (अधिकारी, २०५९:११६)। कुनै दुई वा दुईभन्दा बढी भाषाहरूका संरचनात्मक समानता र भिन्नताका सम्बन्धमा तुलनात्मक अध्ययन गरिन्छ भने त्यसलाई व्यतिरेकी विश्लेषण भनिन्छ। भाषा मानव भाव सम्प्रेषणको अवश्यक वस्तु भए तापनि यसको सिकाइ एवम् शिक्षण गर्न सहज भने पक्कै छैन। त्यसमा पनि मातृभाषाभन्दा भिन्न भाषाहरूको शिक्षण एवम् सिकाइ त भनै जटिल छ। भाषा सिकाइ स्वाभावतः जटिल प्रक्रिया भएकोले यसमा सुधारको आवश्यकता रहन्छ। सुधारका लागि शिक्षणका क्रममा देखापर्ने समस्याहरूको पहिचान र निर्धारण गर्नुपर्ने हुन्छ। यसरी समस्याहरूको पहिचान र निर्धारण गर्दा कठिनाइको स्तर एवम् कारणहरू पत्ता लगाउनका लागि कुनै दुईवटा भाषा लिई तीमध्ये सिकारूको मातृभाषा र लक्ष्यभाषा वा दोश्रोभाषाका संरचनागत व्यतिरेकी विन्दुहरूको चयन गर्नुपर्दछ। यस क्रममा सिकारूको मातृभाषा र लक्ष्यभाषाका भाषिक संरचनाहरूले सिकाइ प्रक्रियालाई मातृभाषाका संरचनाहरू लक्ष्यभाषाका संरचनाहरूसँग मेल खाने भएमा सहज र मेल नखाने भएमा असहज स्थिति उत्पन्न गराइदिन्छ। त्यसैले शैक्षणिक प्रयोजनका दृष्टिले व्यतिरेकी अध्ययन त्यस्ता भाषाहरूको बीच विशेष उपयोगी मानिन्छ जुन एक-अर्काको सम्पर्कमा बोलिन्छन् र व्यवहृत हुन्छन् (अधिकारी: २०५९:११६)। यस सन्दर्भमा के कुरा महत्वपूर्ण ठानिन्छ भने स्तरीय नेपाली भाषाको सापेक्षतामा नेवारी, मैथिली, भोजपुरी जस्ता सम-पारिवारिक भाषाका बीचमा र अझ नेपाली भाषिकाका वर्गका उपवर्गहरू जस्तो जाजरकोटी, अछामी, वैतडेली, पर्वते, सिंजाली आदि जस्ता नेपालीकै क्षेत्रीय भेदहरूसँगको व्यतिरेकी विश्लेषण बढी औचित्यपूर्ण ठहर्छ। किनभने यस्तो अध्ययन बढी व्यवहारिक र प्रायोगिक प्रकृतिको हुन्छ। व्यतिरेकी विश्लेषणको प्रारम्भिक अवधारणा नै शिक्षण सिकाइ प्रक्रियामा सुधार एवम् स्तरीयता सँगसँगै सम्बन्धित रहेको छ। यसरी सुधार गर्ने क्रममा विविध किसिमका कठिनाइहरू उत्पन्न हुन सक्छन् तापनि कुनै दुई भाषाहरूको भाषावैज्ञानिक विश्लेषण एवम् व्यवस्थित तुलनाबाट नै व्यतिरेकी विश्लेषणको सैद्धान्तिक आधार खडा हुन्छ।

व्यतिरेकी विश्लेषणका क्रममा सामान्यतः दुई वा सोभन्दा बढी भाषाहरूका बीच रहेका संरचनात्मक समानता र भिन्नताहरू केलाईन्छन्। यस्तो तुलना गरेपछि सिकारूलाई भाषा सिकाइमा आइपर्ने सम्भावित समस्याहरूलाई मध्यनजर गरी भाषाशिक्षणका लागि उपयुक्त पाठ्यसामग्री निर्माण गर्ने लक्ष्य राखिन्छ। यसरी अलग-अलग भाषाहरूको सुव्यवस्थित भाषावैज्ञानिक र साङ्गोपाङ्गो अध्ययन विश्लेषणबाट ती भाषाहरूको सही तुलना गरी व्यतिरेकी विन्दुको निक्कै गर्न सकिन्छ।

२.२ व्यतिरेकी विश्लेषणको विकास

१९ औं शताब्दीको तुलनात्मक भाषाशास्त्रीय अध्ययनमा व्यतिरेकी विश्लेषणको पूर्वरूप केही मात्रामा पाइए तापनि त्यस्तो अध्ययन समकालिक नभएर कालक्रमिक भएकाले व्यतिरेकी विश्लेषणभन्दा भिन्न हुन पुगेको छ । यसैगरी भाषाका विभिन्न विशेषताहरूका आधारमा भाषाको समुहीकरण र वर्गीकरण गर्ने प्रकारात्मक भाषाविज्ञानमा पनि व्यतिरेकी विश्लेषणको पृष्ठभूमि फेला पार्न सकिन्छ तर पनि यस्तो अध्ययन समकालिक भएपनि भाषाका सैद्धान्तिक र सार्वभौमिक प्रवृत्तिको खोजी गर्ने भएकाले व्यतिरेकी विश्लेषणबाट यो भिन्न रहेको देखिन्छ । तुलनात्मक र प्रकारात्मक भाषाविज्ञानले व्यतिरेकी विश्लेषणको पूर्वाधार खडा गरेको पाइए तापनि विशुद्ध व्यतिरेकी विश्लेषण शैक्षणिक र प्रायोगिक प्रयोजन एवम् प्रक्रियाबाट अघि बढ्ने भएकाले यसको विकास बीसौं शताब्दीको मध्यतिरमात्र भएको पाइन्छ । यसैगरी व्यतिरेकी विश्लेषण संरचनात्मक भाषाविज्ञानको मोडेल वा ढाँचा अन्तर्गत भएको हुनाले यसको आधार तयार पार्न संरचनात्मक भाषाविज्ञानको पनि धेरथोर भूमिका रहेको पाइन्छ ।

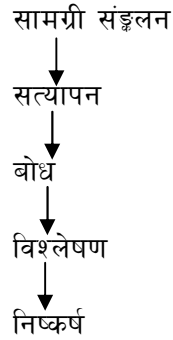
शैक्षणिक प्रयोजनका दृष्टिले भाषाको तुलनात्मक अध्ययनप्रति रूचि राख्ने प्रथम विद्वान संयुक्त राज्य अमेरिकाका सी. फ्राइज (१९४५) हुन् । उनले आफ्नो अध्ययनमा दुई भाषाको तुलनात्मक अध्ययनबाट प्राप्त सामग्री भाषा शिक्षणका क्षेत्रमा उपयोगी हुने कुरा उल्लेख गरेपछि यसतर्फ भाषाविद्हरू आकर्षित हुन थालेका हुन् । यस नवीन अवधारणालाई भाषाशिक्षणमा अगाडि बढाउने अन्य विद्वानहरूमा वेन्निख (१९५३) र ल्याडो (१९५७) विशेष उल्लेखनीय छन् । यस क्रममा ल्याडोले शिक्षार्थीका मातृभाषा र लक्ष्यभाषा दुवैमध्ये जुनले भाषा सिकारूको पहिलो भाषासँग समानता राख्दछ, त्यो सिक्न सजिलो हुने र जुनले उसको पहिलो भाषासँग समानता राख्दैन त्यो गाह्रो हुने कुरा बताएका छन् । इस्वीको बीसौं शताब्दीको छैठौं दशकमा उक्त किसिमको दृष्टिकोणले प्रशस्त महत्व पायो ।

२.३ व्यतिरेकी विश्लेषण प्रक्रिया र पद्धति

दुई वा दुईभन्दा बढी भाषाहरूको तुलनात्मक वर्णन-विश्लेषण गर्ने काम व्यतिरेकी विश्लेषणमा हुन्छ । व्यतिरेकी विश्लेषणले कुनै दुई भाषाका बीचमा पाइने संरचनात्मक समानता र असमानताहरूको निर्धारण गर्न प्रयत्न गर्दछ । यसका निमित्त सर्वप्रथम दुई भाषाहरूलाई एकठाउँमा राखेर तिनका बीचमा पाइने समानता र असमानताका विन्दुहरू खोजिन्छ र ती दुई भाषामा के कस्ता समानता तथा भिन्नता देखिन्छन् तिनको विश्लेषण विभिन्न तहमा गरिन्छ । यसो गर्दा सबैको एकैचोटी वर्णन गर्नुभन्दा उपव्यवस्थागत तहमा रही एकपल्टमा खास पक्षमा केन्द्रित हुनु उपयुक्त ठानिन्छ (अधिकारी: २०५९:१२१) । व्यतिरेकी विश्लेषणका यस्ता तहहरू विशेष गरी निम्नानुसार छन् :

- अ) वर्णात्मक
- आ) रूपात्मक
- इ) वाक्यात्मक
- ई) शैलीगत
- उ) शब्दभण्डारगत

भाषाका विभिन्न तहको व्यतिरेकी विश्लेषण गर्दा कुन पक्षको विश्लेषण गर्ने हो सो निर्धारण गर्नु आवश्यक हुन्छ । यस क्रममा भाषाका खास पक्ष वा विशेषताहरूको वर्णन र ती विशेषताहरूको तुलनाजस्ता कुरालाई सङ्गसङ्गै लैजानुपर्ने हुन्छ । अतः व्यतिरेकी विश्लेषण गर्दा निम्न प्रक्रिया अँगालिन्छ :

व्यतिरेकी विश्लेषण भाषाविशेषका सम्पूर्ण पक्षमा एकैचोटी नगरी ती मध्ये समस्यापूर्ण एक वा सोभन्दा बढी पक्षमा गर्ने गरिन्छ । यसो गर्दा स्रोत भाषा र लक्ष्य भाषाका समान स्तरका तहका सामग्री सङ्कलन विभिन्न स्रोतबाट गरिन्छ । उक्त सङ्कलित सामग्रीलाई विश्लेषणका लागि तोकिएका भाषाका मूलवक्ता (विभिन्न पेशामा संलग्न) बाट रुजु अर्थात् सत्यापन गराइन्छ । यसपछि त्यो रुजु वा सत्यापन गरिएको सामग्रीलाई व्यवस्थित र वर्गीकृत गर्ने, भिन्नतालाई प्रभावित पार्ने तत्वहरू केलाउने, भिन्नताको स्थूलता र गहनतालाई पहिल्याउने उक्त दुई भाषाबीच देखिने मूल अन्तर र सामान्य अन्तरहरू औल्याउने तथा कठिनाइको क्षेत्र निर्धारण गर्ने जस्ता प्रक्रिया व्यतिरेकी विश्लेषणमा अपनाइन्छ । यसरी उल्लेखित प्रक्रियाअनुसार व्यतिरेकी विश्लेषण निम्नलिखित दुई पद्धतिमध्ये जुनसुकै अनुसार पनि गर्न सकिन्छ । ती पद्धति हुन् :

- (क) समतलीय
- (ख) उर्ध्वतलीय

यी मध्ये समतलीय अध्ययनमा कुनै एक भाषाबाट अर्को भाषाका भाषिक तत्वहरूको तुलना गर्ने पद्धति अपनाइन्छ र यी प्रायोगिक दृष्टिले ज्यादै महत्वपूर्ण पनि मानिन्छन् भने उर्ध्वतलीय अध्ययनमा चाहिँ दुई भाषाहरूका मात्र नभई विभिन्न भाषाहरूकाबीच समानता र भिन्नताको विस्तृत अध्ययन गर्ने पद्धति अँगालिन्छ र भाषाका सार्वभौमिक विशेषताहरूको खोजका लागि उपयुक्त मानिन्छ । यसका अतिरिक्त, यसबाट आवश्यक सूचनाहरू प्राप्त गर्न सकिन्छ ।

यसरी व्यतिरेकी विश्लेषणमा उक्त दुई पद्धतिमध्ये जुन लक्ष्य भाषाको अध्ययनमा उपयुक्त हुन्छ, सोही पद्धति अपनाउनु पर्ने हुन्छ ।

२.४ व्यतिरेकी विश्लेषणको उपयोगिता

व्यतिरेकी विश्लेषणमा दुई वा दुईभन्दा बढी भाषाहरूका व्यवस्था तथा उपव्यवस्थाहरूको तुलनात्मक वर्णन विश्लेषण गरिन्छ र उक्त विश्लेषणका आधारमा पहिल्याउने सम्भावित त्रुटिक्षेत्रहरूका

कारणले गर्दा यो शैक्षणिक प्रयोजनबाट अभिप्रेरित पनि मानिन्छ । यस्तो निष्कर्षबाट निर्मित पाठ्यसामग्री मातृभाषी र उक्त मातृभाषा सिक्ने दोस्रो भाषी वक्ताका लागि समेत अत्यधिक उपयोगी सावित हुन्छ ।

अतः व्यतिरेकी विश्लेषणको उपयोगितालाई निम्नानुसार उल्लेख गरिन्छ :

- (क) व्यतिरेकी विश्लेषणबाट स्रोतभाषा र लक्ष्यभाषाका बीचको जानकारी प्राप्त हुन्छ ।
- (ख) यसबाट लक्ष्यभाषा सिकाइका क्रममा देखापर्ने कठिनाइको पूर्वानुमान र व्याख्या गर्ने आधार वा सुझ प्राप्त हुन्छ ।
- (ग) स्रोतभाषा र लक्ष्यभाषाका व्यवस्था तथा उपव्यवस्थाहरूबीच समानता भए सिकन सजिलो हुने र असमानता भए सिकाइ गाह्रो हुने कुराको पूर्वानुमानबाट निष्कर्ष निकालिने भएकाले शिक्षण सिकाइका क्षेत्रमा यसको उपयोगिता उल्लेखनीय छ ।
- (घ) मानक भाषाबाट विचलित भाषिक भेद सिकेका विद्यार्थीहरूलाई मानक भेद सिकाउन के-कस्ता पाठ्यसामग्रीमा बढी जोड दिनुपर्छ भन्ने सुझ यसबाट प्राप्त हुन्छ ।
- (ङ) भाषाका सबै शिक्षकहरू विद्यार्थीको पहिलो भाषाका ज्ञाता नहुने हुनाले तिनीहरूका लागि उपयुक्त हुने पाठ्यसामग्री निर्माण गरी त्यसप्रति निर्देशित गर्न समेत व्यतिरेकी विश्लेषण उपयोगी हुन्छ ।
- (च) भाषामा हुने विभिन्न अभिलक्षणका आधारमा तिनको वर्गीकरण गर्न यसले सहयोग गर्दछ ।
- (छ) दोस्रो भाषा शिक्षणको पाठ्यक्रम निर्माणका पाठ्यपुस्तक लेखन/सम्पादनका अतिरिक्त शिक्षण सामग्री र शिक्षण विधिको निर्माणको साथै छनोटमा पनि मद्दत पुऱ्याउँछ ।
- (ज) अनुवाद कार्यमा पनि यसले महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको हुन्छ ।

२.५. व्यतिरेकी विश्लेषणको सीमा

भाषाको प्रयोग पक्षको अध्ययन गर्ने विज्ञान प्रायोगिक भाषाविज्ञान हो भने प्रायोगिक भाषाविज्ञानको एउटा शाखा व्यतिरेकी विश्लेषण हो । जुन शैक्षणिक प्रयोजनबाट अभिप्रेरित भएको व्यतिरेकी विश्लेषणबाट सिकाइका सबै पक्षको समाधान खोज्न सकिने दृष्टिकोण राखियो तर यो सम्भव नभएपछि यसको सैद्धान्तिक धरातल कमजोर महसुस गरियो । जसबाट उत्पन्न कमजोरी एवम् कठिनाइ नै यसका सीमा हुन् जुन निम्नानुसार छन्:

- (क) व्यतिरेकी विश्लेषणद्वारा कुनै पनि भाषा सिकारूको लक्ष्य भाषा सिकाइमा जुन कठिनाइ उत्पन्न हुन्छ भन्ने अनुमान गरिन्छ त्यो अनुमानित कठिनाइ स्रोतभाषा र लक्ष्यभाषाको विवरण भिन्न हुनासाथ त्यो पनि भिन्न हुन जान्छ । अतः व्यतिरेकी विश्लेषणबाट प्राप्त हुने यो अनुमानित अवधारणालाई यसको सीमा मान्न सकिन्छ किनभने भिन्न नमूनाले भिन्न तुलनीय आधार निर्धारित गर्दछन् र कठिनाइको श्रेणी पनि भिन्न हुन्छ ।
- (ख) व्यतिरेकी विश्लेषणका अनुसार स्रोतभाषा र लक्ष्यभाषाबीच, समानता भएमा भाषा सिकाइ सहज हुने मानिन्छ तर अनुमानित रूपले यसका तहमा स्रोतभाषा र लक्ष्यभाषाबीच असमानता

हुन्छ त्यति नै भाषा सिक्न कठिन हुन्छ भन्ने केही छैन । अतः यो पनि व्यतिरेकी विश्लेषणको सीमा हो ।

- (ग) भाषा सिकाइका क्रममा आउने जटिलताहरू लक्ष्यभाषाका प्रकृति र जटिलताका कारण पनि उत्पन्न हुन सक्छन् तर यसले स्रोतभाषाको सम्बन्धको कम-बेसीका कारणले हुने कुरा बताउँछ । यो पनि यसको सीमा हो ।
- (घ) भाषा सिकाइका क्रममा आइपर्ने कठिनाइहरू स्रोतभाषा र लक्ष्यभाषा दुवैका कारणबाट नभई भिन्न कारणसँग सम्बन्धित पनि हुन सक्छन् जसको कठिनाइको अध्ययन यसमा हुँदैन । यो पनि एउटा सीमा हो ।
- (ङ) व्यतिरेकी विश्लेषणको आधारमा निर्धारित भाषिक असमानता र भाषा सिकाइका कठिनाइबीच कुनै प्रकारको सम्बन्ध निर्धारित गर्न सकिँदैन । अतः यो अर्को सीमा हो
- (च) यसले सिकाइको केन्द्रविन्दु विद्यार्थीलाई नमानी शिक्षक र शिक्षण सामग्रीलाई जोड दिन्छ ।

२.६ सारांश

भाषा शिक्षणमा सुधार गरी स्तरीयता कायम गर्नुपर्ने अवधारणाबाट व्यतिरेकी विश्लेषणको प्रारम्भ भएको पाइन्छ । यसको पूर्वरूप १९ औं शताब्दीको तुलनात्मक भाषाशास्त्रीय अध्ययनमा फेला पार्न सकिन्छ, तापनि यो शैक्षणिक र प्रायोगिक प्रयोजन एवम् प्रक्रियाबाट अघि बढ्ने भएकोले यसको विकास बीसौं शताब्दीको मध्यतिर अर्थात् दोश्रो विश्वयुद्धपछि मात्र भएको पाइन्छ । व्यतिरेकी विश्लेषणमा कुनै दुई भाषालाई एकै ठाँउमा राखेर तिनका बीचमा पाइने समानता र असमानताका विन्दुहरू खोजिन्छ र तिनको विश्लेषण विभिन्न तहमा प्रक्रियागत रूपले गरिन्छ । यसरी तुलनीय कुनै दुई भाषाहरू सकेसम्म एक-अर्काको सम्पर्कमा बोलिने भएमा अभ्र राम्रो मानिन्छ । अतः अलग-अलग भाषाहरूको सुव्यवस्थित भाषावैज्ञानिक र साङ्गोपाङ्गो अध्ययन विश्लेषणबाट ती दुई भाषाहरूको सही तुलना गर्न सकिन्छ । यसबाट स्रोतभाषा र लक्ष्यभाषाका बीचको समानता र भिन्नता पत्ता लगाइने हुनाले भाषाशिक्षणका क्षेत्रमा यसलाई अभ्र उपयोगी मान्न सकिन्छ ।

अध्याय - तीन

जाजरकोटी भाषिका र यसका भेदहरू

३.१ जाजरकोट जिल्लाको संक्षिप्त परिचय

नेपालको मध्यपश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्रमा पर्ने भेरी अञ्चलका ५ वटा जिल्लाहरूमध्ये जाजरकोट अति दुर्गम जिल्ला हो । यस जिल्लाको पूर्वमा रूकुम, पश्चिममा दैलेख, उत्तरमा कालिकोट, जुम्ला र डोल्पा अनि दक्षिणमा सल्यान र सुर्खेत जिल्लाहरू पर्दछन् । यो जिल्ला २८°३७'२०" उत्तरदेखि २९°७'२२" उत्तरी अक्षांस र ८१°४'२२" पूर्वदेखि ८२°३४'४६" पूर्वी देशान्तरमा पर्दछ भने समुद्री सतहबाट ६१० मी. देखि ५४१२ मी. उचाइसम्म अवस्थित छ (शैक्षिक दर्पण, २०६१:१,२) । यस जिल्लाको क्षेत्रफल २, २३० वर्ग किलोमिटर छ ।

जाजरकोट जिल्लाको नाम कसरी रहन गयो होला भन्ने सम्बन्धमा थुप्रै किम्बदन्तीहरू पाइन्छन् । एकथरीको भनाइमा यो ठाउँमा भारपात भएकोले भारहरूबाट बनेको 'भार' शब्द अपभ्रंश भई जाजरकोट भएको पाइन्छ भने अर्को भनाइअनुसार भेरी नदीले ठाउँठाउँमा काटेर जर्जर बनाएकोले उक्त जर्जरठाउँलाई नै हाल जाजरकोट भनिएको हो । पछिल्लो भनाइलाई 'जाजरकोट' नाम रहनाको बढी प्रमाणिक कारण मानिन्छ ।

समुद्री सतहदेखि २,००० फीटदेखि १८,००० फीटसम्मको विषम भौगोलिक बनोटका कारण यहाँ हावापानी पनि विषम नै पाइन्छ। यहाँको औसत अधिकतम तापक्रम २४° सेल्सियस र न्यूनतम तापक्रम ८° सेल्सियस सम्म पाइन्छ । यहाँ शितोष्ण, उपोष्ण र उष्ण गरी तीन प्रकारको हावापानी छ भने औसत वर्षा १८६८ मी.मी. छ । जिल्लाको उत्तरतिर पर्ने कचाली लेक, च्याखुरे, प्यारीलेक, चिनीकम्द, कुशेशु र जन्ती जस्ता पहाडी चुचुराहरूमा मंसीरदेखि चैत्र महिनासम्म हिउँले ढाकेको पाइन्छ । भेरी नदीले जाजरकोट जिल्लालाई रूकुम, सल्यान जिल्लाबाट छुट्टयाउँछ भने छेडागाड, नरसिंह गाड यहाँका प्रमुख खोलाहरू हुन् ।

यस जिल्लाको कूल जनसंख्या १,४४, १६२ रहेको छ भने साक्षरता प्रतिशत ३९.३६% र महिला साक्षरता प्रतिशत २८.९३% रहेको छ (मानव अधिकार वर्ष पुस्तक, २००६) । यस जिल्लामा विशेष गरी ठकुरी, क्षेत्री, मगर, ब्राह्मण, नेवार, गुरुड, दमाई, कामी, सार्की, बादी (दलित जाती), राजी, र कहिलेकहीं फिरन्तेरूपमा राउटे जातीको बसोबास भएको पाइन्छ । प्रायशः नेपाली भाषा नै मातृभाषाको रूपमा बोलिन्छ भने केही भागमा मगर भाषा बोल्नेहरू पनि रहेका छन् । यस जिल्लामा हिन्दू, बौद्ध र अल्पसंख्यक क्रिश्चियन धर्मावलम्बीहरूको बसोबास छ ।

यस जिल्लाको अधिकांश भू-भाग कडा चट्टान र वनजङ्गलले ओगटेको छ। कूल क्षेत्रफलको २५,९५२ हेक्टर भू-भाग खेतीयोग्य भूमि र १,३५, ६१५ हेक्टर क्षेत्र वनले ओगटेको छ (शैक्षिक दर्पण २०६१:१,२) । दुईवटा निर्वाचन क्षेत्र, ११ ओटा इलाका र ३० वटा गा.वि.स. मा गरी यस जिल्लालाई राजनीतिक र प्रशासनिक रूपले विभाजन गरिएको छ। जगतीपुरको वायुघट्ट, साईकुँवारी, देउराली पाटन,

कुशेमुशे, साइटा गुफा, शिवपार्वती गुफा, पैकको मष्टो मन्दिर, शिवालय, नौमुले पोखरी, चाखुरे पाटन, जन्ते, खलंगास्थित दरवार, पुन्माको भेरेस्थित कालिका मालिकाको मन्दिर, यस जिल्लाका प्रमुख पर्यटकीय स्थलहरू हुन् । यातायातको कुनै पनि साधनको पदार्पण नभएको यस जिल्लामा आ.व.२०६३/६४ मा छिन्चु-जाजरकोट मोटरवाटो सम्पन्न गरी सडक यातायात पुर्‍याउने लक्ष्य लिइएको छ ।

३.२ भाषा र भाषिकाको चिनारी

३.२.१ भाषा र भाषिका

भाषा संस्कृतको 'भाष्' धातुबाट बनेको शब्द हो। जसको शाब्दिक अर्थ 'बोल्नु' वा 'केही भन्नु' भन्ने हुन्छ । यसरी मानव उच्चारण अवयवद्वारा निःसृत भावाभिव्यक्तिको सशक्त र भरपर्दो विचार विनिमयको माध्यम भाषा हो । अर्को शब्दमा भन्दा मानिसका वाक् वा उच्चारण अवयवद्वारा उच्चारित ध्वनिहरूको समायोजित रूप नै भाषा हो । भाषाका माध्यमबाट मानवले आफ्ना विचार विनिमय गर्दा यसमा व्यक्त हुने वाक्प्रतीकहरू भाषापिच्छे, यादृच्छिक हुन्छन् । कुनै पनि भाषाहरू वाक्प्रतीकहरूका कारणले एक अर्कामा बेग्लै हुन्छन् । वास्तवमा कुनै वस्तु र त्यस वस्तुलाई बुझाउने वाक्प्रतीकका बीचमा के सम्बन्ध छ भन्ने कुराको कुनै चित्तबुझ्दो उत्तर छैन । यदि त्यस्तो हुँदो हो त संसारका सबै भाषामा त्यस वस्तुलाई बुझाउने वाक्प्रतीकहरू एउटै हुने थिए । त्यसैले भाषामा आउने वाक्प्रतीकहरू स्वतन्त्र हुन्छन् । यसैगरी प्रत्येक भाषा आफैमा व्यवस्थित हुने भएकाले एउटै विचारलाई अभिव्यक्त गर्दा वा एउटै भाव सम्प्रेषण गर्दा पनि भिन्ना-भिन्नै भाषिक समुदायका मान्छेले भिन्ना-भिन्नै प्रकारले विचारको विनिमय गर्दछन् ।

परिवर्तनशील संसारमा भाषा पनि परिवर्तनशील नै हुन्छ । भाषाका ध्वनि, वर्ण, रूप, वाक्य आदि तहमा समयसापेक्ष परिवर्तन भईरहेको पाइन्छ । भाषा सजीव हुनका लागि परिवर्तशील हुनैपर्दछ । भाषा जहिले पनि जटिलताबाट सरलतातिर उन्मुख हुन्छ । मानवीय स्वभाव यस्तो छ कि ऊ थोरै प्रयासमा धेरै लाभ उठाउन चाहन्छ । यस्तो स्वाभावले भाषामा पनि लामा र जटिल बनाइलाई छोटो र छरितो ढंगले सरलताका साथ अभिव्यक्त गर्न चाहन्छ । भाषाले जति सम्पन्नता र व्यापकता अनि प्रयुक्तिका क्षेत्रमा विविधता अँगाल्दछ त्यति नै त्यस भाषाका भाषिक भेदहरू देखिन थाल्दछन् । एक भाषा अनेक बोली हुनु जीवित भाषाको विशेषता नै हो। यसले आफ्ना भाषिक भेदलाई उच्चारण प्रक्रिया, शब्दभण्डार जस्ता विविध दृष्टिकोणले प्रभावित गर्दछ । भौगोलिक विकटता र सामाजिक अन्तर्क्रियाको अभावमा एउटै भाषाका थुप्रै भाषिक भेदहरू जन्मिन पुग्दछन् । त्यसैले के भन्न सकिन्छ भने भौगोलिक, सामाजिक र विषयगत दृष्टिले व्यापकता र विविधता ओगटेको लोकप्रिय र मानव भाषिक स्वरूप नै भाषा हो ।

भाषा र भाषिकाका बीचमा उच्चारण प्रक्रिया, ध्वनि, भाषा विशेषमा प्रयुक्त शब्द र त्यसको अर्थ तथा व्याकरणका विभिन्न पक्ष तथा तहमा भिन्नता रहेको हुन्छ । भाषिका भाषाको स्थानीय कथ्य भेद हो र यी दुवैमा बोधगम्यता भने रहन्छ । बोधगम्यता नभएको अवस्थामा भने यो भाषिका नभएर छुट्टै भाषा ठहरिन्छ ।

कुनै पनि भाषा सर्वत्र एकनासले बोलिंदैन । समाजमा एकभन्दा बढ्दा व्यक्ति हुनेबित्तिकै तिनीहरूका बीचमा आपसी सम्पर्कको अभावमा एक अर्काको बोलिबाट प्रभावित हुन्छन् जसको कारण विविध भाषिक भेदहरूको जन्म हुन पुग्छ । यदि भाषाका भेद संख्या र उपभेद संख्या असंख्य हुनाका साथै एकअर्काबाट ज्यादै फरक छन् भने भाषा निकै प्राचीन कालदेखि बोलिदै आएको प्रमाणित हुन्छ (पोखरेल, २०५५:४४) । यसकारण कुनै भाषाको समय र दुरीद्वारा उत्पन्न भाषिका हो भने भाषा चाँहि सबै भाषिकाको समष्टि हो (पोखरेल, २०५५:४५) ।

भाषा र भाषिकाबीचको अन्तरलाई शुद्ध भाषा वैज्ञानिक दृष्टिले छुट्टयाउन गाह्रो छ, तापनि भाषामा राष्ट्रिय एकता र जातीय गौरव तथा सम्मानका पक्षहरू समेटिन्छन् भने भाषिकामा यसभन्दा भिन्न स्थितिको संकेत गरी वर्गीय चरित्रको पहिचान दिने काम भएको हुन्छ ।

यसरी छोटकरीमा भन्दा भाषा भाषिकाहरूको समूह हो वा क्षेत्रीय, जातीय वा सामाजिक भाषिकाहरूको एक समष्टि स्वरूप नै भाषा हो । यस हिसाबले नेपाली भाषा पूर्वेली, माझाली, ओरपश्चिमा, मझपश्चिमा र परपश्चिमा भाषिकाको समूह हो भने यी प्रत्येक अलग अलग भेद चाहिँ नेपाली भाषाका भाषिका हुन् । एकआपसमा सम्पर्कका अभाव, भौगोलिक विकटता, समयको लामो अन्तराल हुनु, भिन्न-भिन्न भाषिक समुदायसँगको सम्पर्क, सामाजिक सांस्कृतिक देन र जातीय पृथकता जस्ता कारणले एउटै भाषाभित्र विविध भाषिक भेदको जन्म हुन्छ । भाषिकामा पनि भौगोलिक दुरी र सम्पर्कका कारणले र सामाजिक संरचना जस्ता कारणले विविध उपभेदहरू जन्मिन्छन् । यस क्रममा यहाँ नेपाली क्षेत्रीय भाषिकाको परिप्रेक्ष्यमा जाजरकोटी भाषिकाको बारेमा चर्चा गरिएको छ

३.२.२ जाजरकोटी भाषिकाको परिचय र यसका भेदहरू

बालकृष्ण पोखरेल (२०५५) को नेपाली भाषिका वर्ग विभाजनअनुसार पूर्वेली वर्गमा पर्ने प्रमुख तीन भाषिका खसानी, पर्वते र गोर्खाली मध्ये खसानी उपवर्गमा पर्ने जाजरकोटी भाषिका स्तरीय नेपालीकै एक भेदको रूपमा उल्लेख गरिएको छ । जाजरकोट जिल्ला जुम्ला जिल्लाको सिंजाक्षेत्रको नजिक पर्ने हुँदा यस जिल्लाको अधिकांश क्षेत्रमा उक्त क्षेत्रको भाषा र संस्कृतिको प्रभाव परेको पाइन्छ । यहाँका वक्ताहरूको बोलिचाली सिंजाली भाषाकै पूर्वरूप भएपनि जाजरकोट जिल्लाभरी एकैनासको भाषिका प्रयोग भएको पाइँदैन । जाजरकोटी भाषिकामा स्पष्टतः लवज, ध्वनी, उच्चारण, शब्दभण्डार एवम् वाक्य व्यवस्थामा यस जिल्लामा बोलिने भाषिका र स्तरीय नेपालीबीच प्रशस्तै भिन्नता पाइँन्छ । जिल्लाभित्र बसोबास गर्ने विविध जातजाति, तिनीहरूले अपनाउने धर्म, लिङ्ग, भौगोलिक, राजनैतिक, शैक्षिक आदि दृष्टिकोणले हेर्दा एउटै जाजरकोटी भाषिकाबाट पनि विविध भेद-उपभेदको जन्म हुन गई तिनको प्रयोग हुने गरेको भेटिन्छ । जिल्लाका ३० वटा गा.वि.स. र अझ एउटै गा.वि.स. का भिन्न-भिन्न क्षेत्र र भिन्न जातिको बसोबास रहेको समुदायमा पनि भिन्न-भिन्न भाषिकाको प्रयोग गर्ने गरेको भेटिन्छ । यस क्रममा विशेष गरी उल्लेख्य कुरा के छ भने यस जिल्लामा बोलिने भाषिकाहरूमध्ये विशेषगरी सदरमुकाम र यस आसपासका क्षेत्रमा बोलिने भाषिकाले खसानी भाषिकासँग निकटता राख्दछ । शोधकर्ताले तोकेको अध्ययनस्थलतिर बोलिने भाषिकाले जाजरकोट जिल्लाभरी बोलिने समग्र भाषिक

भेदलाई ओगट्दछ । यस भाषिक भेदको प्रभाव क्षेत्र सल्यान, रूकुम, सुर्खेतसम्म रहेको छ । त्यस्तै जाजरकोट जिल्लाको उत्तरी भेकमा बोलिने भाषिका माभालीसँग निकट रहेको पाइन्छ । यस जिल्लाको पजारू गा.वि.स.को टिकाचौर र दह गा.वि.स.को जुर्क र निपानेमा बोलिने मगर भाषा भोटवर्मेली परिवारको भाषासँग सामिप्यता राख्दछ । यो भाषा अन्य जाजरकोटी वक्ताहरूका लागि त्यति बोधगम्य छैन । त्यस्तै जिल्लाको पूर्वोत्तरका गा.वि.स.हरूमा बोलिने भाषा डोल्पाली भाषिकासँग निकट पाइएको छ । अतः जाजरकोटी भाषिकाका भेदहरू मोटामोटी रूपमा तीनवटा देखिन्छन् :

१. केन्द्रीय भाषिक भेद

यो सदरमुकाम खलंगा पुन्मा गा.वि.स. लगायत अधिकांश गा.वि.स.मा बोलिन्छ, र पूर्वेली वर्गको खसानी भाषिक भेदसँग निकटता राख्दछ ।

जस्तै -

डाँरो > डाँडो

भाइर > बाहिर

कक्कर > कक्कड

हिर्नु > हिड्नु

सिनु > सुत्नु

स्विन > सपना

जल्कनु > तर्सनु

साजी > खरानी

२. बारेकोटी भाषिक भेद

यो बारेकोट क्षेत्रका करीब १२ वटा गा.वि.स. मा बोलिन्छ, जुन डोल्पा र जुम्लाको केही भू-भागमा समेत बोलिने देखिन्छ । अतः यो माभाली भाषिकाका भाषिक भेदसँग निकटता राख्दछ । जस्तै :

न्याँ > यहाँ

गद्स्अ > गर्दछ

हिद्स्अ > हिड्दछ

हात्री > माथि

तली > तल

इःठ > इष्ट

३ सतियाँदरेली भाषिक भेद

जाजरकोटको गर्खाकोट गा.वि.स. सतियाँदरा अन्तर्गत पर्ने भण्डै आठ ओटा गा.वि.स.मा यो भेद बोलिन्छ, जुन क्षेत्रको दैलेख, कालिकोट र जुम्लासँग सीमाना जोडिएको छ। यसैले यस भाषिक भेदले जुम्ली वा माझाली भाषिकभेदसँग सामिप्यता राख्दछ।

जस्तै -

ल्यो > यो	स्थउरा > ससुरा
भ्वारी > बुहारी	पाल्तो > पातलो
हाउरो > कुहिरो	खर्ती > खत्री
क्षेर्ती > क्षेत्री	ल्लिनु > लिनु

यसरी माथिका उदाहरणलाई हेर्दा यस जिल्लामा बोलिने भाषा नेपाली भए पनि स्तरीय नेपालीका सापेक्षतामा शब्द भण्डारगत र उच्चारणगत हिसाबले भिन्न रहेको भेटिन्छ।

३.२.३ अध्ययनस्थल र भाषाको परिचय

जाजरकोट जिल्लाको सदरमुकाम खलङ्गादेखि ८ कोस पश्चिममा अवस्थित पुन्मा गा.वि.स.को क्षेत्रफल ५१.५९ वर्ग कि.मी. र जनसंख्या ६,६३८ रहेको छ। विविध प्राकृतिक एवम् धार्मिक महत्वका ऐतिहासिक स्थलले युक्त यो गा.वि.स.मा ठकुरी, क्षेत्री, मगर, कामी, दमाई, योगी, बादी, सुनार, ब्राह्मण, तामाङ र परिधीय क्षेत्रमा ब्राह्मण, क्षेत्री, गाइन, सन्यासी, मगर, सुनार, कामी, बादी, ठकुरी आदि जातिहरूको बसोबास रहेको छ। पुन्मा गा.वि.स. को नाम कसरी रहयो भन्ने सम्बन्धमा विभिन्न किम्वदन्तिहरू पाइन्छन्। एक थरीको मतअनुसार यहाँ पहिले पुन मगरहरूको बसोबास भएकोले पुन्मा नाम रहेको बताइन्छ भने अर्काथरी यस ठाउँमा पहिले बाक्लो बस्ती रहेको र यसले 'पुर' अथवा नगरको रूप लिएकोमा पछि यही 'पुर' शब्द अपभ्रंश भई 'पुर्मा' हुँदै पुन्मा भएको दाबी गर्दछन्। अहिले पनि पुन्मालाई 'पुर्मा' भनेर चिनिने गरेकोले पछिल्लो भनाइ सत्यको नजिक रहेको देखिन्छ। यस पुन्मा गा.वि.स. र आसपासका गा.वि.स. मा बोलिने भाषा जाजरकोटी भाषिकाको प्रमुख भेद हो, जसलाई स्तरीय नेपालीको एक प्रमुख कथ्य भेदको रूपमा लिन सकिन्छ। सदरमुकाम खलङ्गासँगको निकटता, रूकुम र सल्यान तथा सुर्खेतको सीमा क्षेत्रसँगको भौगोलिक निकटताले यस क्षेत्रमा बोलिने भाषिका प्रभावित भएको पाइन्छ। तर पनि यो क्षेत्रमा बोलिने भाषिकाका आफ्नै मौलिक विशेषताहरू छन्। आफ्नै ध्वन्यात्मक र रूपात्मक प्रत्यय चयनका दृष्टिले यो कुराको पुष्टि हुन्छ। त्यसैले यो क्षेत्रमा बोलिने भाषिक भेद समग्र जाजरकोट जिल्लाकै केन्द्रीय भाषिक भेदसँग निकट रहेको पाइन्छ।

३.२.४ जाजरकोटी भाषिकाका विशेषताहरू

यस शीर्षकमा जाजरकोटी भाषिकाका विशेषताहरू औल्याउने क्रममा अध्ययनस्थलतिर बोलिने भाषिक भेदलाई आधारमानी जाजरकोटी भाषिकाका विशेषताहरू भनी उल्लेख गरिएको छ। जाजरकोटी भाषिकाका विशेषताहरूलाई निम्न बुँदागत रूपमा उल्लेख गरिन्छ :

- (क) जाजरकोटी भाषिका पूर्वेली वर्गमा पर्ने एक क्षेत्रीय भेद हो तापनि अध्ययनकर्ताले छनोट गरेको स्थानमा बोलिने भाषिक भेदको माझाली र ओरपश्चिममा वर्गमा पर्ने भाषिक भेदसँग निकट रहनु यसको प्रमुख विशेषता हो ।
- (ख) यसमा स्तरीय नेपालीमा भैं अ, आ, इ, उ, ऐ, ओ स्वरवर्ण र क वर्ग, च वर्ग, ट वर्ग, त वर्ग अनि य, र ल, व, श, ह व्यञ्जन ध्वनिहरू भेटिन्छन् ।
- (ग) यसमा कर्मणी प्रयोगको बाहुल्य पाइन्छ । जस्तै : उइले भाइन माच्यो > उसले भाइलाई पिट्यो ।
- (घ) यसमा द्वितीय पुरुषको अनादरार्थी सर्वनामको रूपमा 'तो' प्रयुक्त हुन्छ ।
- (ङ) जाजरकोटी भाषिकामा वर्तमान र भूतकालमा पूर्णता व्यक्त गर्न कृदन्तीय 'एको' प्रत्ययका ठाउँमा याउ, याई, या : लागी हुन्छ । जस्तै : भन्याउ > भनेको, गन्याउ > गरेको, भन्या > भनेका, सुन्या > सुनेका
- (च) भूत कृदन्तको रूपमा जाजरकोटी भाषिकामा 'गिन' प्रत्यय आउछ । जस्तै: भनिगिन > भनेर, सुनिगिन > सुनेर, खाइगिन > खाएर
- (छ) यसमा स्तरीय नेपालीका अव्यय शब्दलाई जनाउन भिन्नै प्रकारका आफ्नै अव्यय शब्दहरू रहेका छन् । जस्तै : बेली > हिजो, कईबेला > कतिबेला, उईबेला > उतिबेला, निकोर्सि > निपर्सी, पोरसाल > अघिल्लो साल, परारसाल > पोरभन्दा अघिल्लो साल, अइथी > अस्ति, त्याँ > त्यहाँ, जाँ > जहाँ, पत्तिर > परतिर, वत्तिर > वरतिर, उम्मो > उँभो, उदो > उँधो ।
- (ज) कृदन्त 'ने' का ठाउँमा 'न्या' को प्रयोग गरिन्छ । जस्तै :-
खान्या > खाने, भन्या > भन्ने
- (झ) शब्दमध्य र शब्दान्तका 'ड' र 'ढ' ध्वनि 'र', 'ह' मा परिवर्तन हुने गर्दछन् । जस्तै : डाँरो > डाँडो, पर्नु > पढनु, पहार > पहाड, गरवाल > गढवाल
- (ञ) यसमा आफ्नै किसिमका कारकीय चिन्ह रहेका छन्, जुन यसको प्रमुख विशेषता हो । जस्तै :-
कर्ता	ले
कर्म	न, कन
करण	ले, बा, माट
सम्प्रदान	न, पथ, विअ
अपादान	माट, बा, देई
सम्बन्ध	आ, अउ, नाउ, याउ, आउ, रो,
	रा, री, नो, नी, ना
अधिकरण	नु, मात्ति, उनु

३.२.५ जाजरकोटी भाषिका र नेपाली भाषाको उच्चारण प्रक्रियाको व्यतिरेकी विश्लेषण

जाजरकोटी भाषिका स्तरीय नेपाली भाषाको एक कथ्य क्षेत्रीय भेद हो । भाषाबाट भाषिका र एक भाषिकाबाट अर्को भाषिकालाई छुट्टयाउने एक प्रमुख आधार शब्दको उच्चारण प्रक्रिया पनि हो । यस अध्ययनमा स्तरीय नेपाली भाषाका ध्वनिको उच्चारण गर्दा त्यस भाषामा भन्दा भिन्न हुने प्रक्रियालाई जाजरकोटी भाषिकाको उच्चारण प्रक्रिया अन्तर्गत राखिएको छ र तिनीहरूलाई त्यसै भाषामा हुने उच्चारण प्रक्रियाका आधारमा वर्णन गरिएको छ । यो वर्णन जाजरकोट जिल्लाको पुन्मा, भुर, कार्कीगाँउ र जगतिपुर गा.वि.स. मा प्रचलित स्थानीय भाषिक भेदलाई आधार मानी गरिएको छ जुन यद्यपि नेपाली भाषाको माझली वर्ग र ओरपश्चिमा वर्गका भाषिकासँग केही मात्रमा निकट रहेको पाइन्छ । यहाँ यी उल्लेखित क्षेत्रमा बोलिने कथ्य भेदका शब्दहरू र स्तरीय नेपाली भाषाका शब्दहरूका बीचको उच्चारणगत समानता र भिन्नतालाई तुलनात्मक रूपमा प्रस्तुत गरिन्छ ।

३.२.६ स्वरवर्णको उच्चारण प्रक्रिया

जाजरकोटी भाषिका र नेपाली भाषाका स्वर वर्णको उच्चारण प्रक्रियालाई तुलनात्मक रूपमा निम्नानुसार प्रस्तुत गरिन्छ :

तालिका नं. १

वर्ण	जाजरकोटी	नेपाली
अ	अल्को / अल्को /	अग्लो / अग्लो /
	जर्मनु / जर्मनु /	जन्मनु / जन्मनु /
आ	आँसी / आँसी /	हाँसिया / हाँसिया /
	बासा / बासा /	बेलुका / बेलुका /
इ	इल्चो / इल्चो /	आली / आली /
	सिनु / सिनु /	सुत्नु / सुत्नु /
उ	उम्मो / उम्मो /	उँभो / उँभो /
	उँलो / उँलो /	धमिलो / धमिलो /
ए	एकुन्टा / एकुन्टा /	एकवटा / एकवटा /
	धेल / धेल /	ढोका / ढोका /
ओ	ओख्याल / ओख्याल /	ओखल / ओखल /
	रोटो / रोटो /	रोटी / रोटि /

माथि तालिकामा देखाइएअनुसार स्तरीय नेपालीमा भएका छ वटै स्वरवर्णको उच्चारण जाजरकोटी भाषिकामा उच्चारित हुँदा शब्दको उस्तै भए पनि उच्चारण प्रक्रियामा भिन्नता रहेको पाइन्छ । यस तालिकामा अर्थका हिसवाले दुवै भाषा तथा भाषिकामा एउटै अर्थ लाग्ने शब्दहरू संकलन गरी तिनीहरूको उच्चारण प्रक्रिया देखाइएको छ । यसरी सो प्रक्रियालाई हेर्दा कतै स्वरागमको स्थिति देखिन्छ तथा कतै स्वरलोपको स्थिति पनि देखिन्छ भने कतै स्वरको परिवर्तन भएको पाइन्छ । जाजरकोटी भाषिकाको उच्चारण प्रक्रियामा केही मात्रामा अन्य भाषाको प्रभाव रहेको पाइए तापनि यस भाषिकाका आफ्नै मौलिक शब्द र तिनको मौलिक उच्चारण पनि रहेको देखिन्छ । अतः जाजरकोटी भाषिकामा यस्ता स्वरहरूको उच्चारण निम्नानुसार हुने गरेको पाइन्छ :

स्वरआगमः	उँलो > धमिलो	‘उ’ आगम
	आँसी > हसिया	‘आ’ आगम
स्वरलोप :	मैला > महिला	‘इ’ लोप
	बासा > बेलुका	‘ए’ लोप
	सिनु > सुत्नु	‘उ’ लोप
स्वरध्वनीको परिवर्तन :	सुयो > सियो	
	अदान > ओदान	

३.२.७ व्यञ्जनवर्णको उच्चारण प्रक्रिया

जाजरकोटी भाषिका र नेपाली भाषाका व्यञ्जनवर्णको उच्चारण तुलनात्मक रूपमा निम्नानुसार हेर्न सकिन्छ :

तालिका नं. २

वर्ण	जाजरकोटी	नेपाली
क	काँड्रो / काँड्रो /	काँक्रो / काँक्रो /
ख	खरा: / खरा /	खरायो / खरायो /
ग	गाल / गाल् /	गाली / गालि /
घ	घाँइ / घाँइ /	घाँस / घाँस् /
ङ	रिङ्टा / रिङ्टा /	रिङ्गटा / रिङ्गटा /
च	चा:	चिया / चिया /
छ	छियाँ / छियाँ /	छिगा / छिगा /
ज	जइथो / जइथो /	जस्तो / जस्तो /
झ	भोग / भोग् /	भोक / भोक /
ट	टुक्की / टुक्की /	टुकी / टुकि /
ठ	ठन्ना / ठन्ना /	ठन्डा / ठन्डा /
ड	डोगो / डोगो /	डोको / डोको /
ढ	ढार / ढार /	ढाड / ढाड /
त	तिसुल्लो / तिसुल्लो /	तिखो / तिखो /
थ	थोर्तो / थोर्तो /	थोत्रो / थोत्रो /
द	दाँ / दाँ /	दाँइ / दाँइ /
ध	धन्ना / धन्ना /	धन्दा / धन्दा /
न	नोखो / नोखो /	निर्दोष / निर्दोस् /

प	पाल्लो / पाल्लो /	पातलो / पातलो /
फ	फाँरो / फाँरो /	फाँडो / फाँडो /
ब	वारूली / वारूलि /	वाडुली / वाडुली /
भ	भुग्रो / भुग्रो /	भुङ्ग्रो / भुङ्ग्रो /
म	माइटर / माइटर /	मास्टर / मास्टर /
य	याँ / याँ /	यहाँ / यहाँ /
र	रिरियो / रिरियो /	रेडियो / रेडियो /
ल	लिइनु / लिइनु /	लिस्नु / लिस्नु /
व	वात्तिर / वात्तिर /	वारीतिर / वारीतिर /
श	सत्तुर / सत्तुर /	शत्रु / सत्तु /
ष	खइटी / खइटी /	षष्ठी / सस्ति /
स	स्विना / स्विना /	सपना / सपना /
ह	हल्लुर / हल्लुर /	हल्लुङ / हल्लुङ /
	हज्जार / हज्जार /	हजार / हजार /

उपर्युक्त तालिकामा देखाइएअनुसार जाजरकोटी भाषिकामा नेपाली भाषाका व्यञ्जन वर्णको उच्चारण प्रक्रियाको पूर्णतः पालना नगरी वक्तागत भिन्नता, स्थानीयता र शिक्षित, अशिक्षितबीचको भिन्नताको कारण एउटै वर्ण पनि ठाउँपिच्छे, व्यक्तिपिच्छे, भिन्न-भिन्न रूपले उच्चारण हुने गरेको देखिन्छ। यहाँ समग्रमा जाजरकोटी भाषिकाका व्यञ्जन वर्णको उच्चारण नेपाली भाषाका सापेक्षतामा निम्नानुसार हुने गरेको भेटिन्छ :

(क) शब्दमध्य र शब्दान्तको 'क' र शब्दान्तको 'ख' ध्वनि 'ग' उच्चारित हुन्छ।

जस्तै :

बोगो > बोको   बाग्लो > बाक्लो

यङ्गो > यसको   बाग्रो > बाखो

वैसाग > वैशाख   बैठग > बैठक

(ख) 'भ्र' ध्वनि 'ज' उच्चारित हुन्छ। जस्तै :

बाँजो > बाँभो   बाँज > बाँभ

माज > माभ्र

(ग) 'ण' ध्वनि 'न' पनि उच्चारित हुन्छ। जस्तै :

कन > कण   दखिन > दक्षिण

मरन > मरण   शरन > शरण

- (२) समीभवन : पाल्लो > पातलो
जम्मई > जम्मै
पस्सिम > पश्चिम
- (३) अल्पप्राणीभवन : गदा > गधा बाँजो > बाँभो
बड्डो > बुढो बह्नी/बुरी > बुढी
- (४) महाप्राणीभवन : भाइर > बाहिर
अइथि > अस्ति
कइथो > कस्तो
- (५) व्यञ्जनागम : हज्जार > हजार
दुख्ख > दुःख सुख्ख > सुख

३.३ सारांश

जाजरकोटी भाषिका स्तरीय नेपाली भाषाको एक प्रमुख क्षेत्रीय भेद भएकोले केही विशेषताहरू नेपाली भाषासँग मिल्नु स्वाभाविक मानिन्छ र यो आसपासका विभिन्न क्षेत्रीय भेदबाट प्रभावित रहेको पाइन्छ। स्तरीय नेपाली भाषामा प्रयुक्त शब्दहरूको उच्चारण जाजरकोटी भाषीले गर्दा कहीं समीभवन (पाल्लो - पातलो) कहीं अल्पप्राणीभवन (गदा - गधा), कहीं स्वरागम (आँसी- हाँसिया) त कतै स्वरलोपको स्थिति (मैला- महिला, बासा-बेलुका) देखिन्छ। जाजरकोटी भाषिकामा भएका वर्णहरूको ध्वनितात्विक र वर्णतात्विक अध्ययन नभई सकेकाले यति नै वर्णहरू छुन् भन्न सक्ने स्थिति देखिदैन।

जाजरकोट नेपालको मध्यपश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्रको भेरी अञ्चलमा पर्ने एक विकट अर्ध हिमाली जिल्ला हो। यस जिल्लाले ऐतिहासिक, सांस्कृतिक एवम् भौगोलिक रूपले छुट्टै पहिचान राख्दछ। नेपाली भाषाको प्राचीन रूपसँग यस क्षेत्रमा बोलिने भाषिक भेदले साम्यता राख्दछ। अहिले स्तरीय नेपाली भाषाको प्राचीन रूपसँग साम्यता राख्ने भएकैले होला यहाँ गाउँपिच्छे, स्थानैपिच्छे एउटै भाषिकाका पनि भिन्न-भिन्न भेद-उपभेद रहेका पाइन्छन्। अतः भौगोलिक निकटता, सांस्कृतिक पछौटेपन अनि शिक्षा, संचार, यातायात जस्ता विकासका अवसरबाट वञ्चित भएकैले यस क्षेत्रमा बोलिने नेपालीले त्यति विकसित हुने अवसर प्राप्त गर्न सकेन। यति हुँदाहुँदै पनि जाजरकोटी भाषिकाले आफ्नै छुट्टै पहिचान बोकेको छ। यसका अनेक भेद-उपभेद जन्मेका छन्, मौलिक शब्दभण्डार छ, स्तरीय नेपालीका भन्दा केही भिन्नै विशेषताहरू छन् जसको खोज अनुसन्धान एवम् संरक्षण सम्बर्द्धन गर्नु अति आवश्यक छ।

जाजरकोटी भाषिकाका भेदहरूको बारेमा गहन अध्ययन अहिलेसम्म भएको पाइँदैन तापनि नेपाली भाषाको अध्ययनका वरिष्ठ भाषाशास्त्री बालकृष्ण पोखरेलको पछिल्लो अध्ययनलाई आधार मान्दा नेपाली भाषाको पूर्वली वर्गमा पर्ने प्रमुख तीन भाषिका गोर्खाली, पर्वते र खसानी मध्ये खसानीको भेरी भेद अन्तर्गतको जाजरकोटी एक प्रमुख उपभेद हो तर जाजरकोटी भाषिकाका भेदहरू सम्बन्धमा उल्लेख गरिएको पाइँदैन, जहाँ अभै गाउँपिच्छे प्रशस्त उपभेदहरू भेट्टाउन सकिन्छ। स्तरीय नेपालीभन्दा जाजरकोटी भाषिकालाई भिन्न तुल्याउने प्रमुख भेदमा ध्वन्यात्मक, शब्दभण्डारगत एवम् व्याकरणिक विशेषता नै हुन् भन्न सकिन्छ।

अध्याय - चार

जाजरकोटी भाषिका र नेपाली भाषाका नामिक शब्द र क्रियापादको रूपायन प्रक्रियाको व्यतिरेकी विश्लेषण

४. विषय प्रवेश

एउटै मूल शब्द विभिन्न रूपमा प्रयुक्त हुनुलाई रूपायन भनिन्छ । वाक्यात्मक सम्बन्ध र व्याकरणिक अर्थको अभिव्यक्तिका लागि शब्दमा गरिने परिवर्तनलाई रूपायन भनिन्छ (शर्मा, २०५१ : ६) । यसकारण एउटै शब्दका विभिन्न रूपको रचना गर्ने प्रक्रिया नै रूपायन हो , अर्थात् शब्द रूपको रचना नै रूपायन हो । रूपात्मक दृष्टिले शब्दलाई निम्नानुसार वर्गीकरण गरिन्छ ।

- विकारी
- अविकारी

एउटै शब्द विभिन्न रूपमा परिवर्तन हुने वा प्रयुक्त हुनेलाई विकारी र त्यस्तो नहुनेलाई अविकारी शब्द भनिन्छ । विकारीभिन्न नाम, सर्वनाम, विशेषण र क्रियावर्गका शब्दहरू पर्दछन् भने अविकारी शब्दभिन्न अव्यय वर्गका सबै शब्दहरू पर्दछन् (अधिकारी, २०६१ : १८) । त्यसैले यस अध्यायमा स्तरीय नेपाली भाषा र जाजरकोटी भाषिकाका नामवर्ग, सर्वनामवर्ग, विशेषणवर्ग र क्रियावर्गका शब्दको रूपायन प्रक्रिया कसरी हुँदै आइरहेको छ र जाजरकोटी भाषाले स्तरीय नेपाली भाषा सिक्दा र उक्त भाषाको प्रयोग गर्दा कहाँ, किन र कसरी त्रुटि गर्छन् भन्ने कुराको अध्ययन गरिएको छ ।

४.१ नाम शब्दहरूको रूपायन प्रक्रिया

कुनै प्राणी, वस्तु पदार्थ, स्थान, समूह तथा विशेषलाई जनाउने त्यस्तो विकारी शब्दलाई नाम भनिन्छ जुन वाक्यमा कर्ता, कर्म, पूरक वा क्रियायोगिक भएर आउँछ र जसले वाक्यमा आएर क्रियापद वा अन्य नामिक पदसँग कारकको सम्बन्ध व्यक्त गर्छ (श्रेष्ठ, २०५९ : ४०) । यसरी कुनै व्यक्ति, वस्तु तथा स्थानको नाम बुझाउने शब्दलाई नाम भनिन्छ र नेपालीमा यसले लिङ्ग, वचन, कारक र आदरका आधारमा रूपायित भई व्याकरणिक कोटिलाई व्यक्त गर्दछ अथवा उक्त कुरालाई आधार बनाएर गरिने रूपायन नै नाम शब्दको रूपायन हो । त्यसैले यिनै आधारमा यहाँ नेपाली भाषा र जाजरकोटी भाषिकाका नामवर्गका शब्दहरूको रूपावली प्रस्तुत गरिएको छ ।

४.१.१ लिङ्गका आधारमा नाम शब्दको रूपायन

तालिका नं. ३

पुलिङ्ग		स्त्रीलिङ्ग	
जाजरकोटी	नेपाली	जाजरकोटी	नेपाली
छोट्टया हाँइछ ।	युवक हाँस्छ ।	छोट्टी हाँइछे ।	युवती हाँस्छे ।
बड्डो सिन्छ ।	बुढो सुन्छ ।	बड्डी सिन्छे ।	बुढी सुन्छे ।
बल्लले घाँई खायो ।	गोरुले घाँस खायो ।	गाईले घाँई खाई ।	गाइले घाँस खायो ।
ढोली कपरा सिउँछ ।	दमाई कपडा सिलाउँछ ।	ढोलेनी कपरा सिउँछे ।	दमिनी कपडा सिलाउँछे ।

उपर्युक्त तालिकामा देखाइएअनुसार लिङ्गीय हिसावले जाजरकोटी भाषिकामा पनि नेपाली भाषामा भैं नाम शब्दका पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्ग बुझाउने रूपहरू दुवै उपलब्ध हुन्छन् तापनि नेपालीका नाम शब्दलाई जनाउन जाजरकोटीमा भिन्नै नाम शब्दको प्रयोग हुने गरेको देखिन्छ । जस्तो युवक, युवती, बुढो, बुढी 'शब्दका लागि जाजरकोटी भाषिकामा क्रमशः छोट्टया, छोटी, बड्डो, बड्डी' जस्ता शब्दहरू प्रयोग गरिन्छन् । त्यस्तै मानवेतर नामको लिङ्ग विधानमा भिन्नता र स्त्रीलिङ्गी प्रत्यय पनि भिन्न रहेका छन् । जस्तै : बल्ल > गोरु । पुलिङ्गी र स्त्रीलिङ्गी नाममा प्रयुक्त हुने क्रियापद रूपायन पनि रूपात्मक चयनमा फरक देखिन्छ ।

४.१.२ वचनका आधारमा नाम शब्दको रूपायन

तालिका नं. ४

एकवचन		बहुवचन	
जाजरकोटी	नेपाली	जाजरकोटी	नेपाली
तोइले ससुरान ढोग गरी ।	तैले ससुरालाई ढोग गरिस् ।	तोइले ससुरारून ढोग गरी ।	तैले ससुराहरूलाई ढोग गरिस् ।
नानी आई ।	बहिनी आई ।	नान्नेरू आइन् ।	बहिनीहरू आइन् ।
फुजी आइन् ।	फुपू आउनु भयो ।	फुज्योरू आइन् ।	फुपूहरू आउनु भयो ।
पन्यारो पछ ।	विद्यार्थी पढ्छ ।	पन्यारो पछन् ।	विद्यार्थीहरू पढ्छन् ।

नेपाली भाषामा एकवचन नामिक शब्दमा बहुवचन 'हरू' जोड्दा बहुवचन बन्दछ भने जाजरकोटीमा आरू, एरू, अरू, आ जस्ता बहुवचनबोधक प्रत्यय जोडेर बहुवचन बनाइन्छ । त्यस्तै एकवचन नामिक शब्दको लागि प्रयुक्त क्रियापद र बहुवचनको लागि प्रयुक्त क्रियापदको रूपायनमा पनि फरक रूपात्मक चयन हुने गरेको पाइन्छ ।

४.१.३ आदरका आधारमा नाम शब्दको रूपायन

तालिका नं. ५

सामान्यार्थी		आदरार्थी	
जाजरकोटी	नेपाली	जाजरकोटी	नेपाली
दाज्यु अन्नी नेठ्छ ।	दाजु अर्नी सिध्याउँछ ।	दाज्यु अन्नी नेठ्छन् ।	दाजु अर्नी सिध्याउनुहुन्छ ।
ज्या भात राछिन् ।	आमा भात चलाउँछन् ।	ज्या भात राछिन् ।	आमा भात चलाउनुहुन्छ ।
राम्या कवि हो ।	राम कवि हो ।	राम कवि हुन् ।	राम कवि हुन् ।
छोऱ्याट्टो किताप पछ ।	ठिटो किताब पढ्छ ।	छोऱ्याट्टा किताप पछन् ।	ठिटा किताब पढ्छन् ।
आज्यु वनुनु छु ।	दिदी वनमा छे ।	आज्यु वनुनु छन् ।	दिदी वनमा हुनुहुन्छ ।

नेपालीमा जस्तो नाम शब्दको 'ओकार' लाई हटाइ आदरार्थी बनाउने कुरा दुवै भाषा तथा भाषिकामा समान रहेको देखिन्छ। जाजरकोटी भाषिकामा नाम शब्दको आदरका आधारमा रूपायन हुँदा सामाजिक भाषिकालाई छोड्ने हो भने सामान्य आदरार्थीले नै आदरार्थीको काम चलाइन्छ। आदरको आधारमा नाम शब्दको पदसङ्गति हुँदा क्रियापदमा बहुवचनको प्रयोग गरिन्छ।

४.१.४ कारकाका आधारमा नामशब्दको रूपायन

तालिका नं. ६

सरल		तिर्यक्	
जाजरकोटी	नेपाली	जाजरकोटी	नेपाली
राम्या	राम	राम्याले परीक्षा दियो। (कर्ता)	रामले परीक्षा दियो। (कर्ता)
		राम्यान नमार। (कर्म)	रामलाई नपिट। (कर्म)
		राम्यामाट/मा दुख पाइयो। (करण)	रामबाट दुःख पाइयो। (करण)
		राम्यापथ कपरा स्याऊ। (सम्प्रदान)	रामको लागि कपडा सिलाऊ। (सम्प्रदान)
		राम्यामाट हरि छुट्टियो। (अपादान)	रामबाट हरि छुट्टियो। (अपादान)
		राम्याउ घर सानु छ। (सम्बन्ध)	रामको घर सानो छ। (सम्बन्ध)
		राम्या घरनु बइछ। (अधिकरण)	राम घरमा बस्छ। (अधिकरण)

जाजरकोटी भाषिकामा कारकीय दृष्टिले नाम शब्दको रूपायन हुँदा नेपाली भाषामा जस्तो 'ओकार' लाई 'आकार' बनाइ सरल कारकबाट तिर्यक् कारक बनाइनुका अतिरिक्त 'आकार' मै तिर्यक् कारकमा परिवर्तन गरिन्छ। जाजरकोटी भाषिकामा सरलबाट तिर्यक् कारक बनाउँदा नामिक शब्दको चयन गर्ने विभक्ति चिन्हमा भने भिन्नता देखिन्छ। नेपाली भाषाका 'लाई', 'बाट', 'द्वारा', 'लागि', 'निमित्त', 'मा' को सट्टामा जाजरकोटी भाषिकामा क्रमशः 'न', 'माट', 'पथ', 'बिअ', 'नु' को प्रयोग हुने गर्दछ।

सम्भावित त्रुटि

जाजरकोटी भाषिकामा पनि नामवर्गका शब्दको रूपायन प्रक्रिया स्तरीय नेपाली भाषामा भैं लिङ्ग, वचन, आदर र कारकका आधारमा हुने गरेको भए पनि जाजरकोटी मातृभाषी विद्यार्थीले स्तरीय नेपालीका नाम शब्दको रूपायन गर्दा नाम, शब्द र ती शब्दमा लाग्ने प्रत्यय चयनमा र विभक्ति चिन्ह चयनमा त्रुटि गर्ने सम्भावना रहन्छ। स्तरीय नेपालीका केही नाम शब्दलाई जनाउन जाजरकोटी भाषिकामा भिन्नै शब्दको पनि प्रयोग गरिन्छ। जस्तै : छोड्ठ्या > युवक, बड्डो > वुढो, बल्ल > गोरु आदि। त्यस्तै गरी एकवचन नामिक शब्दमा एरू, अरू, आरू, आ प्रत्यय जोडेर बहुवचन बनाइने हुनाले स्तरीय नेपालीका एकवचन नामशब्दलाई बहुवचन बनाउँदा गलति गर्न सक्ने सम्भावना रहन्छ। जस्तै :

* तोइले ससुरारूढ ढोग गरी।

0 तैले ससुरारूलाई ढोग गरिस्।

* नान्नेरू आइन्।

0 बहिनीरू आइन्।

पुरुषको अनादरार्थी 'तँ' को सट्टा 'तो' प्रयोग हुने र यससँग क्रियापदको सङ्गति हुँदा क्रियापदको अन्त्यमा 'ई' प्रत्यय लाग्ने गर्दछ। अन्य पुरुषमा भने क्रियापदको सङ्गति समान नै भएको पाइन्छ।

४.२.२ वचनका आधारमा सर्वनाम शब्दको रूपायन प्रक्रिया

तालिका नं. ८

एकवचन		बहुवचन	
जाजरकोटी	नेपाली	जाजरकोटी	नेपाली
म खेत गोर्छु ।	म खेत गोड्छु ।	हामी/हाम्मेरू खेत गोर्छौं ।	हामी/हामीहरू खेत गोर्छौं ।
तो ओक्तो खान्छई ।	तँ औषधि खान्छस् ।	तिम्मेरू ओक्तो खान्छौ ।	तिमीहरू औषधि खान्छौ ।
त्यो अल्को छ ।	त्यो अग्लो छ ।	तिन्नेरू अल्का छन् ।	तिनीहरू अग्ला छन् ।
यो भुन्टो छ ।	यो पुड्को छ ।	यिन्नेरू भुन्टा छन् ।	यिनीहरू पुड्का छन् ।
ऊ बेलाइती खान्छ ।	ऊ अम्बा खान्छ ।	उन्नेरू बेलाइती खान्छन् ।	उनीहरू अम्बा खान्छन् ।

नेपालीमा एकवचन सार्वनामिक शब्दलाई बहुवचन बनाउँदा 'हरू' जोडेर बनाइन्छ भने जाजरकोटी भाषिकामा 'एरू' थपेर बहुवचन बनाइन्छ। एकवचन र बहुवचनमा सर्वनाम शब्दको क्रियासँग सङ्गति हुँदा नेपाली र जाजरकोटी भाषिकामा खासै अन्तर देखिदैन।

४.२.३ आदरका आधारमा सर्वनाम शब्दको रूपायन प्रक्रिया

तालिका नं. ९

सामान्य		आदरार्थी	
जाजरकोटी	नेपाली	जाजरकोटी	नेपाली
तो भात खान्छई ।	तँ भात खान्छस् ।	तिमी भात खान्छौ ।	तिमी भात खान्छौ ।
ऊ खेल खेल्छ ।	ऊ खेल खेल्छ ।	उनी खेल खेल्छन् ।	उनी खेल खेल्छन् ।
त्यो चाः पिन्छे ।	त्यो चिया पिउँछ ।	तिनी चाः पिन्छन् ।	तिनी चिया पिउँछिन् ।
यो फाल कुट्छ ।	यो हाम फाल्छ ।	यिनी फाल कुट्छन् ।	यिनी हाम फाल्छन् ।
तो भात खा ।	तँ भात खा ।	तपाईं/आफू भात खानोई ।	तपाईं भात खानुहोस् ।

नेपाली भाषा र जाजरकोटी भाषिकामा आदरार्थी सर्वनाम शब्दको रूपायनलाई हेर्दा जाजरकोटी भाषिकामा 'तो' द्वितीय पुरुष एकवचन सार्वनामिक शब्दले स्तरीय नेपालीको सामान्यार्थी 'तँ' को प्रतिनिधित्व गर्दछ भने 'तिमी', 'तपाईं/आफू' ले स्तरीय नेपालका तिमी, तपाईं, हजुर, यहाँ, शब्दको प्रतिनिधित्व गरेको पाइन्छ। यसरी आदरका आधारमा हेर्दा जाजरकोटी भाषिकामा आदरका तह जम्मा तीन, सामान्य आदर 'तो' र विशेष आदर तिमी, तपाईं/आफू रहेका छन् भने नेपाली भाषामा तँ, तिमी, तपाईं, हजुर, यहाँ/मौसुफ गरी जम्मा पाँच तह देखिन्छन्। सर्वनाम शब्दको आदरका आधारमा

क्रियापदसँग सङ्गति हुँदा जाजरकोटी भाषिकामा अनादरार्थी 'तो' सँग क्रियापदान्तमा 'ई' प्रत्यय लाग्ने र 'तपाईं/आफू' सित क्रियान्तमा 'ओई' प्रत्यय लाग्ने बाहेक अन्य आदरार्थी प्रयोगमा नेपाली भाषासँग जाजरकोटी भाषिकाको रूपायन प्रक्रिया समान नै देखिन्छ ।

४.२.४ कारकका आधारमा सर्वनाम शब्दको रूपायन प्रक्रिया

तालिका नं. १०

सरल		तिर्यक	
जाजरकोटी	नेपाली	जाजरकोटी	नेपाली
तो	तँ	तोइले कपरा धोई ।	तैले कपडा धोइस् । (कर्ता)
		तोइन आई भन्थ्या ।	तँलाई आउनु भन्थे (कर्म)
		तोइमाट दुख पायाँ ।	तँबाट दुःख पाएँ । (करण)
		तेरा पथ खर्च पगायाँ ।	तेरा लागि खाना पकाएँ । (सम्प्रदान)
		तेरो घर टारा छ ।	तेरो घर टाढा छ । (अपादान)
		तोइमाट म छुट्टिन्छु ।	तँबाट म छुट्टिन्छु । (सम्बन्ध)
		तोइनु त्यो अधिकार छ ।	तँमा त्यो अधिकार छ । (अधिकरण)

नेपाली भाषा र जाजरकोटी भाषिकामा कारकका दृष्टिले सर्वनाम शब्दको रूपायन प्रक्रियालाई हेर्दा जाजरकोटी भाषिकामा पनि कर्ता कारकमा समान विभक्ति चिन्हको प्रयोग भए पनि अन्य विभक्ति चिन्ह देखि, द्वारा, बाट, लाई, मा का सङ्गमा क्रमशः देई, माट, न, नु/उनु जस्ता विभक्ति चिन्हको प्रयोग हुने भएकाले नेपालीमा भन्दा यसमा भिन्न प्रयोग हुने गरेको पाइन्छ ।

सम्भावित त्रुटि

नेपाली भाषा र जाजरकोटी भाषिकामा सर्वनाम शब्दको रूपायन पुरुष, वचन, आदर र कारकका आधारमा हुने गरेको पाइन्छ । नेपाली भाषाका सर्वनाम शब्दका लागि जाजरकोटी भाषिकामा द्वितीय पुरुष एकवचनका लागि प्रयोग हुने 'तँ'को सङ्ग 'तो' बाहेक अन्य शब्दको उही नै प्रयोग हुन्छ । तर पनि जाजरकोटी भाषिकाका आफ्नै मौलिक रूपगत चयनले सर्वनामको रूपायनमा पनि प्रभावित पारेको पाइन्छ । नेपालीमा आदरका तह पाँच भए पनि जाजरकोटी भाषिकामा सामाजिक भाषिकालाई छोड्ने हो भने आदरका तह तीनवटा मात्रै छन् । त्यस्तै विभक्ति चिन्ह चयनमा पनि कर्ताकारकको विभक्ति चिन्ह बाहेक अन्य चिन्हहरू फरक भएकाले जाजरकोटी भाषी विद्यार्थीहरूले शुद्ध रूप छुट्ट्याउन नसकी त्रुटि गर्ने सम्भावना देखिन्छ । जस्तै :

- * तिम्लेरू कोठुनु सिन्छौ । > तिमिहरू कोठामा सुन्छौ ।
- * तो ओक्तो खान्छई । > तँ औषधि खान्छस् ।
- * तपाईं/आफू भात खानोई । > तपाईं भात खानुहोस् ।
- * तोइन आई भन्थ्या । > तँलाई आउनु भन्थे ।

उपर्युक्त उदाहरणहरू हेर्दा जाजरकोटी मातृभाषी विद्यार्थीले स्तरीय नेपालीमा भैं सर्वनाम शब्दको रूपायन गर्दा त्यस भाषामा प्रचलित आदरार्थी शब्दका तहअनुसार आदरको प्रयोग गर्ने र विभक्ति चिन्ह चयन गर्दा तथा बहुवचन पनि त्यसै अनुरूप गर्ने भएकाले अन्य भाषी विद्यार्थीलाई बुझ्न पनि कठिन हुने र शब्दको अवमूल्यन गरेको भन्ने भान पनि पर्न सक्ने देखिन्छ ।

४.३ विशेषण शब्दहरूको रूपायन प्रक्रियाको व्यतिरेकी विश्लेषण

विशेषणले नाम वा नामिक पदको वर्णन गर्छ, अथवा नामको अर्थलाई स्पष्ट गर्ने, विस्तार गर्ने, सीमित गर्ने वा विशिष्ट बनाउने काम गर्छ (अधिकारी, २०६१: ३७) । विशेष्यको वयान गर्ने विकारी शब्दलाई विशेषण भनिन्छ (श्रेष्ठ, २०५९: ५४) । नेपालीमा विशेषणले लिङ्ग, बचन, र कारकका आधारमा रूपायित भई व्याकरणिक कोटिलाई व्यक्त गर्दछ र यिनैलाई आधार बनाएर गरिने रूप रचनालाई सर्वनाम शब्दको रूपावली पनि भनिन्छ । अतः यहाँ यिनै आधारमा नेपाली र जाजरकोटी भाषिकाका विशेषण शब्दको रूपायन प्रक्रिया प्रस्तुत गरिएको छ :

४.३.१ लिङ्गका आधारमा विशेषण शब्दको रूपायन प्रक्रिया

तालिका नं. ११

पुलिङ्ग		स्त्रीलिङ्ग	
जाजरकोटी	नेपाली	जाजरकोटी	नेपाली
छोट्टया नाम्रो छ ।	युवक राम्रो छ ।	छोट्टी नाम्री छ ।	युवती राम्री छे ।
राम्या अल्को छ ।	राम अग्लो छ ।	सीता अल्की छ ।	सीता अग्ली छे ।
बुरो मान्ठ आयो ।	बुढो मान्छे आयो ।	बुरी मान्ठ आई ।	बुढी मान्छे आई ।
हय्या तेस्रो भयो ।	हरि तेस्रो भयो ।	राधा तेसी भई ।	राधा तेसी भई ।

नेपाली भाषा र जाजरकोटी भाषिकामा प्रयुक्त विशेषण शब्दको रूपायन हुँदा विशेषण शब्दको अन्त्यमा 'ओकारान्त' र 'आकारान्त' आएमा रूपायनमा स्त्रीलिङ्गी शब्दको प्रयोग हुँदा त्यसमा 'इ' प्रत्यय गाँसिन्छ । तर जाजरकोटी भाषिकामा केही विशेषण शब्दको उच्चारण प्रक्रिया भिन्न रहेकाले यसका शब्दहरू नेपाली भाषाका भन्दा केही भिन्न देखिन्छन् । जस्तै: नाम्रो - राम्रो, तेस्रो - तेस्रो आदि ।

४.३.२ वचनका आधारमा विशेषण शब्दको रूपायन प्रक्रिया

तालिका नं. १२

एकवचन		बहुवचन	
जाजरकोटी	नेपाली	जाजरकोटी	नेपाली
ऊ टुटो छ ।	ऊ दुब्लो छ ।	उन्नैरू टुटा छन् ।	उनीहरू दुब्ला छन् ।
केटो कालो छ ।	केटो कालो छ ।	केटाहरू काला छन् ।	केटाहरू काला छन् ।
पन्यारो नाम्रो छ ।	विद्यार्थी नाम्रो छ ।	पन्यारा नाम्रा छन् ।	विद्यार्थीहरू नाम्रा छन् ।
दादी बल्यो छ ।	दरिद्र बलियो छ ।	दादैरू बल्या छन् ।	दरिद्रहरू बलिया छन् ।

वचनका दृष्टिले नेपाली भाषा र जाजरकोटी भाषिकाका विशेषण शब्दको रूपायन प्रक्रियालाई हेर्दा एकवचनमा ओकारान्त रहेको सङ्ख्येय शब्दसँग आउने विशेषण बहुवचन जनाउँदा आकारान्त हुने साथै पुलिङ्गमा ओकारान्त र स्त्रीलिङ्गमा इकारान्त हुने शब्दहरू बहुवचनमा प्रायः आकारान्त हुने चलन दुवैमा समान रहेको पाइन्छ ।

४.३.३ कारकका आधारमा विशेषण शब्दको रूपायन प्रक्रिया

तालिका नं. १३

सरल		तिर्यक्	
जाजरकोटी	नेपाली	जाजरकोटी	नेपाली
घल्लरो लोट्छ ।	लाटो लड्छ ।	घल्लराले पर्यो ।	लाटाले पढ्यो (कर्ता)
		घल्लरान डाग ।	लाटालाई डाक । (कर्म)
		घल्लरामाट कुरा हुँदैन ।	लाटाबाट कुरा हुँदैन । (कारक)
		घल्लरापथ खाना ल्याऊ ।	लाटाको लागि खाना ल्याऊ । (सम्प्रदान)
		घल्लरादेई होस्यार रऊ ।	लाटोदेखि होशियार रहू । (अपादान)
		घल्लराउ भोला ल्याऊ ।	लाटाको भोला ल्याऊ । (सम्बन्ध)
		घल्लरानु पनि माया हुन्छ ।	लाटामा पनि माया हुन्छ । (अधिकरण)

कारकीय दृष्टिले दुवै भाषा तथा भाषिकामा विशेषण शब्दलाई हेर्दा विभक्ति प्रत्ययक चिन्हमा फरक भएपनि नामभन्दा पश्चवर्ती भएर विशेषण आएमा त्यसले विभक्ति लिन सक्ने तर त्यसो नभएमा विशेषणमा विभक्ति नलाग्ने नियम दुवैमा समान पाइन्छ ।

सम्भावित त्रुटि

लिङ्ग, वचन, र कारकका आधारमा विशेषण शब्दको रूपायन प्रक्रियामा जाजरकोटी भाषिका र नेपाली भाषाका बीचमा समानता रहेको पाइन्छ। तापनि लिङ्गका हिसाबले विशेषण शब्दको रूपायन गर्दा सबै प्रकारका विशेषण शब्दको रूपायनमा एउटै शब्दका सट्टामा उच्चारण गर्नु र सोही शब्दलाई लेख्य भाषामा पनि स्थान दिने बानीले गर्दा त्रुटि हुने सम्भावना देखिन्छ। यस्तै कार्य र क्रियापदसँगको सङ्गतिका कारणले र नेपालीका भन्दा भिन्न प्रत्यय चयनका कारणले पनि त्रुटि गर्नसक्ने सम्भावना उत्तिकै रहन्छ। यसैगरी वचनका आधारमा विशेषण शब्द रूपायन गर्दा नेपाली भाषामा भैं बहुवचन बनाउँदा 'हरू' प्रत्यय नलागी 'एरू', अरू, आ प्रत्यय लगाउने र यसका अतिरिक्त जाजरकोटी भाषिकामा स्तरीय नेपालीका केही विशेषण शब्दका लागि भिन्नै शब्दको प्रयोग गर्ने भएकाले पनि जाजरकोटी मातृभाषीले नेपाली भाषाको वाक्यगठनमा त्रुटि गर्न सक्ने सम्भावना रहन्छ। त्यस्तै नेपालीका विशेषण शब्दका निम्ति जाजरकोटीमा भिन्नै विशेषणको प्रयोग समेत हुने हुँदा विशेषण शब्दको उच्चारण र लेखनमा त्रुटि गर्ने सम्भावना देखिन्छ। जस्तै :

- * हन्या तेस्रो भयो । > हरि तेस्रो भयो ।
- * बुरो मान्ठ आयो । > बुढो मान्छे आयो ।
- * घल्लरादेई होस्यार रऊ । > लाटोदेखि होशियार रहू ।
- * कुँलो > कमलो, अल्को > अग्लो, नाम्रो > राम्रो, टुटो > दुब्लो ।

४.४ क्रियावर्गका शब्दहरूको रूपायन प्रक्रियाको व्यतिरेकी विश्लेषण

कुनै कार्यव्यापार, घटना, वा अवस्था विशेषलाई सङ्केत गर्ने त्यस्तो विकारी शब्दलाई क्रिया भनिन्छ, जुन धातुमा कृदन्त या तिङन्त प्रत्यय लागेर बनेको हुन्छ र जसले वाक्यमा आएर विधेय खण्डको मुख्य घटकको रूपमा भूमिका खेल्दछ (श्रेष्ठ, २०५९:५९)। यसरी कुनै पनि काम बुझाउने शब्द नै क्रिया हो र नेपालीमा यसले काल, पक्ष, भाव, लिङ्ग, वचन, पुरुष, करण, अकरण जस्ता व्याकरणिक कोटिका आधारमा रूपायित भई व्याकरणिक कार्य व्यक्त गर्दछ। यिनै उल्लेखित कोटिलाई आधार बनाई क्रियापदको रूपरचना गर्नुलाई क्रियापदको रूपायन भनिन्छ। अतः यहाँ यिनै आधारमा नेपाली भाषा र जाजरकोटी भाषिकाका क्रियावर्गका शब्दहरूको रूपावली प्रस्तुत गरिएको छ।

४.४.१ लिङ्गका आधारमा क्रियाको रूपायन प्रक्रिया

तालिका नं. १४

पुलिङ्ग		स्त्रीलिङ्ग	
जाजरकोटी	नेपाली	जाजरकोटी	नेपाली
भाइ बासा डगुर्ला ।	भाइ बेलुका दगुर्ला ।	नानी बासा डगुर्ले ।	बहिनी बेलुका दगुर्ली ।
बाबा भात पगाउँछन् ।	बुबा भात पकाउनहुन्छ ।	ज्या भात पगाउँछिन् ।	आमा भात पकाउनुहुन्छ ।
राम्या पढ्छ ।	राम पढ्छ ।	सीता पढ्छे ।	सीता पढ्छे ।
रमेश्या हिउँछ ।	रमेश हिउँछ ।	रिता हिउँछे ।	रिता हिउँछे ।

उपर्युक्त तालिकामा देखाइएअनुसार लिङ्गका आधारमा क्रियापदको रूपायन गर्दा नेपाली भाषा भैं जाजरकोटी भाषिकामा पनि दुवै रूपहरू उपलब्ध हुन्छन् । जाजरकोटी भाषाका आफ्नै मौलिक क्रियापदहरू भएका तथा स्तरीय नेपालीका ड, ढ आएका व्यञ्जनान्त धातुको जाजरकोटी भाषिकामा रेफ 'रकार' उच्चारण र लेखन हुने भएकाले जाजरकोटी भाषी विद्यार्थीले लिङ्गका आधारमा क्रियाको रूपायन गर्दा त्यही गर्ने सम्भावना रहन्छ ।

४.४.२ वचनका आधारमा क्रियाको रूपायन प्रक्रिया

तालिका नं. १५

एकवचन		बहुवचन	
जाजरकोटी	नेपाली	जाजरकोटी	नेपाली
म चिठी लेग्छु ।	म चिठी लेख्छु ।	हामी चिठी लेग्छौं ।	हामी चिठी लेख्छौं ।
राम्या दुध पिन्छ ।	राम दुध पिउँछ ।	राम्या र गोपाल्या दुध पिन्छन् ।	राम र गोपाल दुध पिउँछन् ।
बल्ल खेतुनु छ ।	गोरु खेतमा छ ।	बल्लरू खेतुनु छन् ।	गोरुहरू खेतमा छन् ।
त्यो हाँइछ ।	त्यो हाँस्छ ।	तिन्नेरू हाँइछन् ।	तिनीहरू हाँस्छन् ।

वचनका दृष्टिले नेपाली भाषामा क्रियापदको रूपायन हुँदा 'औं, औ, र अन' बहुवचनबोधक प्रत्यय लगाइन्छ भने जाजरकोटी भाषिकामा पनि सोही बहुवचनबोधक प्रत्यय नै लगाइन्छन् । यसरी वचनका आधारमा नेपाली भाषा र जाजरकोटी भाषिकामा क्रियाको रूपायन प्रक्रिया समान देखिन्छ । तर पनि कथ्य भेदको रूपमा रहेको क्रियाका रूपहरू नै लेख्य भाषामा प्रयुक्त गरिने भएकोले जाजरकोटी भाषिका र स्तरीय नेपाली भाषाका बीच क्रियाको रूपायन प्रक्रिया भिन्न पनि देखिन्छ । जस्तै : हाँइछ - हाँस्छ, लेग्छ > लेख्छ, पिन्छ > पिउँछ ।

४.४.३ पुरुषका आधारमा क्रियाको रूपायन प्रक्रिया

तालिका नं. १६

प्रथम पुरुष		द्वितीय पुरुष		तृतीय पुरुष	
जाजरकोटी	नेपाली	जाजरकोटी	नेपाली	जाजरकोटी	नेपाली
म भाइर हिछु ।	म बाहिर हिडछु ।	तो भाइर हिछई ।	तँ बाहिर हिडछस् ।	ऊ भाइर हिछ ।	ऊ बाहिर हिडछ ।
हामी घरनु बइछौ ।	हामी घरमा बस्छौ ।	तिमी घरनु बइछौ ।	तिमी घरमा बस्छौ ।	उन्नरु घरनु बइछन् ।	उनीहरू घरमा बस्छन् ।
हाम्मेरु पछौ ।	हामीहरू पढछौ ।	तिम्मेरु पछौ ।	तिमीहरू पढछौ ।	उन्नरु पछन् ।	उनीहरू पढछन् ।
म खेल्छु ।	म खेल्छु ।	तिमी खेल्छौ ।	तिमी खेल्छौ ।	उनी खेल्छन् ।	उनी खेल्छन् ।

उपर्युक्त तालिकाको विश्लेषण हेर्दा नेपाली भाषामा पुरुषका आधारमा क्रियावर्गका शब्दको रूपायन हुँदा प्रथम पुरुष 'म' 'हामी' सर्वनामले लिने क्रियापदमा उच्चारणगत भिन्नता भई हिडछु - हिछु , बस्छौ - बइछौ जस्ता क्रियाका रूपहरू बन्छन् । त्यस्तै द्वितीय पुरुष एकवचनको 'तँ' को सट्टामा 'तो' को प्रयोग हुने र क्रियापद पनि (हिछई > हिडछस्) जस्तो हुने भएकोले नेपाली भाषामा प्रयोगमा नआएको क्रियापदको रूपहरूको प्रयोग भएको पाइन्छ । अन्य पुरुषमा भने दुवै भाषा तथा भाषिकामा क्रियाको रूपायन समान नै भएको पाइन्छ ।

४.४.४ भावका आधारमा क्रियाको रूपायन प्रक्रिया

४.४.४.१ भावका आधारमा (नेपालीमा)

तालिका नं. १७

सामान्यार्थी	इच्छार्थी	आज्ञार्थी	सम्भावनार्थी	सङ्केतार्थी
म किताब पढ्छु ।	म किताब पढूँ ।		म किताब पढूँला ।	म किताब पढेमा पास हुन्छु ।
राम सडकमा हिडछ ।	राम सडकमा हिडोस् ।	राम सडकमा हिड् ।	राम सडकमा हिड्ला ।	राम सडकमा हिड्यो भने ऊ विरामी हुन्छ ।
सीता दगुर्छे ।	सीता दगुरोस् ।	सीता दगुर ।	सीता दगुर्ली ।	सीता दगुरेमा प्रथम हुन्छे ।
बहिनी धान निफन्छे ।	बहिनी धान निफनोस् ।	बहिनी धान निफन् ।	बहिनी धान निफन्ली ।	बहिनीले धान निफनेमा चामल सफा हुन्छ ।
तिमी चरो उडाउँछौ ।	तिमीले चरो उडाए ।	तिमी चरो उडाऊ ।	तिमी चरो उडाउला ।	तिमीले चरो उडायो भने देशमा शान्ति आउँछ ।

४.४.४.२ भावका आधारमा (जाजरकोटीमा)

तालिका नं. १८

सामान्यार्थी	इच्छार्थी	आज्ञार्थी	सम्भावनार्थी	सङ्केतार्थी
म किताब पछु ।	म किताब परू ।		म किताब परूला ।	मैले किताब पया नि पास हुन्छ ।
राम्या सरकनु हिर्छ ।	राम्या सरकनु हिरोइ ।	राम सरकनु हिर् ।	राम सरकनु हिर्ला ।	राम्या सरकनु हियो भन्या विमारी हुन्छ ।
सीता डगुर्छे ।	सीता डगुरोई ।	सीता डगुर ।	सीता डगुरे ।	सीता डगुया नि पर्थम हुन्छे ।
नानी धान निफल्छे ।	नानी धान निफलोई ।	नानी धान निफल् ।	नानी धान निफल्ले ।	नानीले धान निफल्या नि चाँवल सप्पा हुन्छ ।
तिमी चरो उराउँछौ ।	तिमी चरो उराया ।	तिमी चरो उराऊ ।	तिमी चरो उराउला ।	तिमीले चरो उरायौ भन्या देशनु शान्ति आउँछ ।

भावका आधारमा नेपाली भाषा र जाजरकोटी भाषिकामा क्रियाको रूपायन हुँदा ध्वन्यात्मक रूपले क्रियापद चयनमा स्पष्ट भिन्नता देख्न सकिन्छ । नेपाली भाषा सामान्यार्थी जनाउने क्रियापद पढ्छु, हिड्छु, दगुर्छे, निफल्छे, उडाउँछौको सट्टामा जाजरकोटी भाषिकामा क्रमशः पछु, हिर्छ, डगुर्छे, निफल्छे, उराउँछौ हुन्छ । त्यस्तै इच्छार्थकमा नेपालीमा तृतीय पुरुष एकवचनमा 'ओस्' प्रत्यय लगाइन्छ, भने जाजरकोटी भाषिकामा 'ओई' प्रत्यय लाग्छ । सम्भावनार्थकमा पनि नेपालीमा 'ला' प्रत्यय लगाइन्छ भने जाजरकोटीमा तृतीय पुरुष एकवचनको स्त्रीलिङ्गमा 'ले' र पुलिङ्गमा 'ला' नै लगाइन्छ । संकेतार्थक भावका निमित्त नेपालीमा कार्य र कारणका बीच भने/मा रूपको उपस्थिति रहन्छ भने जाजरकोटीमा भन्या/नि रूपको उपस्थिति रहन्छ । यति हुँदाहुँदै पनि दुबै भाषा तथा भाषिकामा भावका प्रकारमा भने समानता रहेको पाइन्छ ।

४.४.५ क्रियाको काल र पक्षका आधारमा रूपायन प्रक्रिया

४.४.५.१ कालका आधारमा क्रियाको रूपायन

तालिका नं. १९

काल	जाजरकोटी	नेपाली
भूत	मैले किताब परे ।	मैले किताब पढे ।
	उइले चड्छा उरायो ।	उसले चङ्गा उडायो ।
वर्तमान	म किताब पछु ।	म किताब पढ्छु ।
	ऊ चड्छा उराउँछ ।	ऊ चङ्गा उडाउँछ ।
भविष्यत्	म किताब पन्याँछु ।	म किताब पढ्नेछु ।
	ऊ चड्छा उराउन्या छ ।	ऊ चङ्गा उडाउनेछ ।

४.४.५.२ पक्षका आधारमा क्रियाको रूपायन

तालिका नं. २०

पक्ष	जाजरकोटी	नेपाली
सामान्य	मैले किताब परें ।	मैले किताब पढें ।
	म किताब पछु ।	म किताब पढ्छु ।
	म किताब पन्याँछु ।	म किताब पढ्नेछु ।
अपूर्ण	म किताब पढैं थियाँ ।	म किताब पढ्दै थिएँ ।
	म किताब पढैंछु ।	म किताब पढ्दैछु ।
	म किताब पढैं हुन्याँछु ।	म किताब पढ्दै हुनेछु ।
पूर्ण	मैले किताब पन्याउ थियाँ ।	मैले किताब पढेको थिएँ ।
	मैले किताब पन्याउ छु ।	मैले किताब पढेको छु ।
	मैले किताब पन्याउ हुन्याँछु ।	मैले किताब पढेको हुनेछु ।
अज्ञात	मैले किताब परिछु ।	मैले किताब पढेछु ।
	उइले किताब परेछ ।	उसले किताब पढेछ ।
	तिमीले किताब परेछौ ।	तिमीले किताब पढेछौ ।
अभ्यस्त	म किताब पर्थे ।	म किताब पढ्थे ।
	ऊ किताब पर्थ्यो ।	ऊ किताब पढ्थ्यो ।
	तिमी किताब पर्थ्यौ ।	तिमी किताब पढ्थ्यौ ।

माथिका तालिकामा देखाइएका उदाहरणहरूको विश्लेषण गर्दा नेपाली भाषा र जाजरकोटी भाषिकाका काल र पक्षका आधारमा रूपायन हुँदा प्रत्ययहरूको चयनमा ध्वन्यात्मक परिवर्तन हुने गरेको देखिन्छ । यसका साथै नेपालीको अपूर्ण भविष्यकाल जनाउने 'पढ्दै हुनेछु' को सट्टामा 'पढैं हुन्याँछु' जस्ता क्रियापदको प्रयोग हुन्छ । भूतकालको अपूर्ण र पूर्ण पक्ष जनाउन प्रथम पुरुष 'म' सँग जाजरकोटीमा 'याँ' को प्रयोग हुन्छ भने नेपालीमा 'एँ' को प्रयोग हुन्छ । पूर्ण पक्ष जनाउन नेपालीमा धातुसँग 'एको' प्रत्यय लाग्छ भने जाजरकोटीमा एकवचन पुलिङ्गमा 'याउ', स्त्रीलिङ्गमा 'याई', बहुवचनमा 'या' प्रत्यय प्रयोग हुन्छ । त्यस्तै अभ्यस्त पक्षको क्रियामा धातुको पछाडि थै, थ्यौं, थ्यो, थ्यौं, थिस् जस्ता भूतकालिक प्रत्ययहरू नेपालीमा लाग्दछन् भने जाजरकोटी भाषिकामा द्वितीय पुरुष एकवचन 'तैं' सँग र स्त्रीलिङ्ग एकवचनमा 'थी' प्रत्यय लागेर अभ्यस्त भूत बन्दछ भने अन्यमा समान प्रत्यय लाग्दछन् । अज्ञात पक्षका क्रियाका धातुमा लाग्ने प्रत्ययहरू 'ए' , 'इ' लागेर नेपालीमा अज्ञात भूतको बोध हुन्छ भने जाजरकोटी भाषिकामा धातुको पछाडि इछु, एछु, एछन्, इछई जस्ता कालबोधक प्रत्ययहरू लागेर अज्ञात पक्षको बोध हुन्छ ।

४.४.६ करण र अकरणका आधारमा क्रिया शब्दको रूपायन प्रक्रिया

तालिका नं. २१

करण		अकरण	
जाजरकोटी	नेपाली	जाजरकोटी	नेपाली
म खेल खेल्छु।	म खेल खेल्छु।	म खेल खेल्दिन।	म खेल खेल्दिन।
आज मेघ पर्ला।	आज मेघ पर्ला।	आज मेघ परइन/नपर्ला।	आज मेघ परोइन।
तो चिठी लेग्छई।	तँ चिठी लेग्छस्।	तो चिठी लेग्दैन।	तँ चिठी लेख्दैनस्।
सीता चाँवल निफल्छे।	सीता चामल निफल्छे।	सीता चाँवल निफल्दिन।	सीता चामल निफल्दिन।
राम्या भुईनु सिन्छ।	राम भुईमा सुन्छ।	राम्या भुईनु सिनैन।	राम भुईमा सुन्दैन।
तो खाटुनु से।	तँ खाटमा सुत्।	तो खाटुनु नसे।	तँ खाटमा नसुत्।

नेपाली करण क्रियालाई अकरण बनाउँदा क्रियाको आदि, मध्य र अन्त्यमा न थपिन्छ भने जाजरकोटी भाषिकामा पनि अकरण बनाउने क्रममा क्रियाका आदि, मध्य र अन्त्यमा 'न' नै थपिन्छ।

सम्भावित त्रुटि

जाजरकोटी भाषिकामा लिङ्गका आधारमा क्रियावर्गका शब्दको रूपायन हुँदा सम्भावनार्थी क्रियाहरूको प्रयोग गर्दा स्त्रीलिङ्ग एकवचनमा 'ली' सम्भावनावाचक प्रत्ययको सट्टा 'ले' प्रयोग हुन्छ। यसका साथै यी भाषा र भाषिकामा रहेको उच्चारणगत भिन्नताका कारणले जाजरकोटी मातृभाषी विद्यार्थीले स्तरीय नेपालीका क्रियाशब्दको लेखनमा त्रुटि गर्न सक्ने सम्भावना देखिन्छ। एकवचन क्रियालाई बहुवचन बनाउँदा नेपालीको 'हरू' सट्टा 'एरू', अरू, आरू प्रत्ययहरू नामिक पदमा जोडिने र कोशीय धातुमा 'छ' का रूपहरू नेपाली भाषाकै सरह प्रयोग भएको पाइन्छ। तर उच्चारणगत भिन्नताले गर्दा दुवै भाषा तथा भाषिकामा जाजरकोटी मातृभाषी विद्यार्थीले स्थानीय कथ्य भेदकै शब्दहरूको लेखन गरी नेपाली क्रिया शब्दको लेखनमा त्रुटि गर्न सक्ने सम्भावना देखिन्छ। त्यस्तै काल, भाव, पक्षको रूपायन प्रक्रिया यि दुवै भाषा तथा भाषिकामा समान रहे पनि त्यसमा प्रयोग हुने क्रिया ध्वनिगत भिन्नताका कारणले त्रुटि हुने सम्भावना रहन्छ। पूर्ण पक्षको क्रियाको धातुमा नेपालीमा प्रयोग हुने एको/एकी, एका, प्रत्ययको सट्टा याउ/याई, या: प्रत्ययको प्रयोग जाजरकोटी भाषिकामा हुन्छ। त्यसैगरी करणलाई अकरण बनाउँदा शब्दको प्रायः अन्त्यमा 'न' को प्रयोग हुन्छ र नेपालीकै जस्तो समान देखिन्छ। ध्वनिगत र रूपतात्विक छनोटले गर्दा जाजरकोटी मातृभाषी विद्यार्थीले नेपाली लेखनमा त्रुटि गर्ने सम्भावना रहन्छ। छोटकारीमा भन्दा जाजरकोटी मातृभाषी विद्यार्थीले नेपाली भाषाको वाक्यगठनमा विभिन्न आधारमा त्रुटि गर्न सक्ने सम्भावना रहन्छ। जस्तै :

* भाइ बासा डगुर्ला। > भाइ बेलुका दगुर्ला।

* राम्या दुद पिन्छ। > राम दुध पिउँछ।

- * बल्लरू खेतुनु छन् । > गोरुहरू खेतमा छन् ।
- * तो भाइर हिछई । > तँ बाहिर हिडछस् ।
- * सीता डगुया नि पर्थम हुन्छे । > सीता दौडी भने प्रथम हुन्छे ।
- * नानी धान निफलोई । > बहिनी धान निफनोस् ।
- * मैले किताब पयाउ थिएँ । > मैले किताब पढेको थिएँ ।
- * मैले किताब पयाउ हुन्याँछु । > मैले किताब पढेको हुनेछु ।
- * तिम्लेरू पछौँ । > तिमीहरू पढ्छौँ ।

४.४.७ सारांश

यस अध्यायमा जाजरकोटी भाषिकाका विकारी शब्दहरूको रूपायन प्रक्रिया नेपाली भाषासँग तुलनात्मक रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ र जाजरकोटी मातृभाषी विद्यार्थीले स्तरीय नेपालीको सिकाइमा गर्न सक्ने सम्भावित त्रुटिहरू पनि उल्लेख गरिएको छ । यसका लागि विकारी शब्दवर्गका रूपायन हुने कोटिहरूका आधारमा रूपायन प्रक्रियाको तुलनात्मक रूपरेखा देखाइएको छ। यस क्रममा नाम शब्दको रूपायन लिङ्ग, वचन, आदर र कारकका आधारमा भएको पाइन्छ । नेपाली भाषामा नाम र सर्वनाम एकवचन शब्दमा 'हरू' प्रत्यय थपेर बहुवचन बनाइन्छ भने जाजरकोटी भाषिकामा यसका सट्टामा नाममा एरू, अरू, आरू, आः थपेर बहुवचन बनाउने गरेको भेटिन्छ । सर्वनाम शब्दको रूपायन हुँदा नेपाली भाषामा पुरुषअनुसार रूप फरक पाइएभन्नाँ जाजरकोटी भाषिकामा पनि आंशिक रूपमा भिन्न सर्वनामको प्रयोग भएको पाइन्छ । द्वितीय पुरुष एकवचन सर्वनाम 'तँ' को सट्टामा 'तो' प्रयोग गरिन्छ । विशेषण शब्दको रूपायन प्रक्रिया दुवै भाषा तथा भाषिकामा समान पाइए तापनि स्तरीय नेपालीका केही विशेषण शब्दलाई जनाउँदा जाजरकोटी भाषिकामा भिन्नै विशेषण शब्दहरू पनि प्रचलनमा रहेका भेटिन्छन् । त्यस्तै नेपाली र जाजरकोटी दुवै भाषा तथा भाषिकामा क्रियापदको रूपायन लिङ्ग, वचन, पुरुष, काल, भाव, पक्ष, करण र अकरणका आधारमा हुने गर्दछ । क्रियापदको रूपायन हुँदा दुवै भाषा तथा भाषिकामा ध्वन्यात्मक र रूपगत विचलन देखिए पनि व्याकरणिक व्यवस्थाको दृष्टिले त्यति विभेद देखिँदैन । यसैगरी करण-अकरणका दृष्टिले हेर्दा नेपाली भाषामा क्रियापदको आदि, मध्य र अन्त्यमा 'न' थपेर अकरण बनाइने प्रक्रिया जाजरकोटी भाषिकामा पनि समान नै रहेको पाइन्छ ।

अध्याय- पाँच

जाजरकोटी भाषिका र नेपाली भाषामा कारक विभक्ति प्रयोगको व्यतिरेकी विश्लेषण

५.१ कारक

“वाक्यको बाह्य संरचनामा विभिन्न पद वा पदावलीहरूले कर्ता, कर्म, पूरक, क्रियायोगिक र क्रियापद भई आफूअनुसारको कार्य सम्पन्न गरेका हुन्छन् तर उक्त कर्ता, कर्म आदि वाक्यात्मक कार्यको स्थानमा आएका पदहरूलाई गहिरिएर हेरेमा तिनका खास किसिमका आर्थी सम्बन्ध वा अर्थगत भूमिकाहरू अन्तर्निहित भएका देखिन्छन् । यस्ता भूमिकाहरूलाई मूलतः कारक भनिन्छ (अधिकारी, २०६१:१८५) ।”

“वाक्यमा आउने त्यस्तो नामिक पदलाई कारक भनिन्छ जसले क्रियासँग साक्षात् वा प्रत्यक्ष सम्बन्ध राख्दछ (श्रेष्ठ, २०५९:१५१) ।”

यसरी कारक भन्नाले वाक्यमा प्रयुक्त क्रियासँग सम्बन्ध राख्ने नाम, सर्वनाम वा विशेषण शब्दहरू हुन् र क्रियाका साथमा रहेर वाक्यको अर्थ स्पष्ट पार्ने कार्यमा यसको भूमिका रहन्छ अथवा नाम, सर्वनाम र विशेषणका रूपले क्रियासँग सम्बन्धित भएर कर्ता, कर्म, करण आदिको भूमिका खेली वाक्यलाई अर्थयुक्त बनाएका हुन्छन् ।

५.२ विभक्ति

“वाक्यमा एक शब्दको अर्को शब्दसँग सम्बन्ध बुझाउन नामहरूमा जोडिने ले, लाई, आदि प्रत्ययलाई विभक्ति भन्दछन् (सिग्दाल, २०५५:२७) ।”

“सामान्य शब्दमा भन्ने हो भने विभिन्न कारकलाई जनाउनका निमित्त नामिक पदका पछाडि गाँसिन आउने ले, बाट, मा, आदि जस्ता चिन्हहरूलाई नै विभक्ति भनिन्छ (श्रेष्ठ, २०५९:१५९) ।”

यसरी विभक्ति भन्नाले त्यस्ता भाषिक एकाइ वा चिन्हहरू हुन् जसले आफू गाँसिएको नामिक पदको क्रियासँगको कारकीय सम्बन्धलाई व्यक्त गर्दछन् अथवा नाम सर्वनाम र विशेषण शब्दका पछाडि आएर विभिन्न कारक बुझाउने चिन्हहरू नै विभक्ति हुन् ।

५.३ कारक र विभक्ति

कारक भनेका नामिक शब्दहरू हुन् भने विभक्ति भनेका ती नामिक शब्दका चिन्हहरू हुन् । क्रियाका साथमा रहेर वाक्यको अर्थ स्पष्ट पार्ने कार्यमा कारकको भूमिका हुन्छ भने एउटा कारकको अर्को कारकसँगको सम्बन्ध स्पष्ट पार्ने विभक्तिको प्रयोग गरिन्छ । यसरी कारकले क्रियासँग सम्बन्ध स्थापित गरेको हुन्छ भने विभक्तिले नामिक शब्दहरूसँग गरेको हुन्छ । नेपाली भाषा र जाजरकोटी भाषिकामा यसरी क्रियासँग सम्बन्ध स्थापित गर्ने कारक र तिनलाई व्यक्त गर्ने विभक्तिहरू निम्नानुसार रहेका छन् :

तालिका नं. २२

क्र.सं.		जाजरकोटी	नेपाली
१	कर्ता कारक/प्रथमा विभक्ति	ले, माट	ले, बाट
२	कर्म कारक/द्वितीया विभक्ति	न, कन	लाई, कन
३	करण कारक / तृतीया विभक्ति	ले, माट, मा , बा	ले, द्वारा, बाट
४	सम्प्रदान कारक / चतुर्थी विभक्ति	न, पथ, विअ	लाई, लागि, निम्ति
५	अपादन कारक / पञ्चमी विभक्ति	देई, माट, बा, मा	देखि, बाट
६	सम्बन्ध कारक/षष्ठी विभक्ति	गो, गा, गी, रो, रा, री, नो, ना, नी, ओ, आ, अउ, उनाउ, याउ, आउ, या:, न्वा, उना:	को, का, की, रो, रा, री, नो, ना, नी
७	अधिकरण कारक/सप्तमी विभक्ति	नु, उनु, मा	मा

नेपाली भाषा र जाजरकोटी भाषिकामा कारक/ विभक्ति प्रयोगमा प्रायः समानता नै पाइए तापनि जाजरकोटी भाषिकामा विभक्ति चिन्ह चयनमा नेपालीमा भन्दा भिन्न रहेको पाइन्छ । वाक्यमा रहेका विभिन्न पदहरूमध्ये ती पदहरूले कुनै न कुनै अर्थ बोकेर कुनै न कुनै कार्य गरिरहेका हुन्छन् । वाक्यमा प्रयुक्त क्रियासँग अन्य पदहरूको अर्थगत/कार्यगत सम्बन्ध रहेको हुन्छ । नेपाली भाषामा यसरी कारकका रूपमा वाक्यमा आई नामिक पदले कर्ता, कर्म आदिका रूपमा गर्ने कार्यका आधारमा कारक निम्न ७ किसिमका छन् , अतः यहाँ यिनै आधारमा नेपाली भाषा र जाजरकोटी भाषिकाका कारक विभक्तिलाई वाक्यगत प्रयोग अनुसार छुट्टा-छुट्टै रूपमा निम्नानुसार प्रष्ट पारिन्छ :

५.३.१. कर्ता कारक र विभक्ति प्रयोग

वाक्यमा आउने त्यस्तो नाम वा सर्वनाम पदलाई कर्ता कारक भनिन्छ जो क्रियापदद्वारा वर्णन गरिएको कार्यव्यापार गर्ने भन्ने अर्थमा प्रयुक्त हुन्छ । यसरी वाक्यमा कर्ताकारकले क्रियाको व्यापार गर्ने नामिक पदलाई जनाउँछ । नेपाली भाषा र जाजरकोटी भाषिकामा कर्ता कारक र विभक्ति प्रयोगको तुलनात्मक रूप तल प्रस्तुत गरिन्छ :

तालिका नं. २३

कर्ताकारक	
जाजरकोटी	नेपाली
तोइले किताब परी	तैले किताब पढिस् ।
मोख्यामाट आज्ञा भयो ।	मुखियाबाट आज्ञा भयो ।
उइले चावल खायो ।	उसले चामल खायो ।
तिमीमाट काम भयो ।	तिमीबाट काम भयो ।

उपर्युक्त उदाहरणमा कर्ता कारक प्रयोग भएका वाक्यहरूलाई हेर्दा स्तरीय नेपाली भाषामा कर्ता कारक जनाउन प्रयोग हुने विभक्ति चिन्ह ले, बाट, को सट्टा जाजरकोटी भाषिकामा क्रमशः 'ले', 'माट' जस्ता चिन्हबाट कर्ता कारक अभिव्यक्त भएको पाइन्छ। यसैगरी उक्त वाक्यहरूमा कर्ता कारकलाई जनाउन प्रयोग भएका शब्दमा शब्दगत र उच्चारणगत भिन्नता भए पनि अर्थगत समानता रहेको भेटिन्छ भने दुवै भाषा तथा भाषिकामा क्रियापद चयन पनि त्यस भाषामा प्रयुक्त कर्ता अनुसार नै भएको पाइन्छ।

सम्भावित त्रुटि

नेपाली भाषामा ले, बाट विभक्ति चिन्हले कर्ता कारक अभिव्यक्त भएको पाइन्छ तर जाजरकोटी भाषिकामा 'ले' र 'माट' मात्र कर्ताकारक अभिव्यक्त हुन्छ। अतः जाजरकोटी मातृभाषी विद्यार्थीले 'बाट' को सट्टामा 'माट' विभक्ति प्रत्यय चयन गरिने भएकाले त्रुटि गर्ने सम्भावना देखिन्छ। त्यस्तै कर्ताकारक जनाउन प्रयोग गरिने शब्दमा पनि भिन्नता देखिन्छ। जस्तै :

- * मोख्यामाट आज्ञा भयो । > मुखियाबाट आज्ञा भयो ।
- * उइले चाँवल खायो । > उसले चामल खायो ।
- * तोइले किताब परी । > तैले किताब पढिस् ।

५.३.२. कर्म कारक र विभक्ति प्रयोग

“वाक्यमा यसले क्रियाको व्यापारबाट हुने फल बेहोर्ने नामिक रूपलाई जनाउँछ (शर्मा, २०६० : २२१)।” अतः त्यस्तो नामपद वा सर्वनाम पद नै कर्म कारक हो जसले कर्तापदले सम्पन्न गरेको कार्यव्यापारको असर वा फल भोग्ने भन्ने अर्थमा प्रयोग भएको हुन्छ। यहाँ नेपाली भाषा र जाजरकोटी भाषिकामा वाक्यगत रूपमा कर्मकारक र विभक्ति प्रयोगको तुलनात्मक रूप तल प्रस्तुत गरिन्छ :

तालिका नं. २४

कर्म कारक	
जाजरकोटी	नेपाली
मैन खर्च ल्याऊ ।	मलाई खाना ल्याऊ ।
म भैसान घाँई हाल्छु ।	म भैसीलाई घाँस हाल्छु ।
तोइन डाग्छन् ।	तँलाई डाग्छन् ।
ज्याले भाइन दुद् ख्वाइन् ।	आमाले भाइलाई दुध ख्वाउनुभयो ।
तो मैकन सोच्छई ।	तँ मैकन सोच्छस् ।
मैकन नसोद ।	मैकन नसोध ।

माथिको तालिकामा देखाइअनुसार नेपाली भाषामा कर्म कारकलाई जनाउने द्वितीया विभक्ति 'लाई' का लागि जाजरकोटी भाषिकामा 'न' र 'कन' विभक्ति चिन्ह प्रयोग भएको पाइन्छ तर ती शब्दले

वाक्यमा प्रयोग हुँदा बहन गर्ने अर्थमा भने दुवै भाषा तथा भाषिकाको कारक विभक्ति प्रयोग समान देखिन्छ ।

सम्भावित त्रुटि

स्तरीय नेपालीको द्वितीया विभक्ति 'लाई' को संयोगबाट निर्मित वाक्यबाट कर्म कारक अभिव्यक्त हुने तर जाजरकोटी भाषिकामा त्यसको सट्टामा 'न' र 'कन' विभक्ति चिन्हको प्रयोग गरिने हुनाले जाजरकोटी मातृभाषी विद्यार्थीले कर्म कारक प्रयोग भएको वाक्यगठनमा त्रुटि गर्ने सम्भावना देखिन्छ । जस्तै :

- * म भैसान घाँई हाल्छु । > म भैसीलाई घाँस हाल्छु ।
- * तोइन डाग्लन् । > तँलाई डाक्छन् ।
- * ज्याले भाइन दुद ख्वाइन् । > आमाले भाइलाई दुध ख्वाउनुभयो ।

५.३.३. करण कारक र विभक्ति प्रयोग

“वाक्यमा आई क्रियासँग साक्षात् सम्बन्ध राख्ने कुनै साधन वा माध्यमबोधक त्यस्तो नामिक पदलाई करण कारक भनिन्छ जसका सहायताले वा माध्यमले कुनै कार्यव्यापार सम्पन्न हुन्छ (श्रेष्ठ, २०५९ : १५५) ।” अतः करण कारकले वाक्यमा क्रियाको व्यापार गर्न प्रयोग गरिने साधन, कारण वा हेतु बुझाउन आउने नामिक शब्दलाई बुझाउँछ । नेपाली भाषा र जाजरकोटी भाषिकामा करण कारक र त्यसलाई जनाउन प्रयोग गरिने तृतीय विभक्ति प्रयोग भएका वाक्यगत उदाहरणहरू यहाँ प्रस्तुत गरिन्छ :

तालिका नं. २५

करण कारक	
जाजरकोटी	नेपाली
मैले लट्टाले साप माच्याँ ।	मैले लट्टीले सर्प मारें ।
तो रूगबा/माट खसी ।	तँ रूखबाट खसिस् ।
राम्या दुर्पनमाट मेला हेर्छ ।	राम दुरबिनबाट जात्रा हेर्छ ।
हाइनाले उइगो भुरी दुख्यो ।	हाँस्नाले उसको भुँडी दुख्यो ।

स्तरीय नेपाली भाषामा ले, बाट, द्वारा विभक्ति चिन्हकबाट करण कारक अभिव्यक्त हुन्छ भने जाजरकोटी भाषिकामा ले, माट/मा जस्ता विभक्तिबाट अभिव्यक्त हुने गर्दछ । तृतीया विभक्ति प्रयोग भई बनेका करण कारक जनाउने वाक्यमा दुवै भाषा तथा भाषिकामा अर्थगत समानता भने रहेको छ ।

सम्भावित त्रुटि

जाजरकोटी मातृभाषी विद्यार्थीले करण कारक जनाउन तृतीय विभक्ति प्रयोग गरी नेपाली भाषाका वाक्यगठन गर्दा शब्दगत र उच्चारणगत त्रुटि गर्ने सम्भावना देखिन्छ । जस्तै:

- * उइले आँसीले घाँई काट्यो । > उसले हँसियाले घाँस काट्यो ।
- * राम्या दुर्पनमाट मेला हेर्छ । > राम दुरबिनबाट मेला हेर्छ ।
- * हाँइनाले उइगो भुरी दुख्यो । > हाँस्नाले उसको भुँडी दुख्यो ।

५.३.४. सम्प्रदान कारक र विभक्ति प्रयोग

“वाक्यमा यसले क्रियाको व्यापारका लागि लक्षित हुने नामिक रूपलाई जनाउँछ (शर्मा,२०६०:२२१) ।” यसरी क्रियापदद्वारा सम्पन्न कार्यव्यापार जसप्रति लक्षित हुन्छ वा काम गराइको प्रयोजन बनी आउने नामिक पद नै सम्प्रदान कारक हो । त्यस्तो नामिक पद नै सम्प्रदान कारक हो जसलाई केही दिइन्छ वा जसका निमित्त कुनै कार्यव्यापार सम्पन्न गरिन्छ । अतः यहाँ नेपाली भाषा र जाजरकोटी भाषिकामा सम्प्रदान कारक र त्यसलाई जनाउन प्रयोग गरिने चतुर्थी विभक्ति प्रयोग भएका वाक्यगत उदाहरणलाई प्रस्तुत गरिन्छ :

तालिका नं. २६

सम्प्रदान कारक	
जाजरकोट	नेपाली
पूजा : पथ फूल टिब ।	पूजाका लागि फूल टिप ।
देशभक्तरू देशा: विअ ज्यान दिन्छन् ।	देशभक्तहरू देशका निमित्त ज्यान दिन्छन् ।
दादीन खर्च देऊ ।	दरिद्रलाई खाना देऊ ।
मान्ठरू खाना पथ काम गर्छन् ।	मान्छेहरू खानाको लागि काम गर्छन् ।

उपर्युक्त तालिकाको उदाहरणबाट के प्रष्ट हुन्छ भने नेपाली भाषामा कारक जनाउन प्रयोग गरिने चतुर्थी विभक्ति ‘लाई’, ‘लागि’, ‘निमित्त’ का सङ्गमा जाजरकोटी भाषिकामा क्रमशः ‘न’, ‘पथ’, ‘विअ’ को प्रयोग भएको छ । सम्प्रदान कारकलाई जनाउन प्रयोग भएका नामिक शब्दमा अर्थगत समानता रहे तापनि शब्दगत र उच्चारणगत भिन्नता रहेको पाइन्छ ।

सम्भावित त्रुटि

जाजरकोटी मातृभाषी विद्यार्थीले नेपाली भाषा सिक्दा सम्प्रदान कारक र त्यसलाई जनाउन चतुर्थी विभक्ति प्रयोग गरी वाक्यगठन गर्दा मातृभाषाको प्रभावका कारण उच्चारणगत र शब्दगत भिन्नता हुन गई निम्नानुसारका त्रुटि गर्न सक्ने सम्भावना रहन्छ :

- * पूजा : पथ फूल टिब । > पूजाका लागि फूल टिप ।
- * देशभक्तरू देशा: विअ ज्यान दिन्छन् । > देशभक्तहरू देशका निमित्त ज्यान दिन्छन् ।
- * दादीन खर्च देऊ । > दरिद्रलाई खाना देऊ ।

५.३.५. अपादान कारक र विभक्ति प्रयोग

“क्रियासँग साक्षात् सम्बन्ध राखेर वाक्यमा आएको जुन नामिकपदले क्रियाको पृथकता दूरी वा अवधिलाई जनाउँछ, त्यसलाई अपादान कारक भनिन्छ (श्रेष्ठ, २०५९ : १५६) ।” अतः अपादान कारकले वाक्यमा काम शुरू हुने अवधि, छुट्टिने ठाउँ वा कुनै वस्तुको स्रोत बनेर प्रयोग गरिने शब्दलाई बुझाउँछ ।

यहाँ नेपाली भाषा र जाजरकोटी भाषिकामा अपादान कारक र पञ्चमी विभक्तिको प्रयोगको तुलनात्मक उदाहरण प्रस्तुत गरिन्छ :

तालिका नं. २७

अपादान कारक	
जाजरकोटी	नेपाली
उखुमाट चिनी बन्छ ।	उखुबाट चिनी बन्छ ।
सुगवारदेई पानी पन्याउ छ ।	शुक्रवारदेखि पानी परेको छ ।
काठमान्नुमाट भाइ आयो ।	काठमाडौँबाट भाइ आयो ।
म घरमाट बेली आयौं ।	म घरबाट हिजो आएँ ।

माथिका उदाहरणहरूको विश्लेषण गर्दा नेपाली भाषा र जाजरकोटी भाषिकामा अपादान कारक जनाउने विभक्ति चिन्ह चयनमा असमानता रहेको देखिन्छ । नेपालीमा अपादान कारक जनाउने 'देखि', 'बाट' विभक्ति चिन्हको सट्टामा जाजरकोटी भाषिकामा माट, देई विभक्ति चिन्हको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

सम्भावित त्रुटि

नेपाली भाषामा अपादान कारक देखि, बाट, विभक्ति चिन्हबाट अभिव्यक्त हुन्छ भने जाजरकोटी भाषिकामा यसका सट्टामा माट, देई, विभक्ति चिन्हको चयन गरी अपादान कारकसँगको सम्बन्ध दर्शाउने, हुनाले उच्चारणगत र शब्दगत भिन्नताले नेपाली भाषाका वाक्यगठनमा जाजरकोटी मातृभाषी विद्यार्थीहरूले त्रुटि गर्न सक्ने सम्भावना देखिन्छ । जस्तै:

* सुगवारदेई पानी पन्याउ छ ।	> शुक्रवारदेखि पानी परेको छ ।
* म घरमाट बेली आयौं ।	> म घरबाट हिजो आएँ ।
* तोइन अइथिदेई जरो आयाउ छ ।	> तँलाई अस्तदेखि ज्वरो आएको छ ।

५.३.६. सम्बन्ध कारक र विभक्ति प्रयोग

“वाक्यमा यसले नामिक रूपले सम्बन्ध वा स्वामित्व जनाउँछ (शर्मा, २०६० : २२१) ।” एक नामिक पदले अर्को नामिक पदसँगको सम्बन्ध जनाउने षष्ठी विभक्ति लागेका नामिकपद नै सम्बन्ध कारक हुन् । यसले वाक्यमा क्रियासँग भन्दा पनि भेद्यसँग सम्बन्ध राख्ने भएकोले यसलाई कारकका रूपमा स्वीकार नगर्ने गरेको पनि पाइन्छ । यहाँ नेपाली भाषा र जाजरकोटी भाषिकामा सम्बन्ध कारक र विभक्ति प्रयोग भएका वाक्यलाई तुलनात्मक रूपमा प्रस्तुत गरिन्छ :

तालिका नं. २८

सम्बन्ध कारक	
जाजरकोटी	नेपाली
उड्गी छोरी आई ।	उसकी छोरी आई ।
राम्याउ घर ठूलो छ ।	रामको घर ठूलो छ ।
आफ्नो अन्न खाऊ ।	आफ्नो अर्नि खाऊ ।
तिम्रो खाचो सप्पा छ ।	तिम्रो मुख सफा छ

उपर्युक्त वाक्यहरूलाई हेर्दा नेपाली भाषा र जाजरकोटी भाषिकामा सम्बन्ध कारक प्रयोगका स्थिति अर्थगतरूपले समान भए पनि विभक्ति चिन्हको चयनमा भिन्नता पाइन्छ ।

सम्भावित त्रुटि

नेपाली र जाजरकोटी भाषा तथा भाषिकामा सम्बन्ध कारक जनाउने षष्ठी विभक्ति चिन्ह को, का, की, रो, रा, री, नो, ना, नी, को सट्टा गो, गा, गो, रो, रा, री, नो, ना, नी, याउ, आ, ओ, ई, उनाउ आदि विभक्ति चिन्हको प्रयोग हुन्छ । रूपगत र उच्चारणगत भिन्नताले गर्दा जाजरकोटी मातृभाषी विद्यार्थीहरूले सम्बन्ध कारकको प्रयोग गरी नेपाली भाषाको वाक्यगठन गर्दा त्रुटि गर्ने सम्भावना रहन्छ । जस्तै :

- * घरूनाउ कुरो अन्त नभन । > घरको कुरा अन्त नभन ।
- * राम्याउ घर ठूलो छ । > रामको घर ठूलो छ ।
- * घरा : सामान विग्रिनु छन् । > घरका सामान विक्रिमा छन् ।

५.३.७ अधिकरण कारक र विभक्ति प्रयोग

“क्रियासँग साक्षात् सम्बन्ध राखेर वाक्यमा आएको जुन नामिक पदले क्रियाको आधार (स्थान, समय वा विषय) लाई जनाउँछ त्यस नामिक पदलाई अधिकरण कारक भनिन्छ (श्रेष्ठ, २०५९:१५६) । ”यसले क्रियाको आधार हुने नामिक पदलाई जनाउँछ । नेपाली भाषा र जाजरकोटी भाषिकामा अधिकरण कारक र विभक्ति प्रयोगको तुलनात्मक उदाहरण तल प्रस्तुत गरिन्छ :

तालिका नं. २९

अधिकरण कारक	
जाजरकोटी	नेपाली
पानी खोलुनु छ ।	पानी खोलामा छ ।
ज्या आगुनु घिउ हाल्छन् ।	आमा आगोमा घिउ हाल्नुहुन्छ ।
भाइगा व्यामा म गयाँ ।	भाइको विहेमा म गएँ ।

उपर्युक्त तालिकामा देखाइएअनुसार कारक प्रयोगको स्थिति दुवै भाषा तथा भाषिकामा समान भए पनि जाजरकोटी भाषिकामा विभक्ति चिन्हको चयनमा भिन्नता रहेको पाइन्छ । जाजरकोटी भाषिकामा नु, उनु, मा विभक्ति चिन्ह प्रयुक्त हुन्छ जबकी नेपालीमा 'मा' प्रयुक्त हुन्छ ।

सम्भावित त्रुटि

अधिकरण कारकको प्रयोग गर्दा जाजरकोटी मातृभाषी विद्यार्थीले विभक्ति चिन्ह फरक भएका र शब्दको उच्चारणगत भिन्नताको कारणले निम्नानुसार त्रुटि गर्ने देखिन्छ :

* पानी खोलुनु छ ।	> पानी खोलामा छ ।
* सरकनु नहिर ।	> सडकमा नहिड ।
* फागुना : महिनुनु जारो हुन्छ ।	> फागुनको महिनामा जाडो हुन्छ ।

सारांश

यस अध्यायमा जाजरकोटी भाषिका र नेपाली भाषाका कारक विभक्ति प्रयोगको स्थिति तुलनात्मक रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ र जाजरकोटी मातृभाषी विद्यार्थीले नेपाली कारक विभक्तिको प्रयोगमा गर्न सक्ने त्रुटिक्षेत्र पनि उल्लेख गरिएको छ । नेपाली भाषा र जाजरकोटी भाषिका दुवैमा कारक विभक्तिलाई हेर्दा व्यवस्थागत समानता देखिए पनि विभक्ति प्रत्यय चयनमा भने प्रायः भिन्नता रहेको छ । नेपाली भाषामा कर्ता कारक प्रथमा विभक्तिमा प्रयुक्त ले, बाट, लाई जनाउन जाजरकोटी भाषिकामा ले, माट/बा/मा, त्यस्तै कर्म कारक द्वितीया विभक्ति 'लाई', 'कन' लाई जनाउन जाजरकोटी भाषिकामा 'न', 'कन' को प्रयोग गरिन्छ भने करण कारक तृतीया विभक्ति, सम्प्रदान कारक चतुर्थी विभक्ति, अपादान कारक पञ्चमी विभक्ति, सम्बन्ध कारक षष्ठी विभक्ति, अधिकरण कारक सप्तमी विभक्ति जनाउन नेपालीमा ले, बाट, द्वारा/लाई, लागि, निम्ति /देखि, बाट/ को, का, की, रो, रा, री, नो, ना, नी / मा, माथि जस्ता विभक्ति चिन्हको सट्टामा जाजरकोटी भाषिकामा क्रमशः ले माट, मा, बा / न, पथ, विअ / देई, माट, मा / गो, गा, गी, रो, रा, री, नो, ना, नी, याउ, आउ, उनाउ, ओ, आ, ई / उनु, नु, जस्ता विभक्ति चिन्हको प्रयोग हुने गरेको पाइन्छ । अतः अर्थगत समानता रहे पनि नामिक पद चयनमा शब्दगत र उच्चारणगत भिन्नता रहेको पाइन्छ ।

अध्याय - छ

उपसंहार

६.१ अध्यायगत निष्कर्ष

प्रस्तुत “जाजरकोटी भाषिका र स्तरीय नेपाली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण” शीर्षकीय शोधपत्रको पहिलो अध्यायमा शोध परिचय प्रस्तुत गरिएको छ ।

दोस्रो अध्यायमा शोधसम्बन्धी सैद्धान्तिक अवधारणा प्रस्तुत गरिएको छ । यस क्रममा व्यतिरेकी विश्लेषणको सैद्धान्तिक आधार, यसको विकास, व्यतिरेकी विश्लेषण गर्दा अपनाइने प्रक्रिया एवम् पद्धति र यसको उपयोगिताका बारेमा प्रष्ट पारिएको छ ।

यस शोधपत्रको तेस्रो अध्यायमा जाजरकोटी भाषिका र यसका भेदहरू तथा जाजरकोटी भाषिका र नेपाली भाषाको उच्चारण प्रक्रियाका बारेमा चर्चा गरिएको छ । भाषिका भाषाको स्थानीय कथ्य भेद हो भने भाषा चाहिँ क्षेत्रीय, जातीय र सामाजिक भाषिकाहरूको एक समष्टि स्वरूप हो । यस अध्यायमा जाजरकोटी भाषिक भेदको चर्चा गर्ने क्रममा स्तरीय नेपालीको कथ्य क्षेत्रीय भेद, केन्द्रीय भाषिक भेदको बारेमा चर्चा गरिएको छ र यस भाषिक भेदका विशेषताहरू खास गरी ध्वन्यात्मक, रूपात्मक र शब्दभण्डारगत तहमा भिन्न भएको कुरा प्रष्ट पारिएको छ । अतः जाजरकोटी भाषिकाका पनि विविध भेद तथा उपभेद जन्मिएका छन् । यसको आफ्नै मौलिक शब्दभण्डार छ र स्तरीय नेपालीका भन्दा केही भिन्नै विशेषता पनि छन् जसको खोज अनुसन्धान एवम् संरक्षण गर्नु आवश्यक छ । यसै क्रममा स्तरीय नेपाली भाषामा प्रयुक्त स्वर र व्यञ्जन वर्णको सापेक्षतामा जाजरकोटी भाषिकामा अर्थगत समानता भएका तर भिन्न वर्णमात्र उच्चरित हुने शब्दहरूलाई तुलनात्मक रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । यसमा गरिएको अध्ययन विश्लेषणका केही निष्कर्षहरू निम्नानुसार उल्लेख गरिन्छ :

स्तरीय नेपालीका स्वर वर्णको उच्चारण जाजरकोटी मातृभाषीले गर्दा कतै स्वरागम (उँलो > धमिलो, आँसी > हाँसिया) त कतै स्वरलोप (मैला > महिला, सिनु > सुत्नु) स्थिति भेटिन्छ भने कतै स्वर ध्वनी परिवर्तन (सुयो > सियो, अदान > ओदान) पनि भेटिन्छ । त्यस्तै व्यञ्जन वर्णको उच्चारण गर्दा स्तरीय नेपालीको ‘भ’ ध्वनी ‘ज’ उच्चरित (माभ > माज, बाँभ > बाँज) हुने, शब्दान्तका ‘क’ र ‘ख’ ध्वनी ‘ग’ ध्वनीमा उच्चरित (बोको > बोगो, वाखो > वाग्रो) हुन्छ । त्यस्तै स्तरीय नेपालीमा ‘ड’ र ‘ढ’ ध्वनी शब्दमध्य र शब्दान्तमा ‘र’ उच्चरित हुने (बाडुली > वारूली, बुढाबुढी > बुराबुरी), ‘ण’ ध्वनी ‘न’ पनि उच्चरित हुने (कण > कन, मरण > मरन), हुन्छ । त्यस्तै स्वरयन्त्रमुखी ‘ह’ शब्दमध्यमा ‘इ’ उच्चरित हुने (गहिरो > गइरो, पहिरो > पइरो) गर्दछ । यसका अलावा कतै ध्वनी विपर्यास (तेस्रो > तेर्सो, खस्रो > खस्रो), कतै अल्पप्राणीभवन (गधा > गदा, बाँभो > बाँजो), कतै महाप्राणीभवन (बाहिर > भाइर, अस्ति > अइथि) , त कतै व्यञ्जनागम (सुख > सुख, दुख > दुःख) पनि भएको पाइन्छ । यसैगरी समीभवन (पातलो > पाल्लो, जम्मै > जम्मई) पनि भेटिन्छ ।

चौथो अध्यायमा जाजरकोटी भाषिका र नेपाली भाषाका नाम, सर्वनाम, विशेषण र क्रियावर्गका शब्दहरूको रूपायन प्रक्रिया प्रस्तुत गरिएको छ । यस अध्यायमा गरिएको अध्ययन विश्लेषणका केही निष्कर्ष निम्नानुसार उल्लेख गरिन्छ ।

जाजरकोटी भाषिकामा नाम, सर्वनाम, विशेषण र क्रियाको रूपायन विभिन्न व्याकरणिक कोटिका आधारमा हुने गर्दछ । अतः रूपायन प्रक्रियाका दृष्टिले जाजरकोटी र नेपालीमा समानता पाइन्छ भने रूपायनकै प्रत्यगत भिन्नताले रूपध्वन्यात्मक भिन्नता देखिन्छ ।

जाजरकोटी भाषिकामा नामको रूपायन लिङ्ग, वचन, आदर र कारकका आधारमा हुन्छ भने सर्वनामको रूपायन पुरुष, वचन, आदर र कारकका आधारमा हुन्छ । लिङ्गका आधारमा नामको रूपायन हुँदा शब्दगत भिन्नता बाहेक अन्य कुरामा समानता भेटिन्छ । वचनका आधारमा नाम र सर्वनामको रूपायन हुँदा दुवै भाषा र भाषिकामा ओकार आकारमा बदलिने प्रक्रियामा समानता पाइए तापनि नेपालीमा नाम र सर्वनाम बहुवचनबोधक प्रत्यय 'हरू' जाजरकोटी भाषिकामा प्रयुक्त हुँदा 'एरू', 'अरू', 'आरू', 'आ' को प्रयोग गरिन्छ । जस्तै :

तिम्मेरू	>	तिमीहरू
पन्यारा	>	विद्यार्थीहरू
वल्लरू	>	गोरूहरू
ससुरारू	>	ससुराहरू

त्यस्तै आदरका आधारमा सर्वनाम शब्दको रूपायन हुँदा स्त्रीय नेपालीमा आदरका पाँच तह (तँ, तिमी, तपाईं, हजुर, मौसुफ) जनाउनका लागि तो, तिमी र तपाईं गरी तीन तहमात्र पाइन्छन् । जस्तो :

तो पर्छई ।	>	तँ पढ्छस् ।
तिमी पर्छौं ।	>	तिमी पढ्छौं ।
तपाईं पर्नुहुन्छ ।	>	तपाईं पढ्नुहुन्छ ।

विशेषणको रूपायन लिङ्ग, वचन र कारकका आधारमा हुने व्यवस्था भाषा तथा भाषिकामा समान पाइन्छ तर स्त्रीय नेपालीका विशेषण शब्दलाई जनाउन जाजरकोटीमा केही भिन्न विशेषण शब्द पनि पाइन्छन् जस्तै : कैलो > खैरो, भुण्टो > पुङ्को, प्याँलो > पहेंलो आदि । यस्तै गरी क्रियाको रूपायन लिङ्ग, वचन, पुरुष, आदर, काल, पक्ष, भाव, करण र अकरणका आधारमा हुने गर्दछ र क्रियाको रूपायन उक्त आधारमा हुँदा रूपायनगत व्यवस्थाका आधारमा समानता पाइन्छ भने रूपायक प्रत्यय चयनमा भिन्नता देखिन्छ । लिङ्ग, वचन, पुरुषका आधारमा क्रियाको रूपायन हुँदा खासै विभेद देखिँदैन भने कालका आधारमा रूपायन हुँदा कालका प्रकारमा समानता नै देखिन्छ तर कालबोधक प्रत्यय चयनमा भिन्नता रहेको पाइन्छ । नेपालीमा भविष्यत् कालका क्रियाका धातुसँग नेछ/नेछन् जस्ता कालबोधक प्रत्ययहरू लाग्दछन् भने जाजरकोटीमा न्याँछ/न्याँछ/न्याँछन् जस्ता प्रत्ययले भविष्यत्काल

जनाएको पाइन्छ । त्यस्तै वर्तमान कालबोधक प्रत्यय छु, छ, छौं, छस्, छन् का सट्टामा 'छै' बाहेक अरू सबै रूपमा समानता नै पाइन्छ । त्यस्तै पक्षका आधारमा हेर्दा नेपालीका अपूर्ण पक्षका क्रियाका धातुमा तै, दै, तो, दो प्रत्यय लाग्छन् भने जाजरकोटी भाषिकामा पनि नेपालीकै समान अपूर्ण पक्षबोधक प्रत्ययहरू प्रयोग गरिन्छन् । त्यस्तै पूर्ण पक्षको एको, एकी, एका रूपायक प्रत्ययका सट्टामा जाजरकोटी भाषिकामा याउ, याई, या जस्ता रूपायक प्रत्ययहरू लागेपछि मात्र नेपालीमा कालबोधक प्रत्ययहरू जोडिन्छन् । जस्तै :

मैले खेल्दा छु । > मैले खेलेको छु ।

मैले खेल्दा थियाँ । > मैले खेलेको थिएँ ।

म खेल्दा हुन्दा छु । > म खेलेको हुनेछु ।

त्यस्तै अज्ञात पक्षका धातुमा लाग्ने रूपायक प्रत्यय 'ए' रूप लागि वर्तमानकालीन रूप प्रत्यय छ, छु, छौं, छौ, छन्, छिन्, हुन्छ भने जाजरकोटी भाषिकामा पनि नेपाली भाषाकै जस्तो रूपायन हुन्छ । यस्तै गरी भावका आधारमा रूपायन हुँदा जाजरकोटी भाषिकाका क्रियावर्गका शब्दमा ध्वन्यात्मक प्रभाव परी स्तरीय नेपालीका इच्छार्थी भाव जनाउन 'ओस्' रूपायक प्रत्यय लाग्दछ भने जाजरकोटी भाषिकामा 'ओई' प्रत्यय लाग्दछ । जस्तो :

सीता दगुरोस् । > सीता डगुरोई ।

बहिनी धान निफनोस् । > नानी धान निफलोई ।

त्यस्तै संकेतार्थी भावका लागि स्तरीय नेपालीमा प्रयुक्त हुने भने/मा को सट्टामा जाजरकोटी भाषिकामा भन्या/नि को प्रयोग गरिन्छ । जस्तै :

म पन्या नि पास हुन्छु । > म पढेमा पास हुन्छु ।

आज पानी आयो भन्या बाली सत्रिन्छ । > आज पानी आयो भने बाली सप्रन्छ ।

यस्तै करण-अकरणको आधारमा क्रियावर्गका शब्दको रूपायन दुवै भाषा एवम् भाषिकामा समान छ ।

पाँचौं अध्यायमा जाजरकोटी भाषिका र नेपाली भाषाका कारक विभक्ति प्रयोगको स्थितिलाई तुलनात्मक रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । यस अध्यायमा गरिएको अध्ययन विश्लेषणलाई निष्कर्षका रूपमा निम्नानुसार प्रस्तुत गरिन्छ ।

जाजरकोटी भाषिका र स्तरीय नेपाली भाषामा कारक विभक्ति प्रयोगको स्थितिलाई हेर्दा व्यवस्थागत एवम् प्रयोगगत समानता रहेको पाइन्छ तापनि कारकले चयन गर्ने विभक्ति चिन्हमा स्पष्ट रूपले भिन्नता रहेको पाइन्छ । नेपाली भाषामा कर्ता कारक प्रथमा विभक्तिमा प्रयुक्त ले, बाट का सट्टामा जाजरकोटी भाषिकामा ले, माट, जस्ता विभक्ति चिन्हको प्रयोग गरिन्छ । कर्मकारक, करण कारक, सम्प्रदान कारक, अपादान कारक, सम्बन्ध कारक, अधिकरण कारकका विभक्ति क्रमशः द्वितीया, तृतीया, चतुर्थी, पञ्चमी, षष्ठी, सप्तमी जनाउन प्रयोग गरिने विभक्ति चिन्ह लाई, कन/ले, बाट, द्वारा/लाई,

लागि, निम्ति/देखि, बाट / को, का, की, रो, रा, री/ नो, ना, नी/ लाई, लागि, निम्ति/ देखि, बाट/
को, का, की, रो, रा, री/ नो, ना, नी / मा को सट्टामा जाजरकोटी भाषिकामा क्रमशः न, कन/ले, माट,
मा, बा/ न, पथ, विअ / देई, माट / गो, गा, गी, रो रा, री, नो, ना, नी, आ, ओ, इ, उनाउ/नु, उनु,
मा को प्रयोग हुन्छ। जस्तै :

मैले भात खाएँ। > मैले भात खाएँ।

म राम्यान डाग्छु। > म रामलाई डाक्छु।

पूजा : पथ फूल टिब। > पूजाको लागि फूल टिप।

म राम्यान डाग्छु। > म रामलाई डाक्छु।

किताव भोलुनु छ। > किताव भोलामा छ।

बेलीदेई घाम लाग्यो। > हिजोदेखि घाम लाग्यो।

६.२ समग्र निष्कर्ष

नेपाली भाषा आम नेपालीको सुख-दुःख बाँड्ने साझा माध्यम हो भने नेपाली भाषाकै एक प्रमुख क्षेत्रीय कथ्य भेद जाजरकोटी भाषिका सम्पूर्ण जाजरकोटीको अनि रूकुम, सल्यान, सुर्खेत, दैलेख, जुम्ला डोल्पातिरका नागरिकको मनोभाव व्यक्त गर्ने माध्यम हो। हाम्रो देश नेपाल जैविक विविधताले मात्र परिपूर्ण छैन कि यहाँ भाषिक विविधताले पनि उत्तिकै परिपूर्ण रहेको छ। पूर्वको मेचीदेखि पश्चिमको महाकालीसम्म करिब ९१ वटा भाषाहरू अस्तित्वमा रहेको कुरा २०५८ को जनगणनाले पनि पुष्टि गरेको छ, यद्यपि यसको सूक्ष्म अध्ययन हुन बाँकी नै छ। किनभने नेपालको जति-जति पश्चिमी क्षेत्रमा गइन्छ, त्यहाँ त्यति नै प्रत्येक बस्ती - बस्ती एउटै भाषिकाका भिन्न-भिन्न भाषिक भेद बोल्ने वक्ताहरू भेटाउन सकिन्छ। अतः भविष्यको सम्पन्न नेपाल र प्रत्येक नेपालीको भविष्यको निर्माणका लागि समेत यस्ता विविध भाषिक भेदहरूको अध्ययन हुनु आवश्यक छ, जसको माध्यमबाट लोक जीवनमा प्रचलित लोक गाथाहरूको समेत सामान्यीकरण भई प्रत्येक नेपालीले विभिन्नतामा एकताको आभाष पाउनेछन्।

जाजरकोट जिल्लामा बोलिने भाषिकालाई जाजरकोटी भाषिका भनिन्छ, यद्यपि यस भाषिकाबाट पनि विभिन्न भेद - उपभेद जन्मेका पनि पाइन्छन्। यस शोधपत्रमा भाषिक व्याकरणको वृहत् अध्ययन गरिएको नभएर जाजरकोट जिल्लाको दक्षिणी क्षेत्रमा पर्ने पुन्मा गा. वि. स. लाई मूल केन्द्रविन्दु र यसका परिधीय गा. वि. स. लाई समेत समेट्ने गरी भाषिकाको उच्चारण प्रक्रिया, शब्दरूपायन प्रक्रिया र कारक - विभक्ति प्रयोगको स्थितिलाई स्तरीय नेपाली भाषासँग तुलनात्मक ढङ्गले प्रस्तुत गरिएको छ। अतः समग्रमा यो शोधपत्रको अध्ययन विश्लेषण र निष्कर्षबाट नेपाली भाषाको क्षेत्रीय भाषिका जाजरकोटीमा केही छुट्टै विशेषता छन् जुन केही मात्रामा प्राचीन नेपालीसँग, केही मात्रामा माझाली भाषिकासँग पनि मिल्दछन्। यी दुवै भाषा र भाषिकामा ध्वन्यात्मक विचलन देखिए पनि व्याकरणिक व्यवस्थाको दृष्टिकोणले त्यति विभेद देखा पर्दैन। यसका भिना मसिना ध्वन्यात्मक र रूपात्मक प्रत्यय भने अपवाद हुन सक्दैनन्। यही ध्वन्यात्मक र रूपात्मक प्रत्यय चयनगत विचलनले स्तरीय नेपाली

भाषी र जाजरकोटी भाषीका बीच आपसी बोधगम्यतामा केही अप्ठ्यारो स्थिति ल्याए पनि छोटो समयकै भाषिक सम्पर्कबाट सो समस्याबाट चाँडै मुक्त हुनसक्ने प्रबल सम्भावना देखिन्छ भन्नु अत्युक्ति नहोला ।

६.३ शैक्षणिक उपयोग

यस शोधले निम्नानुसारका क्षेत्रमा सहयोग पुऱ्याउने विश्वास शोधकर्ताले राखेको छ :

- क. जाजरकोटी मातृभाषी विद्यार्थीलाई स्तरीय नेपाली भाषाको शिक्षण गर्दा त्यस क्रममा आइपर्ने सम्भावित समस्याहरूको पूर्वानुमान गरी सोही अनुसार शिक्षण गर्न यसबाट सहयोग पुग्नेछ ।
- ख. जाजरकोटी भाषिकाको व्याकरण एवम् शब्दकोश लेखनमा केही मात्रामै भए पनि सहयोग गर्नेछ ।
- ग. जाजरकोट र जाजरकोटीप्रति माया, मोह भएका यसप्रति चासो राख्ने जोसुकैका लागि पनि यस शोधले आधार प्रदान गर्नेछ ।
- घ. प्राथमिक तहसम्म मातृभाषामा शिक्षा दिने नेपाल सरकारको नीतिअनुरूप प्राथमिक तहसम्मका पाठ्यसामग्री जाजरकोटी भाषामा निर्माण गर्दा यस शोधले सघाउ पुऱ्याउनेछ ।
- ङ. नेपाली भाषा र यसका भाषिकासँग तुलनात्मक र व्यतिरेकी अध्ययन गर्न चाहने जोसुकैलाई पनि प्रस्तुत अध्ययनले सहयोग पुऱ्याउनेछ ।

६.४ भावी अध्ययनका लागि थप शीर्षकहरू

कुनै पनि अध्ययन वा अनुसन्धान सर्वकालीक, सार्वभौमिक एवम् अन्तिम हुन सक्दैन किनभने यो शोधकर्तालाई यसै अध्ययनमा धेरै कुरा अध्ययन हुनु बाँकी नै रहेको अनुभव भएको छ । जाजरकोटी भाषिका र स्तरीय नेपालीका शब्दरूपायन, कारक विभक्ति प्रयोग र उच्चारण प्रक्रियालाई मात्र आधार बनाइ गरिएको यो व्यतिरेकी अध्ययन पहिलो छ । अतः उल्लेखित पक्षमा मात्र सीमित भई गरिएको यो व्यतिरेकी अध्ययनबाट अझै पनि जाजरकोटी भाषिकाका बारेमा भिन्न विषय र पक्षमा अध्ययन गर्न सकिने निष्कर्ष पत्ता लाग्दछ । यसर्थ यस भाषिकाका सम्बन्धमा हुनसक्ने भावी अध्ययनका लागि निम्नलिखित सम्भावित शीर्षकहरू प्रस्तुत गरिएका छन् :

- क) जाजरकोटी मातृभाषीले स्तरीय नेपाली भाषाको सिकाइमा गर्ने त्रुटिको अध्ययन
- ख) जाजरकोटी भाषिका र नेपाली भाषाका वाक्यसंगतिको व्यतिरेकी विश्लेषण
- ग) जाजरकोटी भाषिकामा शब्दनिर्माण प्रक्रिया : एक अध्ययन
- घ) जाजरकोटी भाषिकाका भेदहरू : एक अध्ययन
- ङ) जाजरकोटी भाषिकाका वर्णहरूको व्यतिरेकी विश्लेषण
- च) जाजरकोटी भाषिका र प्राचीन नेपाली भाषाको तुलनात्मक अध्ययन

सन्दर्भसूची

क) सन्दर्भ ग्रन्थसूची

१. अधिकारी, हेमाङ्गराज (२०५९), भाषा शिक्षण : केही परिप्रेक्ष्य तथा पद्धति, भोटाहिटी : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
२. अधिकारी, हेमाङ्गराज (२०५९ दो. सं.), सामाजिक र प्रायोगिक भाषाविज्ञान, काठमाडौं : रत्नपुस्तक भण्डार ।
३. अधिकारी, हेमाङ्गराज (२०६१), समसामयिक नेपाली व्याकरण, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
४. अधिकारी, हेमाङ्गराज र बन्दीविशाल भट्टराई (२०६१), प्रयोगात्मक नेपाली शब्दकोश, काठमाडौं : विद्यार्थी प्रकाशन प्रा. लि. ।
५. गिरी, जीवेन्द्रदेव (२०५३), भेरी क्षेत्रीय, नेपाली क्रियाको संरचनात्मक विश्लेषण, काठमाडौं : पार्वती गिरी ।
६. गौतम, देवीप्रसाद (२०५९), नेपाली भाषा परिचय, काठमाडौं : साभा प्रकाशन ।
७. नेपाल राजकीय प्रज्ञाप्रतिष्ठान (२०५५), नेपाली वृहत् शब्दकोश, काठमाडौं ।
८. पोखरेल, बालकृष्ण (२०५०), राष्ट्रभाषा, काठमाडौं : साभा प्रकाशन ।
९. बन्धु चुडामणि (२०५०), भाषाविज्ञान, काठमाडौं : साभा प्रकाशन ।
१०. बन्धु, चुडामणि (२०५२), अनुसन्धान तथा प्रतिवेदन लेखन, काठमाडौं : रत्न पुस्तक भण्डार ।
११. यादव, योगेन्द्रप्रसाद र भीमनारायण रेग्मी (२०५९), भाषाविज्ञान, कीर्तिपुर : न्यू हिरा बुक्स इन्टरप्राइजेज ।
१२. शर्मा, मोहनराज र खगेन्द्रप्रसाद लुईटेल (२०५०), शोधविधि, काठमाडौं : साभा प्रकाशन ।
१३. श्रेष्ठ, ईश्वरकुमार (२०५३), नेपाली भाषा र व्याकरणका केही पक्ष, काठमाडौं : रत्न पुस्तक भण्डार ।
१४. सिंह, राजुराजा (२०५५), जाजरकोट दर्पण - १, ... ।

ख) अनुसन्धान तथा लघु अनुसन्धान र पत्रिका सूची

१. अधिकारी, शेरबहादुर (२०६०), जाजरकोट जिल्लाको मध्यपश्चिमी भेक (पजारु गा. वि. स.) मा बोलिने स्थानीय भाषिक भेद र स्तरीय नेपाली भाषाबीचको तुलनात्मक अध्ययन, त्रि. वि. : अप्रकाशित शोधपत्र ।
२. अधिकारी, रामकुमार (२०५७), कछ्याडिया र नेपाली भाषाको तुलनात्मक अध्ययन, त्रि. वि. : अप्रकाशित शोधपत्र ।

३. कँडेल, श्रीप्रसाद (२०५९), चुरेटी र नेपाली भाषाको तुलनात्मक अध्ययन, त्रि. वि. : अप्रकाशित शोधपत्र ।
४. जि.वि.स. (२०६२), वार्षिक प्रगति प्रतिवदेन, जाजरकोट : जिल्ला सूचना तथा प्रकाशन इकाई ।
५. जिल्ला शिक्षा कार्यालय (२०६१), शैक्षिक दर्पण, अंक, ३, वर्ष ३, जाजरकोट : ..... ।
६. बडु, कुमारी तारा (२०६१), दार्चुचेली स्थानीय भाषिका र स्तरीय नेपाली भाषाबीचको तुलनात्मक अध्ययन, त्रि. वि. : अप्रकाशित शोधपत्र ।
७. बम सुरेन्द्रकुमार (२०६२), वैतडलेली भाषिका र स्तरीय नेपाली भाषिकाको व्यतिरेकी विश्लेषण, त्रि. वि. : अप्रकाशित शोधपत्र ।
८. बोगटी, गणेशबहादुर (२०६२), वभाङ्गी भाषिका र स्तरीय नेपाली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण, त्रि. वि.: अप्रकाशित शोधपत्र ।
९. भट्टराई, देवराज (२०५३), वभाङ्गी भाषिका : एक अध्ययन, त्रि. वि. : ... ।
१०. भण्डारी, मानबहादुर (२०६०), मगर र नेपाली भाषाका वाक्य सङ्गतिको व्यतिरेकी अध्ययन, त्रि. वि.: अप्रकाशित शोधपत्र ।
११. महर्जन सिद्धिबहादुर (२०५६), नेवारी र नेपाली भाषाको वाक्य सङ्गतिको व्यतिरेकी अध्ययन, त्रि. वि.: अप्रकाशित शोधपत्र ।
१२. यादव, जवाहरलाल (२०५४), नेपाली र मैथिली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण, त्रि. वि.: अप्रकाशित शोधपत्र ।
१३. संप्रेषण परिवार (२०६१), संप्रेषण वार्षिक पत्रिका, अंक १, वर्ष १, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग ।
१४. संप्रेषण परिवार (२०६२), संप्रेषण वार्षिक पत्रिका, अंक २, वर्ष २, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग ।

परिशिष्ट - क

जाजरकोटी भाषिका र स्तरीय नेपाली भाषाका उच्चारणगत रूपमा मात्र भिन्न हुने केही शब्दावली :

<u>जाजरकोटी</u>	<u>नेपाली</u>	<u>जाजरकोटी</u>	<u>नेपाली</u>
अगेट्टो	अगेना	ओक्तो	औषधि
अम्राई	आँप	ओल्लिनु	ओर्लिनु
अलित	अलिकता	अइथि	अस्ति
औंटा	औला	आड	अड्ग
आँसी	हँसिया	आँदो	अन्धो
इल्चो / इल्जो	आली	ई : ठ	इस्ट
उँदो	उँधो	उर्नु	उड्नु
उदारो	उधारो	उइले	उसले
उगालो	उकालो	उम्मिनु	उभिनु
उप्पाँ	उपियाँ	उजार	उजाड
उँलो	धमिलो	ऐँस्यालु	ऐँसेलु
ओग्लो	सिलौटो	ओर्नु	ओदनु
कइथो	कस्तो	कइगो	कसको
कच्छा	कट्टु	कला	केराउ
काँ	कहाँ	कान्ठो	कान्छो
कैलो	खैरो	काम्लो	कम्बल
कस्यान	कसिङ्गर	कइलै	कहिल्यै
खइटी	षष्ठी	खरा:	खरायो
खराल	खाडल	खोर्या	खोरिया
खाला	छाला		
गन्ना	गन्ध	गइरो	गहिरो
गोर्नु	गोड्नु	गार्नु	गाड्नु
गुबाउरो	गबारो	गुँ	गहुँ
घाँई	घाँस	घोगा	मकै
घल्लरो	लाटो	घट्टालो	घडेरो
च्या / चा:	चिया	चिमरो	चमेरो
चोप्नु	चोप्नु	चोता	मुला
चुग	चुक	च्यौल्लु	च्याल्लु
चिब्लो	चिप्लो	छन्चरवार	शनिवार
छ्याइल	छ्यायाँ	छिर	प्वाल
छगाल्या	विहान	छोट्टयाछोट्टी	युवकयुवती
छाचोरी	छोराछोरी	जज्ञ	यज्ञ
जइल	जहिले	जाइकोट	ज्याकेट
जारो	जाडो	जोगी	योगी
जर्मनु	जन्मनु	जाज	जहाज
भारापखाला	भाडापखाला	भिलिङ्गो	भिल्को

भाम्प्रया	भ्याउरे	भोग	भोक
टारा	टाढा	टागुरा	टाकुरा
टिगो	टिको	टौआ	टौवा
टाँइनु	टाँस्नु	टेब्रिगाट	टेपरिकर्ड
टुक्की	टुकी		
ट्याङ्गो	थाँक्रो	ठारो	ठाडो
ठाना	थाना	ठेगो	ठेकी
ठूल्ज्या	ठूलीआमा	ठेन्ना	ठेट्ना
ठन्ना	ठण्डा		
डाँरो	डाँडो	डागनु	डाक्नु
डेरो (आँखा)	टेढो	डौल	ढंग
ढोक्नु	ढाक्नु	ढाया	ढाडे
ढोली	दमाइ	ढुङ्गा	ढुङ्गा
		फाल हाल्नु	हाम फाल्नु
ढेरी	अटेरी	ढारी	ढाडी
तयो	तावा	तुनु	तुहिनु
त्यार	तिहार	तगरा	तगडा
तो	तँ	तिखुल्लो/तिसुल्लो	तिखो
तिस्	तिर्खा	त्याँ	त्यहाँ
त्यइथो	त्यस्तो	थुत्रो	थुप्रो
थाई	स्थायी	थोब्ला	थोप्ला
थगाइ	थकाइ	थोलो	ओठ/थुतुनो
थोर्तो	थोत्रो		
दर्ई	दही	दारी	दाही
दाँ	दाँइ	दारा	दाहा
दाँउलो	दाम्लो	दोखी	पिराहा
दोर्सो	दोश्रो	दुलो	प्वाल
दिउस	दिउसो		
धेल	ढोका	धान्नी	धान्नी
धन्ना	धन्दा		
निउँ	निहुँ	नोखो	निर्दोष
निर्दा	निन्द्रा	नाक्चो	नाक
नारी	नाडी		
पिनु	पिउनु	पाल्लो	पातलो
पखेष्टा	पाखुरा	पगाउनु	पकाउनु
पर्नु	पढ्नु	प्याँलो	पहेँलो
पइरो	पहिरो	पोरसाल	गतसाल
पाउना	पाहुना		
फल्ल्यो	फ्लेक	फोर	फोहर

फाँरो	फाँडो	फाल हाल्लु	हाम फाल्लु
वाल्लो	बादल	बाग्रो	बाखो
बइनु	बस्तु	बाँनु	बाँडनु
बाग	बाघ	बासा	बेलुका
बेली	हिजो	बुलज	ब्लाउज
ब्वारी	बुहारी	बाँजो	बाँभो
बिसुन	बिस्कून	ब्यान	बिहान
भाइर	बाहिर	भुग्रो	भुङ्ग्रो
भगारी	भकारी	भाउजी	भाउजु
भाम	भुटो	भक्कर	भर्खर
भित्त	भित्र	भनार	भण्डार
मान्ठ	मान्छे	मैथ	धेरै
मुन्नु	मुत्तु	मैला	महिला
मे : ल	मेहेल	मसुरो	मुसुरो
माट	बाट	मातै	मात्रै
माइलबार	मंगलबार	माइसाप	मास्टर साहेब
मखुतो	खुकुलो	मुरा	मुढा
मोरो	शव	मैन	मलाई
यइथो	यस्तो	रागस	राक्षस
रूप्या	रूपैयाँ	रम्चाउनु	रमाइलो हेनु
रानु	चलाउनु (भात विशेष)	राँरी	राँडी
राङ्गो	राँगो		
ल्लिनु	लिनु	लोटनु	लडनु
लार्प्यार	लाङ्प्यार	लिईनु	लिस्नु
लोरो	लोहोरो		
वर्खा	बर्षा	वास	वासना
सर्सु	सर्स्यू	साइप	साहेब
सत्तुर	शत्रु	सुयो	सियो
स्विना	सपना	सप्पा	सफा
सबानु	सपानु	सुगिलो	सुकिलो
सान्ज्या	सानी आमा	स्वाइनी	स्वास्नी
सिनु	सुत्तु	सेगनु	सेक्नु
सुद्याउनु	सोध्याउनु	सिल्लो	सितल
हाइनु	हास्नु	हुल्लुँ	हुल्नु
हिर्नु	हिँडनु		

परिशिष्ट - ख
जाजरकोटी लोककथा
(जाजरकोटी भाषिकामा)
अ. कुच्याबुरो र स्याल

एगाठाउनु कुच्याबुरा : दुईजना बइथ्या गरे । कुचा बेचिबेचिगिन कुच्याबुरो साउ भयाउ थियो । उइले मैथैन रिनसापटी दियाउ थियो । मैथै रुप्या भयापछि कुच्याबुराले एउटा घोरो पनि किन्यो । एगदिन कुच्याबुरो घोरामा बसिगिन रिन भार्न पाल्लाँ गाउँपाई ग'छ । त्यई गाउँमा मैथैसित उइगो रिन उठाउनु थियो । घोरामा चरिगिन घोरा : घाँटिनु भुरा:गा घौरा छ्याँई-छ्याँई बजाउँदै खोलाति ओल्ल्याइबेला उइगो एउटा स्याल: सित भेट भयो । स्यालले कुच्याबुरान - “काँ जान्यौ हाई दाजी ?” भनिगिन् सुद्यायो । कुच्याबुराउ यइथो जवाक सुनिगिन स्यालन उन्नसम रिस उठ्यो । रिस थाम्न नसकिगिन स्यालले भन्यो - “अई, त्यो छ्याँई-छ्याँई यता आउदैनय ।”

स्याला: कुरा नसुन्याइनि गरी कुच्याबुरो खोलो तरी उगाला लाग्यो । पाल्लाँ गाउँ पुग्यापछि एउटा रिनारीगा घर जानु पन्यो भनी घर : वत्तिरा कोलुनु घोरो बानिगिन सराट हिन्यो । जइबेला ऊ घरति पुग्याउ थियो, घरा: रितिले, - “अई छाचोर्यौ, जाऊ त, अगिन कोल ब्याउन लाग्याउ थियो, क्या पायो, हेरिगिन आऊ ।” भन्यो । रितिगा छाचोरी बाबुगा कुरा सुनिगिन कोल हेर्न गया । सपै छाचोरी एकै छिनपछि “कोलले घोरो पायो ” भन्दै फर्क्या । कुच्याबुराले “घोरो त मेरो हो, काँ कोल ब्याउँदो” भन्दा पनि त्यई घरा कविलाले उइन “घोरो हाम्रा कोलले पा'गो हो ” भन्दै त्याँ बइनै नदिई घोरो त्याँई राखिगिन खेद्द्या । टिठउमान्नु खाप्चो लाइगिन कुच्याबुरो खोलाति आ' गी बेला अगिको स्याल त्याँइति वस्याउ र' छ । रित्तै फर्क्याउ देखिगिन स्यालले भन्यो - “अई दाजी, मैले भनिन्थ्याँ, तिम्रो छ्याँई-छ्याँई यता फर्निनैन भनिगिन ?” स्याला : यइथा कुरा सुनिगिन कुच्याबुरो भन् रुँला जइथो गरी स्यालति आयो र हात जोर्दै भन्न लाग्यो -, “अई स्याल:, तो मेरो भायै होई, मैने मेरा रिनारीले दुख्ख दिया । तेरो केही जोर चल्छ गि हिर्दै जाऊ ।”

कुच्याबुरा : यइथा कुराले स्याला मनुनु दया पलायो । “हुन्छ त हिर” भन्दै स्याल अगि लाग्यो । साँज पन्याइबेला उन्नरु त्यई रिनारीगा घर पुग्या । कुच्याबुराले गाउँ भरिगा भर्द -भलादमीन डाग्यो र घोरा पथ ठूलो कचरी लायो ।

त्यई गाउँगा सपैले घोरो कोलले पा' को हो भन्या । कुच्याबुरो मार्त घोरो मेरो हो भन्थ्यो । यईबेलासम्म स्याल कचरीगा माजनु बसिगिन भुडिरह्याउ थियो । एउटाले भन्यो - “यो काँगो भलादमी हो ? किन यइथो गरी भुइछ ? कुराकानी गर्नुछैन ।” त्यईबेला स्यालले आँखा उगादै भन्या, “आज भेरीनु आगो लागिगिन केई माछा वारी केई माछा पारी, खानाले दिग्दारी । ”

स्याला : कुरा सुनिगिन सपै हाइँन लाग्या । “अई बौला, काँई भेरीनु आगो लाग्छ ?” भनिगिन सपैले हगाच्या । यईबेला स्यालले भन्यो - “कोलले पनि काँई घोरो पाउँछ ? यदि कोलले घोरो पाउँछ

भन्या भेरीनु पनि आगो लाग्छ । होइन भन्या घोराउ घोरो, रिनउ रिन, घोरो बान्याउ जरिमाना पाँन सय गन् । ”स्याला यइथा कुराले सप्यै तोइ चुप्, माँई चुप भया । कुच्याबुरान घोरो, रिन र जरिमाना नतिरिगिन सुख्खै पा’ नन् ।

सप्यै रूप्या बुज्यापछि स्यालन पनि घोरोमा चराइगिन कुच्याबुरो गज्ज हुनै घर फर्क्यो ।

(नेपालीमा)

कुचे बुढो

एकाठाउँमा कुचे बुढाका दुईजना बस्थे रे । कुचा बेचेरै ऊ साहु भएको थियो । उसले धेरैलाई रिण सापटी दिएको थियो । धेरै रुपैया भएपछि कुचे बुढाले एउटा घोडो पनि किन्यो । एकदिन, कुचे बुढो घोडामा बसेर रिण भार्न (असुल गर्न) पाल्लो गाउँतिर गएछ । त्यस गाउँमा धेरैसित उसको रिण उठाउनु थियो । घोडामा बसेर घोडाका घाँटीका घन्टीहरू छ्याँई-छ्याँई बजाउदै खोलानेर ओर्लिएको बेला उसको एउटा स्यालसित भेट भयो । स्यालले कुचे बुढालाई कहाँ जाने हो दाजु ?” भनेर सोध्यो । “जहाँसुकै जाऊँ, तँलाई के मतलब । ” भन्दै ऊ खोलो तर्न लाग्यो । कुचे बुढाको यस्तो जवाफ सुनेर स्याललाई उठनसम्म रिस उठ्यो । रिस थाम्न नसकेर स्यालले भन्यो - “ए, त्यो छ्याँई-छ्याँई यता आउदै न है । ”

स्यालका कुरा नसुने भैं गरी कुचे बुढो खोलो तरी उकालो लाग्यो । पल्लो गाउँ पुगेपछि एउटा रिणीका घर जानु पच्यो भनी घर वरतिरको कोलमा घोडो बाँधेर सरासर हिड्यो । जब ऊ घरनेर पुगेको थियो, घरको मालिकले “ऐ, छोराछोरी, अधि कोल व्याउन लागेको थियो । क्या पायो, हेरेर आऊ त ।” भन्यो । मालिकका छोराछोरी बाबुका कुरा सुनेर कोल हेर्न गए । सबै छोराछोरी एकै छिनपछि, “कोलले घाडो पायो ” भन्दै फर्के । कुचे बुढाले “घोडा त मेरो हो, कहाँ कोल व्याउदो हो । ” भन्दा पनि त्यस घरका परिवारले उसलाई “घोडो हाम्रो कोलले पाएको हो ।” भन्दै त्यहाँ बस्नै नदिई घोडो त्यही राखेर लखेटि दिए । टिठा लाग्दो मुख लाएर कुचे बुढो खोलानेर आएको बेला अधिको स्याल त्यही बसेको रहेछ । रिताँ फर्केको देखेर स्यालले भन्यो - ‘ओ दाजु, मैले भनेको होइन, तिम्रो छ्याँई-छ्याँई यता फर्किदै न भनेर ?” स्यालका यस्ता कुरा सुनेर कुचे बुढो भन् रोउँला जस्तो गरी स्यालनेर आयो र हात जोड्दै भन्न लाग्यो, “ए स्याल, तँ मेरो भाइ नै होस्, मलाई मेरा रिणीले दुःख दिए । तेरो केही जोड चल्छ कि हिड्न, जाऊ ।’

कुचे बुढाका यस्ता कुराले स्यालको मनमा दया पलायो, “हुन्छ त हिँड” भन्दै ऊ अधि लाग्यो । साँभ परेको बेला उनीहरू त्यस रिणीका घरमा पुगे । कुचे बुढाले गाउँ भरीका भद्र - भलादमीलाई डाक्यो र घोडाको लागि कचहरी लगायो ।

त्यस गाउँका सबैले ‘घोडा कोलले पाएको हो भने । कुचे बुढोमात्र घोडो मेरो हो भन्थ्यो । यसबेलासम्म स्याल कचहरीका माभमा बसेर भुलिरहेको थियो । एउटाले भन्यो - ‘ यो कहाँको भलादमी हो ? किन यस्तो गरी भुल्छ ? कुराकानी गर्नु छैन ।’ त्यसैबेला स्यालले आँखा उघादै भन्यो - “आज भेरीमा आगो लागेर केही माछा वारि केही माछा पारि खानाले दिग्दारी । ”

स्यालका कुरा सुनेर सबै हाँस लागे । “ए बहुला, कहीं भेरीमा आगो लाग्छ ? ” भनेर सबैले हकारे ।

यसवेला स्यालले भन्यो - “कोलले पनि कहीं घोडा पाउँछ ? यदि कोलले घोडो पाउँछ भने भेरीमा पनि आगो लाग्छ । होइन भने घोडाको घोडो, रिणको रिण, घोडो बाँधेको जरिवाना पाँच सय गन ।” स्यालका यस्ता कुरा सुनेर सबै तैं चुप, मै चुप भए । कुचे बुढोलाई ऋण नतिरी सुखै पाएनन् । सबै रुपैयाँ बुभेपछि स्याललाई पनि घोडामा चढाएर कुचेबुढो खुशी हुँदै घर फर्क्यो ।

आ. रुपउ घमण्ड

(नेपाली भाषाबाट जाजरकोटी भाषिकामा अनुवादित)

एउट्या अत्यन्त नाम्री राजकुमारी थिईन् । उनी आफ्ना रुपउ घमण्ड गर्थिन् । त्यसैले उनीको बोली फुर्चो थियो । उनी जइसित पनि घिनाउमान्नु व्यवहार गर्थिन् । यो देखिगिन राजारानी चिन्तित थिया । राजकुमारी सर्त वर्ष लाग्याइवेला राजारानीन नाम्रा राजकुमार खोजिगिन व्या : गर्दिन मन लाग्यो । मैथै देशा: राजकुमार उनीन हेर्न आया । रुपअनुसारउ बोलीवचन नभया कारण उनीसित कसैले पनि व्या: गर्न चायनन् । एगदिन सारै दिक्क भईगिन राजाले भन्या - ‘छोरी ! तिमीले आफून सबारिनौ भन्या जीवनभर माइतै बइनुपर्न्या हुन्छ । हाम्रो इज्यात र तिम्रो आफ्नै भविश्या : विअ पनि तिमीले आफून सबार्नुपर्छ ।

राजकुमारी अठार वर्ष लाग्यापछि एउटा स्वादा राजकुमार उनीन माग्न आया । उनीले त्यइथा नाम्रा राजकुमारन समेत “बोग्यादारी ! यइथासित व्या: त क्या नोकरा रुपुनु बइछु भन्या पनि म रागिदँ । ” भनी फुर्चो वचन लाइन । यो देखिगिन राजान असाद्यै रिस उठ्यो । उनले, ‘तो घमण्डीलाई अब सप्यैभन्दा कुरूप मान्ठसित व्या: गर्दिन्छु’ भनी निश्चय गन्या । राजकुमार पनि मनमनै यइगो घमण्ड नतोरी छोर्दिन भन्दै आफ्नो बाटो लाग्या ।

एगदिन राजा पूजापठ सगेर बस्या मार्त क्या थिया, एउटा अत्यन्त कुरूप भिगारी दरवारा धेलनु देखापन्यो । उनीले राजकुमारीगो व्या: त्यई भिगारीसित गर्दिन्याँ निदो गन्या । राजकुमारीले त्यइथा कुरूपसित व्या: नगरिदिन मैथै अनुरोद गरिन, तर राजाले मान्दै मानेनन् । आखिर राजकुमारीगो व्या: त्यई भिखारीसित भयो । आफ्नो इज्यात नराख्याई हुनाले राजारानीले राजकुमारीन रिक्तो हात विदाइ गन्या । भोगप्यास सहँदै तीनदिनउ पैदल बाटो हिन्यापछि एउटा स्वादा सहरनु पुग्या । सहरगै छेउतिगो एउटा सानो घरनु भिगारीले राजकुमारीन भित्त्यायो ।

एगदिन राजकुमारी रोइरट्याई देखिगिन भिगारीले भन्यो - ‘याँ तेरो दुख देख्या कोई पनि छैनन । अब तोइले पनि मैले जइथै घरघरनु गईगिन मागिगिन ल्याउनुपर्छ । “दरबारमाट कइलै भाइर ननिक्स्याइ राजकुमारीले भन्याजति मागेर ल्याउन सगिनन् । भिगारीले रिसाउँदै भन्यो - “तोइले मागिगिन खान्या भइनी । राजाई भान्त्यान एउट्या नोक्कर्नी चाहियाउ छ गरे, अब म तोइन त्याँई ल्हिगिन जान्छु ।’ राजकुमारीले पिटाइ खान्या डरले ‘हुन्छ’ भनिन् ।

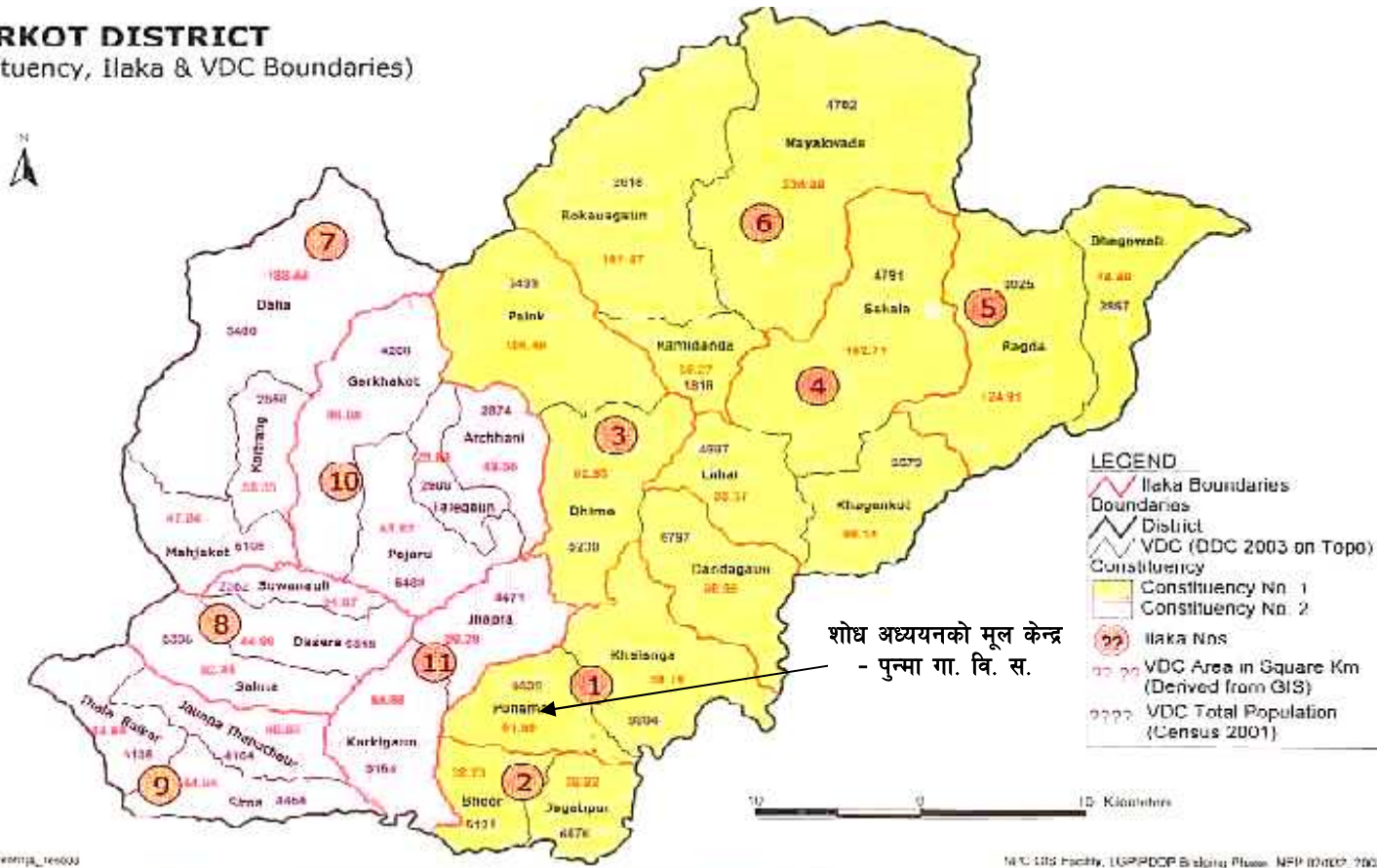
राजकुमारी अब भान्स्याई नोक्कर्नीमा रुपनु काम गर्न थालिन् । एगदिन तिनी राजदरवारुनु पाउनारुन मीठामीठा परिकाररु पुच्याउन गइन् । राजान देग्नासात उनी छः रामाट खस्याइनि भइन् । ती राजा त आफूले 'बोग्यादारी भनीगिन बेइज्यात गरीगिन फर्का' गा राजकुमार पो र' छन् । उनी तुरुन्तै भाग्न क्या लाग्याइ थिइन्, राजाले पाखुरानु समाउँदै भन्या - 'राजकुमारी ! तिमीले तिरस्कार गच्याउ बोग्यादारी राजकुमार माँई हुँ । बाबाउ स्वर्गारोहणपछि म राजा भयाउ छु । तिमीन व्याः गर्न्या कुरुप भिगारी पनि माँई हुँ । तिम्रो घमण्ड तोर्न मैले त्यइथो रुप ल्हनुपच्याउ हो । धन्ना नमान, अब तिमी नोक्कर्नी होइन्, मेरी रानी हौ ।

राजकुमारीगो घमण्ड चगनाचुर भयो । उनीले रुपउ घमण्ड गर्न्याले कइथो दुख्ख भोग्नु पर्न्यारछ भन्त्या कुरा बल्ल बुजिन् ।

(साभार - भाषासागर - ४, पाठ - १३, पृ. (६३-६४) रमेश विकलको घमण्डी राजकुमारी कथाका आधारमा)

परिशिष्ट - ग
जाजरकोटको नक्शा

JAJARKOT DISTRICT
(Constituency, Ilaka & VDC Boundaries)

2009-10-08 09:00:00

10/10/2009 09:00:00

परिशिष्ट - घ
शोधकर्ताको व्यक्तिगत विवरण

नाम : देवबहादुर शाही
जन्ममिति : २०३२/०२/०८
ठेगाना : पुन्मा गा.वि.स., वडा नं. - १, पुन्मा (चौर), जाजरकोट ।
पेशा : शिक्षण (श्री सरस्वती माध्यमिक विद्यालय, पुन्मा-१, जाजरकोट)
शैक्षिक योग्यता :
एस. एल. सी. : श्री त्रिभुवन माध्यमिक विद्यालय, खलंगा, जाजरकोट
आइ. ए. : भेरी ज्ञानोदय क्याम्पस, जाजरकोट
बी. एड. : सुर्खेत क्याम्पस, शिक्षा, वीरेन्द्रनगर, सुर्खेत
एम. एड. : विश्वविद्यालय क्याम्पस, कीर्तिपुर, काठमाडौं